

YENİ BİR EDEBİYAT NAZARİYESİ GETİRME ÇABASI: TEDRÎSÂT-I EDEBİYYE

Hazırlayan: Gülşah ÇALIK

Danışman: Prof. Dr. Recep DUYMAZ

Lisansüstü eğitim, öğretim ve sınav yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2008

ÖNSÖZ

Türk edebiyatının başlangıcı, Avrupa edebiyatlarının çoğundan eski olmasına rağmen, edebiyat tarihimizde, kendi edebî eserlerimizden örnekler vererek nazariyemizi oluşturma çabasında olan kitaplar ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılmaya başlanmıştır. Tanzimat'tan sonra Batıyla ilişkilerimizin artması sebebiyle, Batılı tarzda yeni öğretim kurumları açılmıştır. Bu okullarda okutulacak Türkçe belâgat kitaplarına ihtiyaç duyulması yeni edebiyatın ilk örneklerini veren edebiyatçılarımızı Türkçe belâgat kitapları yazmaya sevk etmiştir. Edebiyatımızın kuramlarını Türkçe metinlerden alınmış örneklerle açıklayan ders kitaplarının ilki *Ta'lîm-i Edebiyyât*'tır. Daha sonra yazılan nazariye kitaplarımız büyük ölçüde *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ı takip etmişlerdir. Bu kitaplar hakkında inceleme yapan araştırmacılar, üzerinde çalıştığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye*'yi, *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ın etkilerini en fazla taşıyan kitaplardan biri olarak değerlendirmiştir.

Estetik kuramlarımızın oluşması için kendi dilimizde yazılmış belâgat kitaplarının içeriklerinin ve yöntemlerinin incelenmesini gerekli bulan düşünceler de bizi *Tedrîsât-ı Edebiyye* üzerine çalışmaya heveslendirmiştir. Edebiyatımızın nazariyesini kendi edebî metinlerimize dayalı olarak oluşturmaya çalışan kitaplardan biri olan *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin müstakil olarak ele alınmadığını yaptığımız araştırmalar neticesinde öğrendik. Bu tür kitapların incelenmesinin belâgat çalışmalarına zenginlik kazandıracığına inandığımız için 1885 tarihinde Abdurrahman Fehmi Efendi tarafından yazılan bu kuramsal kitabı günümüz Türkçesine kazandırarak incelemek istedik.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin yazarı Abdurrahman Fehmî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde, Divan Edebiyatı dönemindeki belâgat çalışmaları hakkında açıklamalarda bulunduk. Yeni Türk Edebiyatı döneminde, belâgat çalışmalarının nasıl bir değişiklik gösterdiğini belirterek, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kendimize özgü edebiyat kuramı oluşturma çabalarının başladığını ifade ettik. Tezimizin üçüncü bölümünde yazarımızın düzenine uygun olarak, *Tedrîsât-ı Edebiyye*'yi mukaddimeden sonra, üç fasıl halinde inceledik. Yazarımız her faslı mebhaslara ayırarak konularını

açıklamıştır. Biz de *Tedrîsât-ı Edebiyye*'yi yazarın verdiği numaralandırma sistemine bağlı kalarak incelemeyi uygun bulduk.

Tedrîsât-ı Edebiyye'nin Osmanlıcadan günümüz alfabesine aktardığımız metnini, tezimizin sonuç bölümünden sonra verdik. Kitapta yer alan konuların örneklendirildiği edebî metinleri günümüz alfabesine aktarılmış olanlarıyla karşılaştırdık. Dipnotlarla karşılaştırdığımız örneklerin kaynaklarını belirttik. Yazarın *Tedrîsât-ı Edebiyye*'de kullandığı dipnotlarla, karşılaştırdığımız örneklerin kaynaklarını belirttiğimiz dipnotların karışmaması için, yıldız işareti kullandık. Yazarımız dipnotlarını rakamlarla göstermiştir. Hazırladığımız metinde müstakil kelimeleri Türk Dil Kurumu'nun imlâ kılavuzunu, tamlamaları ise Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca sözlüğünü dikkate alarak yazdık. Edebî kuramların örneklendirildiği şiirlerde transkripsiyon alfabesi kullandık.

Sonuç bölümünde *Tedrîsât-ı Edebîyye*'nin kendi edebî metinlerimizi örnek olarak Türk edebiyatının nazariyesini oluşturmaya çalışan kitaplar içindeki yerini ve önemini saptamaya çalıştık.

Türk Edebiyatı alanında araştırma yapma isteğim edebiyatımıza duyduğum ilgi ve merakım sebebiyledir. Eksiklik ve hatalarımın samimiyetimin doğrultusunda değerlendirilerek, bağışlanmasını ümit etmekteyim.

Hevesimi fark ettiği günden beri, manevi desteğini hiç eksiltmeyen, acemiliklerimi mütevazı kişiliğiyle çok olgun karşılayan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Recep Duymaz'a teşekkür etmek kifayetsiz kalacaktır. Çalışmalarında bana yol göstermiş, gerçek bir hoca kişiliğiyle, en yoğun zamanlarında bile derin bilgilerinden istifade etmemi sağlamıştır. Bir alanda başarılı olabilmenin ilk şartının heves ve gayret olduğuna inanarak, çok arzu ettiğim Yeni Türk Edebiyatı alanında çalışma fırsatı veren değerli hocam Recep Duymaz'a minnettarım.

Tezimde karşılaştığım zorlukları aşmamda yardımcı olan hocalarıma da teşekkür ederim.

Edirne 2008

Gülşah ÇALIK

Tezin Adı: Yeni Bir Edebiyat Nazariyesi Getirme Çabası: *Tedrîsât-ı Edebiyye*

Hazırlayan: Gülşah ÇALIK

ÖZET

Tezimiz, Önsöz ve Giriş'ten sonra üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Önsöz'de bu konuyu niçin seçtiğimizi ve tezimizi hazırlarken nelere dikkat ettiğimizi anlattık.

Giriş'te bir literatür taraması yaparak konumuzla alakalı çalışmalardan bahsettik. Bunları kısaca tanıttık.

Giriş'ten sonra tezimizi hazırlarken kullandığımız bilimsel araştırma yöntemlerinden ayrıntılı olarak söz ettik.

Birinci bölümde, incelediğimiz kitabın yazarı Abdurrahman Fehmi Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde, edebiyat tarihimizde nazariye çalışmalarının ne zaman ve nasıl başladığı hususunda açıklamalarda bulunduk. Türkçe edebî eserleri örnek olarak nazariyemizi oluşturma çabalarının 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladığını belirttik. Yeni Türk Edebiyatı'nın kaidelerini, kendi edebî metinlerimizi kaynak olarak oluşturma çabasında olan ilk kitabın *Ta'lîm-i Edebiyyât* olduğunu ifade ettik. Bu kitaptan sonra kendi edebî eserlerimizi örnek olarak yazılmış pek çok nazariyat kitabının yazılmış olduğunu saptayarak bu kitapların künyeleri ve içerikleri hakkında bilgi verdik. Üzerinde inceleme yaptığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin Türkçe edebî metinleri örnek olarak Türk edebiyatının nazariyesini oluşturma çabasında olan bir kitap olduğunu belirttik.

Üçüncü bölümde *Tedrîsât-ı Edebiyye*'yi müstakil olarak inceledik. Bu incelemeyi yaparken yazarımızın kitabını oluştururken yaptığı tasnife sadık kaldık.

Üçüncü bölümün sonunda *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin edebiyatımızdaki kuramsal kitaplar arasındaki yerini ve önemini saptamaya çalıştık. *Tedrîsât-ı Edebiyye*, Türkçe edebî eserleri örnek olarak yazılmış ilk kuramsal kitap olan *Ta'lîm-i Edebiyât*'ın açtığı yoldan giden bir kitap olmuştur. İlk defa *Ta'lîm-i Edebiyât*'la edebiyatımızın kuramsal alanına giren üslûp konusunu geliştirerek kuramsal alanımıza zenginlik katmıştır.

Daha sonra *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin günümüz alfabesine aktardığımız orijinal metnini verdik.

Sonuç'ta çalışmamız boyunca elde ettiğimiz bilgilere dayalı olarak vardığımız sonuçları yazdık.

Tezimizin sonunda yararlandığımız kaynakları gösterdik.

Anahtar Kelimeler:

Belâgat

Abdurrahman Fehmi

Tedrîsât-ı Edebiyye

Edebiyat teorisi

Üslûp

The name of thesis: An effort to bring a new literary theory: *Tedrisat-ı Edebiye*

Prepared by: Gülşah ÇALIK

ABSTRACT

The thesis is arranged as 3 sections after the preface and introduction.

We have mentioned the reason for choosing this particular subject and the things we have considered while preparing this thesis.

In introduction we have mentioned about the survey of all the literature related to our subject matter. We have introduced these.

After the introduction we have mentioned, in detail about the aim and the scientific methods we have used.

In the first section, we gave information about the life and the works of the writer of the book we have analysed.

On the second section, we have explained when and how the theoretical research has started in our history of literature. We have specified that the effort to develop the theory has started after the second half of the 19. century by showing examples from the Turkish literature examples. The first book that tried to establish the rules for the new Turkish literature by using our own literature texts is *Talim-i Edebiyat*. After this theoretical book, there have been many books published that took examples from our own works of literature. The book we have researched *Tedrisat-ı Edebiye* is one of these books.

On the third part we have analysed *Tedrisat-ı Edebiye* individually. While doing this, we have remained true to the arrangement that the writer had made when he composed his book.

At the end of third section we have tried to determine the place and the importance of *Tedrisat-ı Edebiye* among the theoretical books in our literature. *Tedrisat-ı Edebiye* is a book that follows the path of *Talim-i Edebiyat* which is the first theoretical book written with the examples taken from our own works of literature. It has added richness in our theoretical sphere by enhancing the subject of tyle which entered our literature's theoretical sphere with *Talim-i Edebiyat* fort the first time.

Then we have given the original text of *Tedrisat-ı Edebiye* written with the modern alphabet.

In the conclusion we have written the result that we have obtained though the information we have gained during our work.

We have cited the sources we used at the end of our thesis.

Key Words:

Rhetoric

Abdurrahman Fehmi

Tedrisat-ı Edebiye

Literary theory

Style

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	5
GİRİŞ	1
BÖLÜM I.....	6
PROBLEM.....	6
AMAÇ.....	7
ÖNEM.....	7
SAYILTIKLAR.....	7
SINIRLILIKLAR.....	8
TANIMLAR	8
BÖLÜM II	9
YÖNTEM	9
ARAŞTIRMA MODELİ	9
EVREN VE ÖRNEKLEM.....	9
VERİLERİN TOPLANMASI.....	10

1. BÖLÜM

ABDURRAHMAN FEHMİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

A)Abdurrahman Fehmi’nin Hayatı.....	11
B)Abdurrahman Fehmi’nin Eserleri	15

II. BÖLÜM

EDEBİYAT TARİHİMİZDE EDEBİYAT NAZARİYESİ ÇALIŞMALARI NE ZAMAN VE NASIL BAŞLAMIŞTIR?

A)Eski Türk Edebiyatı / Divan Edebiyatı Döneminde Nazariye Çalışmaları	21
B)Yeni Türk Edebiyatı Döneminde Nazariye Çalışmaları	24

III. BÖLÜM

TEDRÎSÂT-I EDEBİYYE’NİN İNCELENMESİ

Umumî Giriş	35
Mukaddime	37
Kısm-1 Evvel	38

FASL- EVVEL

1-Mebhas.....	39
Üslûp ve Şerâiti.....	39
2-Mebhas-1 Vuzûh	40
3-Mebhas-1 Hâliset.....	41
4-Mebhas-1 Tabîiyet.....	43
5-Mebhas-1 Münakkahiyyet.....	45
6-Mebhas-1 Âsâlet.....	47
7-Mebhas-1 Mutâbakat	48
7-(Mebhas-1 Âheng, Tetâbu’-1 İzâfat, Kesret-i Tekrâr, Âheng-i Tasvîrî).....	50
8-Mebhas-1 Muvâfakat- Tenevvü’-i Üslûb	53

FASL-I SÂNÎ	55
1- Mebhas.....	56
Kavânîn-i Efkâra Dair Bir İki Söz	56
1-Vuzûh.....	56
2-Nefsü'l-Emre Mutâbakat	57
3-Hiss ve Hayalın Sıdk ve Mutâbakatı	57
4-Tenâsüb.....	58
5-Tahallüs	59
2-Mebhas.....	59
Şerâit-i Husûsiyye	59
3-Üslûb-ı Sâde (Sadelik, Sadedilânelik, İhtisâr).....	60
Üslûb-ı Mu'tedil veya Müzeyyen (Servet, İncelik, Talâvet)	64
Üslûb-ı Âlî (Şiddet, Sarâmet, İhtişâm, Ulviyyet-i Sırfe, Ulviyyet-i Hayâl, Ulviyyet-i Fikr, Ulviyyet-i Hiss).....	66
ÜÇÜNCÜ FASIL	72
Üslûb-ı Mecâzi.....	72
Yahut	
Turuk-ı İfâde	
1-Mebhas.....	73
1-Mebhas-ı Teşbîh	75
Erkân-ı Teşbîh.....	76
1-Mebhas.....	76
Envâ'-ı Mecâz.....	78
Mecâz-ı Mürsel	79
İstiâre.....	83
SONUÇ	88
TEDRÎSÂT-I EDEBİYYE'NİN METNİ	93
KAYNAKÇA	253

GİRİŞ

Türk edebiyatı, Türk milletinin tarihi gibi çok eskidir. Türk edebiyatının başlangıcını araştıran edebiyat tarihçileri, sözlü edebiyatımızın başlangıcı hakkında kesin bir şey söyleyememektedirler. Eskilik itibarıyla Avrupa edebiyatlarının çoğundan önce olan Türk edebiyatını Fuad Köprülü *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli kitabında üç döneme ayırarak incelemesinin sebebini şöyle açıklar:

“Edebiyat tarihinin büyük devirlere taksiminde, tarihî icaplara riayet zarurîdir. Türk tarihi yalnız edebiyatın değil bütün içtimaî müesseselerin tetkiki hususunda, başlıca üç büyük devre ayrılır ki, biz de edebiyatımızı buna göre taksim ettik:

- 1- İslâmiyet'ten evvel Türk Edebiyatı
- 2- İslâm Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı
- 3- Avrupa Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı”¹

Birbirinden çok ayrı özelliklere sahip olan üç büyük dönemden ilkinin sözlü edebiyatının başlangıcı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu dönem edebiyatımızın en önemli özelliği yabancı etkilerin az olmasıdır. Türkler İslam dinini kabul ettikleri 16. yüzyıldan itibaren, Arap ve Fars medeniyeti tesirine girerler. Altı asır süren bu dönem, edebiyatımızın en uzun dönemidir. Edebiyatımız, Arap ve Fars edebiyatlarının kuvvetli tesirleri altında oluşur. Tanzimat'la beraber batıyla ilişkilerimizin artması sebebiyle edebiyatımız da batı tesirinin etkisine girer. Tanzimat'tan günümüze kadarki dönem edebiyatımızın son dönemidir.

Üzerinde çalıştığımız *Tedrisât-ı Edebiyye* isimli kitap, Türk edebiyatının batı etkisine girdikten sonraki döneminde yazılmış bir nazariye kitabıdır. Kendi edebî metinlerimize dayalı bir belâgat kitabını edebiyatımızın ilk iki döneminde göremiyoruz. Türkler tarihlerinin ilk dönemlerinde değişen yaşam koşullarının etkisiyle İslâm dinine girene kadar geniş yayılım alanlarında kendi varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Bu sebeple bir belâgat kitabının ihtiyacını duymamışlardır. İslâm dinini kabul ettikten sonra, Arapçadan alınan ayet, hadis gibi kaynaklar İslâm etkisindeki edebiyatımızın

¹ Fuad Köprülü, (1980) : *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul: s. 5

belkemiğini oluşturmuştur. Medrese kültürüyle yetişen edebiyatçılarımız Arap ve Fars edebiyatının belâgat kitaplarını asıllarından okuyarak öğrenmişlerdir. Türk Edebiyatının metinlerine dayanan bir belâgat kitabını Divan edebiyatı döneminde de görmeyişimizin nedeni medreselerde okutulan Arapça belâgat kitaplarına bağlılıktır.

Batı ile ilişkilerimizin artması sonucu ülkemizde batılı tarzda yükseköğretim kurumları açılmaya başlanmıştır. Fakat bu okullarda okutulacak bir Türkçe belâgat kitabının olmaması, yeni belâgat kitaplarının yazılmasını ihtiyaç haline getirmiştir. Üzerinde çalıştığımız *Tedrisât-ı Edebiyye* Hukuk Mektebi'nde okutulan edebiyat derslerinin notlarından oluşmuş bir ders kitabıdır.

Yeni edebiyatımızın ilk örneklerini veren edebiyatçılarımızdan biri olan Namık Kemal, yeni anlayıştaki edebiyatımızın kuramlarını da belirtiyordu. Namık Kemal belâgat kitabı yazmamıştır. Fakat eserlerinin mukaddimelerinde, tenkit yazılarında ve bazı gazetelere yazdığı makalelerinde, Türk edebiyatının kaidelerini saptamaya çalışmıştır. Namık Kemal *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan “Lisan-ı Osmanî'nin edebiyatı hakkında bazı mülâhazatı şamildir” isimli makalesinde lisanımıza ait bir belâgat kitabının yazılmasını önerir. Recâzâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ı bu öneri üzerine yazdığı hususunda görüşler vardır.¹

Recâzâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ı Tanzimat'tan sonraki edebiyatın nazariyesini Türkçe edebî eserlerle örnek vererek oluşturmaya çalışan ilk kitaptır. Ahmed Hamdi Tanpınar *Tal'im-i Edebiyyât* hakkında şunları söylemektedir:

“Bu ders kitabı daha ziyade bir hareket olarak mühimdir. Filhakika Arabın ‘bedi ve beyanı’ ve ‘belâgatı’yla ilk hesaplaşmamız onunla başlar. O zamana kadar söz sanatlarından bahsedenler, ister umumî çerçeveler içinde yani, mevzuat-ı ulûm cinsinden ilim tasnifi eserlerinde olduğu gibi)ister tek başına meseleyi ele alsınlar daima Arap edebiyatına bağlı idiler. Ve Aristo’dan Araplara intikal etmiş estetik kaideleri içinde onun gelişmesinin verdiği verilere dayanarak konuşurlardı.”²

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, (2003) : *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: s. 419

² Tanpınar, 2003: 496.

Ta'lim-i Edebiyat'tan sonraki nazariye kitaplarımız büyük ölçüde onun açtığı yoldan gitmişlerdir. Tezimizde incelediğimiz 1885 tarihinde basılan *Tedrisât-ı Edebiyye* de edebiyat kuramlarını kendi edebî eserlerimizden örnekler vererek açıklama çabasıyla, *Ta'lim-i Edebiyyât*'ın en yakın takipçisi olmuştur.

Ta'lim-i Edebiyyât'ın tahlilini yapan Kâzım Yetiş üzerinde çalıştığımız *Tedrisat-ı Edebiyye* hakkında şunları söylemektedir:

“Mekteb-i Hukuk’un birinci sınıfında Abdurrahman Fehmî’nin okuttuğu Edebiyat-ı Osmaniyye derslerini ihtiva eden *Tedrisât-ı Edebiyye*, *Ta'lim-i Edebiyat*'ın akislerini veya tesirlerini en bariz şekilde taşıyan ilk eserdir. Ayrıca, Recâizâde’nin kitabının münakaşalarının henüz sıcaklığını koruduğu bir devrede neşredilmiştir.”¹

Recep Duymaz, “Estetiğe Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk” isimli yazısında 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar Osmanlıca basılmış edebiyatımızın kuramına dair kitapların künyelerini vermektedir. Üzerinde çalıştığımız *Tedrisât-ı Edebiyye* isimli kitabın künyesi de bu araştırma yazısında yer almaktadır.²

Tedrisât-ı Edebiyye'nin yazarı Abdurrahman Fehmî’nin elimize ulaşan diğer bir eseri 1888 tarihinde yayımlanan *Medresetü'l-Arab* adlı bir kitaptır. *Medresetü'l-Arab*'ı günümüz Türkçesine kazandıran Hüseyin Elmalı ve Cüneyt Eren, bu eser hakkında şunları söylemektedir:

“Osmanlı Döneminde yapılan çalışmaların gerek sadeleşme ve gerekse transkripsiyon yoluyla günümüzün bilim dünyasına kazandırılması çok önemlidir. Bu, hem ecdadın mirasından yararlanmamızı sağlayacak, hem de geleceğe yönelik çalışmalarımızı geçmişimizin birikimleri üzerine devam ettirmemize ve böylece şairin dediği gibi ‘kökü mazide olan ati’ olmamıza vesile olacaktır. İşte bu amaçla sadeleştirmesini sunduğumuz, Abdurrahman Fehmi’nin *Medresetü'l-Arab* adlı eseri, muhtemelen Arap edebiyatı tarihi alanında Türkçe olarak yazılmış ilk kitaptır.

¹ Kazım Yetiş, (1996) : *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara s. 507

² Recep Duymaz, (2007): Estetiğe yaklaşımımızdaki kuramsal kopukluk, *Dergâh Dergisi*, Dergâh Yayınları, Cilt:18, Sayı, 205, s.10

Müellifin '*Medresetü'l-Arab-Arap Medresesi*' adını verdiği ve bir bakıma İslam Medeniyeti Tarihi mahiyetindeki bu kitabın büyük kısmı Arap edebiyatı tarihidir."¹

Bu açıklamaların, edebî birikimlerimize sahip çıkmamızı ifade eden araştırmacıların düşünceleriyle ortaklığını dikkate alarak biz de edebî miraslarımızdan biri olan *Tedrîsât-ı Edebiyye'nin* gün yüzüne çıkarılmasının faydalı olacağına inandık.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde yazarımızın günümüz Türkçesine kazandırılmış bir eserin de *Medresetü'l Arab* olduğunu öğrendik.

Tedrîsât-ı Edebiyye'nin yazarı Abdurrahman Fehmi *Medresetü'l-Arab* isimli eserinin dördüncü bölümünde belâgat kurallarını anlatmaktadır. Bu bölümü okuduğumuz zaman onun Arap ve Fars edebiyatlarındaki belâgat kurallarını çok iyi bildiği kanısına vardık.²

Abdurrahman Fehmî, *Medresetü'l-Arab* adlı eserinde belâgat kurallarından şöyle söz etmektedir.

“Belâgat ilmi, sözün kısımları ile müteallikâtın hallerinden ve durumun gerektirdiği gibi (muktezâ-yı hale uygun olarak) ifade edilen tabirlerin özelliklerinden, meziyetlerinden ve ifâde tarzlarından; yani, hakikat, mecaz, kinaye ve sair kısımlarından; fikrî ve lafzî güzelliklerden bahseder. Belagat kaideleri hakkında ilk önce kitap tedvin eden Cafer B. Yahya, El- Câhız (255/869) ve Kudâme (337/ 948) dir. Hicri 7. asrın başlarında yaşamış olan İmam Es-Sekkâkî (626/ 1229), bu ilmin kaidelerini genişleterek ve bâplarını tertip etmek suretiyle sarf ile nahiv esaslarını da içine alan meşhur “Kitâbu'l-Miftah” adlı eserini telif etmiştir.”³

Abdurrahman Fehmî Efendi, *Medresetü'l-Arab*'da belâgat kurallarını Arap ve Fars belâgatına göre anlatmaktadır. Zaten kitabının ismine de *Medresetü'l-Arap* (Arap Okulu) adını vermiştir. Bu, yazarımızın o dönemde Arap belâgatının Türk belâgatından farklı özellikler taşıdığını ifade etme çabasında olduğunu bize düşündürmektedir.

¹Hüseyin Elmalı, Cüneyt Eren, (2005): *Medresetü'l- Arab*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul: s. 12

² Elmalı v.d. , 2005: 343.

³ Elmalı v.d. , 2005: 343.

Abdurrahman Fehmî üzerinde çalıştığımız Türk edebiyatının nazariyesini kurmaya çalıştığı kitaba *Tedrisât-ı Edebiyye* ismini vermiştir. Edebiyat bilgilerini Türkçe edebî eserlerden verdiği örneklerle anlatmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkimiyetinin, kendi dilimize uygun olmayan belâgat kurallarını saptamasında faydası olmuş olduğunu düşünmekteyiz. *Medresetü'l-Arab* isimli kitabında ise hiç Türkçe metin kullanmayarak tamamen Arap belâgatına yönelik bilgiler vermesi, Türk edebiyatıyla Arap edebiyatının birbirinden farklı belâgat kuralları taşıdığını anlatma çabası açısından mühimdir.

Abdurrahman Fehmî üzerinde çalıştığımız *Tedrisât-ı Edebiyye* isimli nazariye kitabını nasıl oluşturduğunu eserin mukaddimesinde şöyle açıklamaktadır:

“Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de min gayr-i istihâl talîmine memur olduğum kitâbet ve kavânîn-i üslûb ve usûl-i hitâbet derslerini, Sa’leb ve Râgıb-ı Isbehânîlerin, Câhizlerin, İbn-i Kuteybelerin, İbn-i Haldun vesair zevk-âşinâ-yı belâgat olan serâmedân-ı üdebâ-yı Arabiyye’nin beyân ve irâe eyledikleri kavâid dairesinde ve garb müellifin-i üdebâsının vazettikleri usûl-ı müstahsene dâhilinde talîm ve izaha sa’y ve gayret olunmuş ve kitâbetle kavânîn-i üslûbu tedris için birinci seneye ifrâz olunan müddet-i muayyene zarfında “*Tedrisât-ı Edebiyye*” namını verdiğim kitap vücuda gelmiştir.”¹

Yazarımızın bu açıklamalarından anlıyoruz ki, üzerinde çalıştığımız *Tedrisât-ı Edebiyye* Doğu ve Batı estetiğini kaynak alarak edebiyatımızın kuramsal bilgilerini veren bir kitaptır.

Bu tür kitapların incelenmesinin belâgat çalışmalarımıza zenginlik kazandıracığına inanan araştırmacıların düşüncelerine katılarak, tezimizde *Tedrisât-ı Edebiyye*’yi müstakil olarak ele aldık.

¹ Abdurrahman Fehmi, (1885) : *Tedrisât-ı Edebiyye*, Karabet ve Kasbar Matbaası, Birinci Kısım, İstanbul: s. 10

BÖLÜM I:

Problem:

Eski edebiyatımız, Arap ve Fars edebiyatlarının tesirleri altında şekillenmiş, bu edebiyatların bediiyatlarıyla klasik bir sanat telakkisi çerçevesinde Tanzimat'a kadar varlığını sürdürmüştür. Eski edebiyatımızın sanat telakkisinin değişmeye başlaması içtimaî nizamın değişmesiyle kendini gösterir.

Abdülmecid Han'ın zamanında ilân edilen Gülhane Hattı ile içtimaî hayatta yeni bir devir başlar.

Osmanlı İmparatorluğu 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı ile yeni bir medeniyet dairesine girdiğini kabul etmiş olur. Edebiyatımız da bu tarihten sonra Batı medeniyetinin zihniyeti ile karşılaşır. Geleneksel bedî zevkimiz Batı edebiyatının estetiği ile ikilik dönemine girer. Bu ikilik ve karmaşalık yazarlarımızı Türk bediiyatının kaidelerini ortaya koyacak eserler yazmaya sevk eder.

Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyat* isimli kitabı Arap edebiyatından bağımsız olarak bediiyat zevkimizi değerlendiren ilk kitaptır. Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı isimli kitabında bu kitaptan şu şekilde söz eder:

“Bu ders kitabı daha ziyade bir hareket olarak mühimdir. Filhakika Arap'ın “bedii ve beyanı” ve “belâgatı”yla ilk hesaplaşmamız onunla başlar.”

Tanzimat'tan sonra bu çizgide yazılan ve Türk edebiyatının bediiyat kaidelerini öğretmeye yönelik kitaplar arasında Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrisât-ı*

Edebiyye isimli kitabı da bulunmaktadır. *Tedrîsât-ı Edebiyye* Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'nin birinci senesinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Türk edebiyatının metinlerine bağlı kalarak bediiyat kaidelerini oluşturmaya ve öğretmeye yönelik bu kitaplar, Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatına tesirleri bakımından mühimdir. *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin Türk edebiyatının bedî gelişimine katkısı olduğunu düşünerek çalışmamız boyunca bu katkıyı ortaya koymaya çalıştık. Kendi edebiyat metinlerimize dayalı olarak Türk edebiyatının bedî kaidelerini oluşturmaya çalışmak Recaizade Mahmud Ekrem'in *Tâ'lim-i Edebiyat* isimli eserinden itibaren bir problem haline gelmiştir. *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin Türkçe metinlere dayanarak oluşturmaya çalıştığı edebiyat nazariyesinin ne ölçüde amacını gerçekleştirdiğini bu kitabı inceleyerek yorumlamaya çalıştık.

Amaç:

Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabı incelenerek, Türk edebiyatının bedî değişim ve gelişimindeki yeri ve önemi saptanmaya çalışılmıştır.

Önem:

Tanzimat Devri edebiyatı zihniyet değişimiyle birlikte eski nazım ve nesir dillerinin dışında yeni bir edebî dil yaratma yönleriyle gelişmiştir. Çağdaş Türk edebiyatına alan açmak için Fransız edebiyatının başlıca türlerini edebiyatımıza kazandıran yazarlarımız edebiyatın teorik bilgilerini veren kitaplar da yazmaya başlamışlardır. Tanzimat Devri edebiyatçılarımız Türk edebiyatının yeniden düzenlenmesi için bir takım esaslar koymaya çalışmışlardır. Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabı da Türk edebiyatı'nın bedî kaidelerini öğretmeye yönelik kitaplardan biridir.

Sayıtlar:

1-Abdurrahman Fehmi, *Tedrîsât-ı Edebiyye*'de Türkçe edebiyat metinlerine dayalı olarak bir takım bediiyat bilgileri vermiştir.

2-*Tedrîsât-ı Edebiyye* Recaizade Mahmud Ekrem'in *Tâ'lîm-i Edebiyyat* adlı eserinden büyük ölçüde faydalanmıştır.

3-*Tedrîsât-ı Edebiyye* Türk edebiyat tarihinde edebiyat öğretimi alanında Türkçe edebiyat metinlerine dayalı olarak bediiyat nazariyesi oluşturma çabalarına katkı sağlamıştır. Recaizade Mahmud Ekrem'in ilk defa edebiyatımızın kuramsal alanına getirdiği üslûp konusunu geliştirmiş ve sistemli bir şekilde ele almıştır.

Sınırlılıklar:

Çalışmamız Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabına birinci elden ulaşılması, günümüz alfabesine aktarılması, incelenmesi ve döneminde aynı çizgide yazılmış kitaplarla karşılaştırılması gibi ölçütlerle sınırlandırılmıştır.

Tanımlar:

Bedîî: Lafzî ve manevî bazı sanatlar icrasıyla sözün süslenmesini öğreten ilmin adıdır ki (Belâgat)ın üç fenninden biridir. (bk. Belâgat). (Tâhir-ül Mevlevî, Edebiyat Lügatı)

Edebiyat Teorisi: Edebiyat ilkeleri, kategorileri, ölçütleri... Vb. incelemelerini edebiyat teorisi olarak adlandırabiliriz. (Edebiyat Teorisi, Rene Wellek-Austin Warren, Çev: Ömer Faruk Huyugüzel)

BÖLÜM II

YÖNTEM

Araştırma Yöntemi:

Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabı elde edilerek günümüz alfabesine aktarılmış ve incelenmiştir. Çalışmamızda çözümleme yöntemi başta olmak üzere biyografi ve karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem:

Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabının orijinal metnini günümüz Türkçesine aktarmak temel çıkış noktamız olmuştur. Eserin aslı ile birlikte, yazarı ve diğer eserleriyle ilgili araştırma yazıları çalışma evreni içersindedir. Abdurrahman Fehmi ve *Tedrîsât-ı Edebiyye* hakkında bulabildiğimiz her türlü bilgi ve belge gibi yazılı kaynaklar çalışmamıza dahil edilerek incelenmiştir.

Yaptığımız ön araştırma neticesinde saptadığımız örnek oluşturabilecek eserler şunlardır:

Kazım Yetiş, *Tâ'lîm-i Edebiyyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür ve Yüksek Kurumu, Ankara, 1996.

Yaptığımız ön araştırma neticesinde araştırmamıza kaynak olarak saptadığımız eserler şunlardır:

Levend Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 206, 343.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, c.1, s. 23.

İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988, c.1, s. 161.

Verilerin toplanması:

Tedrîsât-ı Edebiyye isimli eserin orijinal metni elde edilerek günümüz alfabesine aktarılmıştır. Araştırmamız boyunca bu kitap hakkında yapılan incelemelere ve yazarın da içinde bulunduğu teorik kitaplara başvurulmuştur. Çalışmamız boyunca faydalandığımız model ve birinci elden kaynaklar Sosyal Bilimlerdeki araştırma yöntemlerine uygun olarak fişlenmiş ve bu fişler alfabetik sıraya göre düzenlenerek çalışmamıza kolaylık kazandırılması sağlanmıştır.

- I -

ABDURRAHMAN FEHMÎ EFENDİ

HAYATI VE ESERLERİ

A) ABDURRAHMAN FEHMÎ EFENDİ'NİN HAYATI

Abdurrahman Fehmi Efendi, son dönem Osmanlı âlimlerindedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde hayatı hakkında fazla bilgiye rastlayamadık. Doğum tarihi de bilinmemektedir. Manastır'da doğduğu muhtemeldir. İlk derslerini babası Tâlib Fâikî Efendi'den almış ve İstanbul'da tahsilini tamamlamıştır. Bursalı Mehmet Tahir Efendi *Osmanlı Müellifleri* isimli kitabının ikinci cildinde Abdurrahman Fehmi Efendi'nin ilk tahsilini Manastır'da babası Kaytalı'lı Tâlib Fâikî Efendi'den yaptığını belirtmektedir. Bu bilgiye dayanarak Abdurrahman Fehmi Efendi'nin Manastırlı olduğunu düşünmekteyiz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* isimli kitabında şöyle der:

“Değerli ediplerden bir zât olup, ilk tahsilini Manastır'da babası Manastır Köylerinden Kaytalılı Talib Faikî Efendi'nin yanında yapmış, İstanbul'da da tamamlamıştır”¹

¹ Mehmet Tahir,(1975): *Osmanlı Müellifleri (1299–1915)*, Haz. A. Fikri Yavuz. , Meral Yayınları, Cilt:2, İstanbul: s. 45

Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat hocalığı yapmış olan Abdurrahman Fehmî Efendi'nin Türkçe'nin yanında Arapça, Farsça ve Fransızca'yı da çok iyi bildiği ve her üç dilin edebiyatına vakıf olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Abdurrahman Fehmî Efendi'nin elimize ulaşmış üç eseri bulunmaktadır: *Tedrîsât-ı Edebiyye*, *Medresetü'l-Arab*, *Ta'rîfât Tercümesi*.

Tedrîsât-ı Edebiyye, Mekteb-i Hukûk'ta okutulmak üzere hazırlanan ve bazı edebiyat kaidelerini ihtiva eden bir eserdir. Yazarın 1885 tarihinde İstanbul'da basılan bu nazariyat kitabı, tezimizin üçüncü bölümünde incelenecektir.

Ta'rîfât Tercümesi, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Et-Ta'rîfât* isimli eserinin Türkçeye çevirisidir. *İslâm Ansiklopedisi*'nden Abdurrahman Fehmi maddesinde bu çalışmayla ilgili şu bilgileri edindik:

“Bu eser açıklama ve ilâvelerle birlikte Türkçeye tercüme edilmiştir. Ne yazık ki bu tercümenin çok az bir kısmı yayımlanmıştır. Bu kısım *Mecmûa-i Ebüzziyâ*' da Abdurrahman Fehmî'nin takma adı olarak Tâlib Fâikizâde Fehmî ismiyle yayımlanmıştır.”¹

Medresetü'l-Arab, edebiyat tarihi mahiyetinde bir eserdir. Yazarın Arap medeniyeti dediği, İslâm medeniyetidir. Bu eserin tercüme olduğunu belirten bazı kaynaklar vardır. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* isimli kitabında bu eserin Fransızcadan tercüme olduğundan söz eder. Mükrimin Halil Yınanç ise Sedillot'tan alındığını ifade etmektedir.²

Hulusi Kılıç, *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığı Abdurrahman Fehmi Efendi maddesinde *Medresetü'l-Arab*'ın tercüme olduğu iddialarını kabul etmemektedir. *Medresetü'l-Arab* hakkında şunları söyler:

¹ Hulusi Kılıç, (1988): “Abdurrahman Fehmi” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V.İ.A. Cilt: 1, İstanbul: s. 161.

² Mükrimin Halil Yınanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat 1*, Zikreden: Hulusi Kılıç, Abdurrahman Fehmi md. , T.D.V.İ.A. Cilt: 1, İstanbul: s. 161.

“Bursalı Mehmed Tahir, kimden ve hangi eserden tercüme edildiğini belirtmeden, Bu eserin Fransızca’dan tevsîan mütercem”olduğunu (bk. *Osmanlı Müellifleri, II*) Mükrimin Halil Yınanç ise Sedillot’tan alındığını (bk. *Tanzimat, I*, 584) söylemektedir. Ancak, Abdurrahman Fehmi’nin böyle bir tercümeden söz etmeyerek eseri bizzat tertip ettiğini ifade etmesi, (s.4, 173) metin içinde yer yer kendilerinden nakiller yaptığı Gustave le Bon ve Louis Sedillot gibi yazarları tenkit etmesi (s. 89–90), Sedillot’un *Histoire des Arabes* adlı eserinde medeniyet ve ilimler tarihine ayırdığı kısmın 107 sayfa, *Medresetü’l-Arab*’ın sadece birinci cüzünde bu konunun 244 sayfa tutması, ayrıca Sedillot’ da bulunmayan bir çok konuyu ihtiva etmesi kaynakları arasında İbn Haldûn’un *Mukaddime*’sinin tercümesi gibi bazı kitapları zikretmesi (s. 121) vb. hususlar dikkate alınırsa, eserin tercüme değil, telif olduğu sonucuna varılabilir.”¹

Abdurrahman Fehmi’nin *Medresetü’l-Arab* isimli eserini bilimsel yöntemlerle inceleyerek ve sadeleştirerek günümüz Türkçesine kazandıran Hüseyin Elmalı ve Cüneyt Eren hazırladıkları eserde Abdurrahman Fehmi’nin eserinin tercüme olmadığını, yaptıkları çalışma esnasında açıkça gördüklerini söylemektedirler.²

Hüseyin Elmalı ve Cüneyt Eren’in hazırladıkları kitapta yer verdikleri, Abdurrahman Fehmi’nin *Medresetü’l-Arab* isimli eserindeki açıklamalı şöyledir:

“Sedilyu’nun Arap Medeniyeti tarihini araştırma ve tenkitten gösterdiği gayret takdire şayandır. Fakat Arapça ilimlerinin inceliklerini ihata için gerekli olan sebeplerin tümüne sahip olmadığından ki o gibi ufak bir yanılığa ve mersiye’nin tercümesinde de birtakım hatalara düşmüştür. Söz konusu tarihinin bu hatası, necip Arap toplumunun şayan-ı takdir olaylarının ortaya koyma ve açıklama hususundaki gayret ve iyi niyetine ve özellikle Arapçanın bizden daha uzak bir ecnebi bulunması (hasebiyle kendisine) karşı tenkitten sebep olamaz. Fakat İslam Milletlerinden Arap medeniyeti tarihini telif edeceklerin, Arapça ilimlerine vakıf ve bu konuda bilgi sahibi

¹ Kılıç, 1988: 161.

² Elmalı v.d. , 2005: 343.

mütehassıslarından olmaları gerekir. Yanız Arapçadan ve Fransızcadan mealen tercüme ile iktifa olunduğu bir durumda ufak hatalar Sedilyu'nun hatasından daha büyük bir hata suretini alır... Adı geçen Sedilyu'nun yanılma ve hatası manzumenin tercümesine inhisar etmeyerek bazı kabile ve şair isimleri ve sıfatlarıyla tarihlerinde de dikkatsizlik eserleri görülmektedir. Son zamanlarda neşrolunan *Medeniyet-i Arabiyye Tarihi* müellifi Göstav Lebon'da ise Sedilyu'dan daha fahiş hatalar görülmektedir. Hele yukarıda, Tarafe'nin naklettiğimiz kaside tercümesi, gerçekten Tarafe'nin olduğunu iddia etmeye cesaret olunamayacak dereceye getirilmiştir.”¹

Yaptığımız araştırmalar neticesinde başta “*Tedrisât-ı Edebiyye*” isimli nazariyat kitabı olmak üzere diğer eserlerini de göz önüne aldığımız zaman Abdurrahman Fehmi Efendi'nin edebi kişiliğinin güçlü olduğunu düşünmekteyiz.

Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* isimli eserinde Abdurrahman Fehmi Efendi'nin yapmış olduğu şair tarifine yer vermektedir. Dikkatimizi çektiği için yazarımızın şair hakkındaki düşüncelerini aktarmayı uygun bulduk:

“Şair, feza içinde tanîn-endâz olan bir vücûd-i âsümânîye benzer. Maneviyat ve maddiyatın kâffesinden müteessir olur. Letafeti ile ruhu cezbeden veya kalbe nüfûz eyleyen eşyaya hassa-i in'ikâs veren şairdir.”²

Abdurrahman Fehmi, edebiyat hocalığının haricinde devlet adamlığı yönüyle de ün kazanmış bir şahsiyettir. Son olarak Diyarbakır Valiliği yapmıştır. Bu görevinden azledilerek İstanbul'a gelirken 1904 yılına Urfa'da vefat edip oraya defnedilmiştir.

¹ Elmalı v.d. , 2005: 343.

² Mahmud Kemal İnal, (1969): *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul: s.14

B) ABDURRAHMAN FEHMÎ EFENDÎ'NİN ESERLERİ

Abdurrahman Fehmi Efendi'nin hayatını anlatırken bahsettiğimiz eserlerini, burada daha yakından tanıtacağız.

Abdurrahman Fehmi Efendi'nin elimize ulaşmış üç eseri vardır: *Tedrîsât-ı Edebiyye*, *Ta'rifât Tercümesi*, *Medresetü'l-Arab*.

Tedrîsât-ı Edebiyye

Tezimizin asıl konusu olan *Tedrîsât-ı Edebiyye* üçüncü bölümde inceleneceği için burada kitap hakkında kısa bir bilgi vermeyi yeterli bulduk.

1885 yılında Karabet ve Kasbar matbaası tarafından İstanbul'da basılmıştır. Abdurrahman Fehmi Efendi'nin Mekteb-i Hukuk birinci sınıfında verdiği derslerin kitap haline getirilişiyle oluşmuştur. Abdurrahman Fehmi'nin bir nazariyat kitabı olan bu eseri mukaddimeden sonra üç fasıldan oluşmuştur. Yazar, birinci fasılda üslûp ve şartlarını, ikinci fasılda fikrin kanunlarını ve üslûbun hususî vasıflarını, üçüncü fasılda "üslûb-ı mecâzî" başlığı altında bazı edebî sanatları açıklamaktadır. Yazarın bu eseri tezimizin üçüncü bölümünde incelenecektir.

Ta'rifât Tercümesi

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu eser hakkında fazla bilgi bulamadık. *Osmanlı Müellifleri*, *İslâm Ansiklopedisi*, *İslâm Medeniyeti Tarihi*'nden edindiğimiz bilgiler şunlardır:

Seyyid Şerîf El-Cürcânî'nin *Et-Ta'rifât* isimli eserinin açıklama ve ilavelerle birlikte Türkçeye tercümesidir.

Hulusi Kılıç bu tercüme hakkında şunları söyler:

“Bu tercümenin çok az bir kısmı, Tâlib Fâikîzâde Fehmî ismiyle *Mecmûa-i Ebüzziyâ*’da neşredilmiştir.”¹

Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin *et-Ta’rîfat* isimli eseri ise, tasavvuf terimlerini açıklayan bir sözlük kapsamındadır.²

Medresetü’l-Arab

Medresetü’l-Arab (Arap Okulu) ismini taşısa da İslâm medeniyeti tarihi özelliğindedir. Eseri incelemiş olan Nihad Çetin, eser hakkında şöyle söylemektedir:

“Arap Edebiyatı tarihi diyebileceğimiz Türkçe eserlerin muhtemelen ilki, Abdurrahman Fehmî’nin *Medresetü’l-Arab* (İstanbul,1304/1888)’ıdır. Müellifin ‘İslâm Medeniyeti tarihi’ manasında ‘Arap medeniyeti tarihi’ şeklinde düşündüğü bu muhtasar eserin neşredilmiş bulunan birinci kısmı, dilin mahiyeti ve Arapçanın diğer diller arasındaki yeri, Arap dili gramerinin doğuşu, Basra ve Kûfe dil mektepleri, lügat ilminin tarihçesi, belli başlı mümessilleriyle şiir ve nesir, tarih ve coğrafya, riyaziye ve hey’et sahalarındaki müellifler ve eserlerine tahsis edilmiştir. Büyük kısmı itibariyle bir edebiyat tarihi olan bu eser, pek tanınmamış olmakla beraber, ölçülü ve zamanına göre oldukça doğru bilgiler veren bir kitaptır.”³

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*’nde bu eserin Fransızcadan tercüme olduğunu söylemektedir. Fakat Hüseyin Elmalı ve Hüseyin Eren, bilimsel yöntemlerle inceleyip günümüz Türkçesine sadeleştirerek kazandırdıkları *İslâm Medeniyeti Tarihi* isimli kitabın çeviri olmadığını açıkça gördüklerini hazırladıkları kitapta belirtmektedirler.

¹ Kılıç, 1988: 161.

² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1988: Tarifat Maddesi Cilt:8, s. 260.

³ Kılıç, 1988: 161.

İslâm Ansiklopedisi'nde Abdurrahman Fehmi maddesini yazan Hulusi Kılıç, *Medresetü'l-Arab*'ın Fransızca eserlerden faydalandığını, ancak bu kitabın tercüme olmadığını açıklamaktadır.

Medresetü'l-Arab isimli kitabı sadeleştirilerek hazırlayan Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslamî Bilimler Bölümü'nde öğretim üyesi olan Hüseyin Elmalı ve Cüneyt Eren'in "*İslam Medeniyeti Tarihi*" isimli çalışmalarından kitap hakkında şu bilgileri edindik.

Abdurrahman Fehmi Efendi *Medresetü'l-Arab* isimli eserini altı bölüm olarak hazırlamıştır.

Abdurrahman Fehmi, kitabının önsözünde eseri yazma amacını şöyle belirtmektedir:

“Dünyanın en büyük kıtalarında hüküm sürmüş olan necip İslâm toplumunun insanlık âlemine sunduğu marifet cevherleri, dünya kamuoyunun dikkatini günden güne ve gayet parlak bir şekilde çekmektedir.

Bu durumun sonucu olarak son devir Avrupalı araştırmacılar tarafından İslam medeniyeti'nin sınırları ve onu kuşatan geniş bir ufuk keşfolunmuştur. Bunun süratle ortaya çıkması, neticesinde, gaflet uykusunda olan nice şahısları uyandırmaya başlamıştır.

Biz ki Müslüman'ız. Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dinle bahtiyarız. İslâm Medeniyeti'nin- mümkün olduğu kadar- inceliklerini, İslâm ilim dallarının nasıl geliştiğini herkesten daha ziyade bilmek zorundayız. Zira ilerleme, ahlâk ve görüşlerimizi düzeltmede- bize örnek olması bakımından- buna muhtacız.”¹

Şimdi yazarımızın elimize ulaşan *Medresetü'l-Arab* isimli eserini daha yakından tanıyalım.

¹ Elmalı v.d. , 2005: 343.

Medresetü'l-Arab isimli eserin sadeleştirilerek hazırlandığı bir çalışma olan *İslâm Medeniyeti Tarihi*, mukaddime ve altı bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm “Dil Olgusu”ndan oluşmaktadır. Bu bölümde dilin doğuşu, bilim adamlarının dil konusundaki düşünceleri, şubelere ayrılan diller ve Arap dili anlatılmaktadır.

İkinci bölüm “Cümle Kuruluşu” konusunu ele alır. Bu bölümde cümle konusu ele alınmakla beraber Arap nahvinin meşhur kurucularından açıklamalı örnekler verilmiştir.

Üçüncü Bölüm “Lügat İlmi”ne ayrılmıştır. Lügat ilminin tarifi, lügat ilminin kısımları, lügat ilminin imamları, meşhurları, en meşhur lügat kitapları başlıklarını içeren konular açıklanmaktadır.

Dördüncü Bölüm “Edebiyat ve Şiir” hakkında bilgi verilen bölümdür. Bu bölümdeki konuları maddeler halinde aşağıda görebiliriz.

Birinci Tabaka veya Cahiliye Döneminin Meşhur Şairleri

1. İkinci Tabaka yahut Muhadramûn Şairler
2. Muvalledun veya Muhaddes Şairler Tabakası
3. Nesir
4. Belâgat Kuralları
5. Hikâye ve Meseller
6. Emsal

Beşinci bölüm “Tarih” ve “Coğrafya” ilimlerine ayrılmıştır.

“Altıncı bölüm “Matematik” ve “Astronomi” ilimlerinden bahseden bölümdür.

Abdurrahman Fehmî, İslâm Medeniyeti tarihi kapsamındaki *Medresetü'l-Arab* isimli eserinde belâgatı da bir ilim olarak ele almıştır. Abdurrahman Fehmî Efendi belâgat kurallarını anlattığı *Medresetü'l-Arab* isimli eserinde şöyle der:

“Belâgat kaideleri hakkında ilk önce kitap tedvin eden Cafer b. Yahyâ, el- Câhız ve Kudâme'dir. Hicri yedinci asrın başlarında yaşamış olan İmam

es- Sekkâh, bu ilmin kaidelerini genişleterek ve baplarını tertip etmek suretiyle sarf ve nahiv esaslarını da içine alan meşhur '*Kitâbu'l- Miftah*' adlı eserini telif etmiştir.

Bu ünlü edebiyatçılardan sonra gelen İslâm âlimlerinin, belâgat kaidelerine dair meydana getirdikleri eserler, hep '*Kitâbu'l-Miftâh*'tan iktibas edilmiş şeylerdir ki hicri sekizinci asrın büyük ediplerinden Şerafüddîn Hasan b. Muhammed et-Tîbî 'nin '*Kitâbu't Tıbyân*'ı el-Hatîb el-Kazvîni' nin '*Telhîs*' ve '*el-İzâh*'ı gibi kitaplar bu kabilden örnek olarak gösterilebilir.”¹

Abdurrahman Fehmî'nin *Medresetü'l-Arab* isimli belâgat kurallarını açıkladığı eserinden Arap ve Fars dilini çok iyi bildiğini anlamaktayız.

Yazarımızın tezimizin asıl konusu olan *Tedrisât-ı Edebiyye* isimli Türk edebiyatının nazariyesini oluşturmaya çalıştığı kitaptaki çabasının sağlam temellere dayandığını düşünmekteyiz. Zira onun Arap ve Fars belâgat kurallarını çok iyi bilmesi, bu kuralların dilimize uygun olmayanlarını saptamasında önemli fayda sağlamıştır. Tezimizin üçüncü bölümünde bu konuyu ayrıca ele alacağız.

Yazarımız *Tedrisât-ı Edebiyye* isimli kitabında, başka bir eserinden de bahsetmektedir. Abdurrahman Fehmi üzerinde çalıştığımız *Tedrisât-ı Edebiyye*'nin mukaddimesinde şöyle söylemektedir:

“Usûl-ı Hitâbet tedrisi için ikinci seneye ifraz oluna müddette dahi (*Usûl-ı Hitâbet*) namını verdiğim kitap vücuda gelmiştir ki ayrıca der-dest-i neşirdir.”²

Usûl-i Hitâbet isimli bu kitap hakkında henüz bir bilgi bulunmamaktadır. İslâm Ansiklopedisinde Abdurrahman Fehmi maddesini yazan Hulusi Kılıç bu kitap hakkında şunları ifade etmektedir:

“Müellif, *El-Miftâh* ve Mekteb-i Hukuk'un ikinci sınıfında okutulmak üzere hazırlanıp basılmakta olduğunu haber verdiği *Usûl-ı Hitâbet* adlı iki

¹ Elmalı v.d. , 2005: 343.

² Abdurrahman Fehmi, 1885: 11.

kitabından daha söz ediyorsa da bu eserler hakkında henüz bir bilgiye rastlanmamaktadır.”¹

¹ Kılıç, 1988: 161.

- II -

EDEBİYAT TARİHİMİZDE EDEBİYAT NAZARİYESİ ÇALIŞMALARI

NE ZAMAN ve NASIL BAŞLAMIŞTIR?

A) ESKİ TÜRK EDEBİYATI DÖNEMİNDE (XIII-XIX yy) NAZARİYE
ÇALIŞMALARI

Orhon Abideleri ile tarihte ilk kez görünen Türkçemiz, başlangıcından günümüze kadar, değişen sosyal yapıların etkisiyle önemli değişiklikler göstermiştir. Doğal olarak edebiyatımız da tarihî ve sosyolojik değişimlerden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* isimli kitabında Orhon Abideleri hakkında şunları söylemektedir:

“Türkçe tarihe Orhon abideleri gibi hakikaten olgun bir nesir eseriyle girmişti. Daha o devirde bile her şeyden evvel bir nesir dili gibi görünür. Toplayıcı nahvi vuzuhun ta kendisidir.”¹

İslâmiyet’ten evvelki Türk Edebiyatıyla ilgili bilgilerin bir kısmını *Divanü Lûgat-iT-Türk*’te görmekteyiz. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan İslamiyet’ten önceki edebiyatımızın lirik, didaktik, pastoral, epik unsurlar taşıdığını, dilin de sade ve tekellüfsüz olduğunu “Sanat Bakımından Edebiyatımızın Dâhilî Tekâmülü” isimli makalesinde anlatır. *Divanü Lûgat-iT-Türk*’te bu döneme ait bazı edebî bilgileri bulabileceğimizi söyler.²

Türkler İslâm dinine girdikten sonra edebiyatımız da Arap ve Fars edebiyatlarının kuvvetli tesirleri altında şekillenmeye başlar. Klasik edebiyatımızdaki şairlerin büyük bir bölümü medrese ve Enderunda öğrenim görmüşlerdir. Medreselerde Arapçanın ilim

¹ Tanpınar, 2003: 32.

² Ali Nihad Tarlan, (1990): *Ali Nihad Tarlan’ın Makalelerinden Seçmeler*, A.K.D.T, Ankara: s.58

dilinde esas kabul edilmesi dolayısı ile Arapça belâgat kitapları asıllarından okutulmuştur. Türk edebiyatının en kuvvetli, en uzun ömürlü dönemleri yaşanmış olmasına rağmen edebiyatımızın bilgi ve teorilerini işleyen bir nazariyat kitabına rastlayamıyoruz. Bunun nedeni İslâm âlimlerinin Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak amacıyla oluşturmaya başladıkları belâgat kitaplarının yüzyıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmasıdır.

Akkoyunlular zamanında yaşayan Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin 1502 yılında yazdığı Farsça-Türkçe sözlüğün bir bölümünde bazı edebiyat terimleri açıklanır. Bu kitaptan itibaren 19. yüzyıla kadar yazılmış edebiyat bilgileri veren kitapları Kazım Yetiş'in *Belâgattan Retoriğe* isimli kitabında saptadık. Bu kitapların tanınması edebiyatımızda 19. yüzyıla kadar yapılan belâgat çalışmaları hakkında bize bilgi verecek, bu dönemdeki belâgat çalışmalarının nasıl olduğunu değerlendirmemizi sağlayacaktır.

Şimdi 19. yüzyıla kadar edebiyat bilgileri veren kitapları biraz yakından tanıyalım.

Kitâbü Câmü Envâi'l Edebi'l-Fârisi

Şeyh Ahmed el-Bardahî el-Âmidî tarafından yazılan Farsça-Türkçe sözlüktür. Bu sözlüğün sonuna bazı edebî terimler eklenmiştir. Eserin bu son bölümünün başında yazar şiir kaidelerini ve aruzu bilmenin faydalarını anlatmıştır. Şiir, beyit, mesnevî, rubaî, kıta, kaside, terci, gazel, medh, hiciv, mersiye, neşide, nazım, nesir, nazire, nakîza, muvaşşah, müstezat, kafiye, matla, mahlâs, tac, şeyh, tarsî, reddü'l-acüz, ale's-sadr, iham, tecnis, teşbih, mecâz-ı mürsel, aruz kavramları hakkında açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Farsça örneklerin yanında Türkçe örnekler de vardır.

Bahrü'l- Maarif

Muslihiddin Mustafa Sürûrî tarafından 1549 yılında yazılan eser bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Yazar mukaddimesinde aruzdan ve şiir terimlerinden söz etmektedir. Birinci bölümde aruz vezninin bahirlerini, nazım ve nesir

nevilerini anlatır. İkinci kısım tamamıyla edebiyat terimlerine ayrılmıştır. Bu bölümde tarsî, tecnis, iştikak, tezat, istiare, iham, iltifat, teşbih gibi sanatlar hakkında bilgi verilmektedir.

Muslihiddin Mustafa Sürûrî, konularını Kur'ân ve hadislerden aldığı parçalarla Arapça ve Türkçe örnekler vererek açıklamaktadır. Yazarın Türkçe örneklerinin çoğu kendisine aittir. Eserin üçüncü bölümü Arapça ve Farsça'dan örnekler verilerek teşbîhe ayrılmıştır. Hatimesinde ise şiir ilminin faydalarını anlatmaktadır.

Istilahatü's- Ş'iriyye

Müstakimzâde Şeyh Süleyman Sadeddin Efendi'nin 1684 yılında yazmış olduğu bir risaledir. Yazar aruz bilmenin faydası ile şiir ve şair hakkında bilgiler vermektedir. İstiare, işba, iktibas, iham, beyit, tercüme, gazel, divan gibi edebiyat terimlerini anlatmaktadır.¹

19. yüzyıla kadar edebiyat bilgileri veren bu yazma eserleri Türk edebiyatının nazariyat kitabı olarak değerlendiremeyiz. Çünkü bu eserler birtakım edebî bilgileri çoğunlukla Arapça ve Farsça örneklerle açıklamışlardır. Türk milletine özel bir edebiyat anlayışıyla kuramsal bilgi vermemişlerdir. Bir millî belâgat kitabı olamamışlardır.

¹ Kazım Yetiş, (2006): *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul: s.57

B) YENİ TÜRK EDEBİYATI DÖNEMİNDE NAZARİYE ÇALIŞMALARI

Tanzimat’la birlikte Batıyla ilişkilerimizin artması sebebiyle edebiyatımızda önemli değişiklikler olmuştur. Tanzimat’ın edebiyatımızdaki en önemli etkisini Ahmet Hamdi Tanpınar şöyle açıklamaktadır:

“Türkçede nesrin teşekkülü için insanın ve cemiyet müesseselerinin değişmesi, tahsil sisteminin Türkçeye dönmesi lâzımdı. İşte Tanzimat bunu yaptı.”¹

Yeni açılan yüksek öğretim kurumlarında, Türkçenin önemli bir yer tutmasıyla birlikte Türkçe belâgat kitaplarının hazırlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Tanzimat ve sonrasında batılı tarzda yeni açılan okullarda artık öğrenciler Arapça ve belâgat kitaplarını okuyacak kadar Arap diline vâkıf değillerdi. Türkçe retorik kitaplarının hazırlanması ihtiyacının önemli bir nedeni budur.

Recep Duymaz “Estetiğe Yaklaşımımızdaki Kuramsal Kopukluk” isimli yazısında 19.yüzyıldan itibaren yayınlanan edebiyat nazariyesi/kuramına dair kitapların künyelerini kronolojik olarak vermiştir.²

Recep Duymaz, bu kitapların amaçlarının, içeriklerinin ve yöntemlerinin incelenmesinin edebiyatımızdaki belâgat ve retorik kitaplarının değişimdeki durumun saptanmasında ve edebiyatımızda estetik kuramların ortaya çıkmasında önemli faydalar sağlayacağını belirtmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde çalıştığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye* ’nin basım yılına kadar kendi edebiyatımızın eserlerine dayanılarak oluşturulan bedîfyât kitaplarının künyelerini bu bölümde vereceğiz. Bu bibliyografik sıralamadan sonra *Tedrîsât-ı Edebiyye* ’ye kadar yayınlanan bedîfyât kitapları hakkında açıklayıcı

¹ Tanpınar, 2003: 639.

² Duymaz, 2007: 10.

bilgilerde bulunacağız. Bu kitaplar 19. yüzyıldan *Tedrisât-ı Edebiyye*'ye kadar yapılan belâgat çalışmaları hakkında bize fikir verecektir.

İsmail Hakkı Ankaravî,

Miftâh'ül-Belâga ve *Misbâh'ül-Fesâha*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1284/1867, 218 s.

Mehmet Nüzhet,

Mugni'l- Küttâb, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul, 1286/ 1869, 416s.

Selim Sâbit,

Miyârü'l Kelâm, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1287/ 1870, 46s.

Mehmet Mîhrî,

Fenn-i Bedî, Taş Baskı, (İstanbul) 1872, 88 s.

Ahmet Hamdi (Şirvânî),

Teshîlü'l-Ârûz ve'l Kavâfi ve'l-Bedâyi, Terakkî Matbaası, İstanbul, 1289/ 1872, 172-52-59 s.

Süleyman Bey (Paşa)

Mebâniyül-İnşâ, c.1, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul, 1288/1871, 4+290 s. ; c.2, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1291/ 1872, 4+ 272 s.

Ali Cemâleddin,

Arûz-ı Türkî, (İlm-i Kavâfî, Sanayi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedi), İstanbul, 1291/1874, 168 s.

Ahmet Hamdi,

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1293/1876, 128 s.

Mihâlicî Mustafa Efendi,

Zübbetü'l-Beyân, Mihran Matbaası, İstanbul 1297/ 1880, 100 s.

Ahmet Cevdet Paşa

Belâgat-ı Osmâniyye, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1298/1881; 1299/1882; 1303/190; 1310/1892; 1323/ 1905; 1329/1910; 1987, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, XXI+215 S.

El- Hac İbrahim,

Hadikatü'l Beyân, 2 cüz, Mihran Matbaası, İstanbul 1298/ 1881, 136+8 s.

Şerh-i Belâgat, Matbaa-i Osmânî, İstanbul, 1301/1884, 128 s.

Recaizâde Mahmut Ekrem,

Talîm-i Edebiyyât, İstanbul, 1299/ 1882, 1330/ 1911, 398 s.

Abdurrahman Fehmî

Tedrîsât-ı Edebiyye, Birinci Kısım, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1302/1885, 176 s. ¹

Yukarıda 19. asrın ikinci yarısından itibaren, Abdurrahman Fehmi'nin yazdığı *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin basım yılına kadar edebiyatımızın nazariyesi hakkında bilgi veren kitapların künyelerini verdik.

Bu kitapların tanınması, *Tedrîsât-ı Edebiyye*'ye kadar edebiyatımızın kuramsal olarak nasıl incelendiği konusunda bizi aydınlatacaktır. Bu çalışmalar hakkında bilgi edinmek *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin edebiyatımızdaki nazarî yönünü saptamamızda faydalı olacaktır.

Şimdi üzerinde çalıştığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabın basım yılına kadar edebiyatımızdaki nazariye çalışmalarını daha yakından tanıyalım.

Miftâhu'l-Belâga ve Mısbâhu'l-Fesâha

Bu eserler 17. yüzyıl mahsulü olmalarına rağmen 18. yüzyılda neşredilmişlerdir. Edebiyatımızda neşredilen ilk Türkçe belâgat kitaplarıdır.

İsmail Hakkı Ankaravî, mukaddimesinde belâgat öğrenmenin faydaları üzerinde durur. Bu faydaları Ku'rân-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in sözlerini anlamaya yardımcı olması şeklinde açıklar. Ayrıca belâgat öğrenmenin Mevlâna'nın *Mesnevî*'sini anlamaya da faydalı olacağını söyler. Eser, dört bap olarak düzenlenmiştir. Giriş bölümünde "söz" dört kısımda incelenir. Birinci bapta kelime, isnat, belâgat, fesahat kavramları incelenir; ikinci bapta 'ilm-i eyân' ele alınır; üçüncü bapta 'aksâm-ı şiir' ve 'ilm-i bedî' konuları ele alınır.

Yazar, nazım neveleri, inşa, mektup neveleri gibi edebiyat bilgilerini örneklerle açıklamıştır. Güzel konuşma ve güzel yazmanın usullerini anlatmıştır.

¹ Duymaz, 2007: 10.

Mugni'l- Küttâb

Seyyit Mehmet Nüzhet'in oğluna hitaben yazdığı mektuplardan oluşan eser, kâtip olmak isteyen gençler için nasihat veren bir rehber kitap niteliğindedir.

Yazar kitabını altı bölüm olarak düzenlemiştir. Birinci bölümde 'usûl-ı inşâ' ve 'kitâbet' konuları incelenir. İkinci bölümde 'ilm-i inşâ' konusu geniş olarak açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde 'kitâbet', dördüncü bölümde 'ulûm-ı edebiyye' incelenir. Beşinci bölüm 'sanâyi-i lâfzıyye' ve 'sanâyi-i ma'neviyye' konularını açıklamaktadır. Altıncı bölümde yazar, kâtiplerin şiir ezberlemesi gerekliliği üzerinde durur. Bu bölümde ayrıca 'hutbe-keîâm-ı mensur' konuları vardır.

Mugni'l -Küttâb edebî bilgilerin dışında bazı nazârî bilgiler de vermektedir.

Mi'yâru'l-Kelâm

Selim Sabit, eserinin takdiminde Türkçenin kaidelerinin yazılı hale getirilmesi üzerinde önemle durur. Yazar, Türkçenin yazılı kaideleri olmadığı için çocuklarımızın kendi dillerini iyi öğrenemediklerini söyler. *Mi'yâru'l-keîâm* rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanmıştır.

Mi'yârü'l-Kelâm giriş, üç fasıl ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Birinci fasılda icaz, itnap, fesahat konuları incelenmektedir. İkinci fasılda hakikat-mecaz, mecâz-ı mürsel, kinaye ve istiare açıklanmaktadır. Üçüncü fasılda nazım-nesir, seci, şiir, kafiye ve vezin konuları ele alınır. Hatimede edebî sanatları açıklayan bilgiler vardır.

Mi'yârü'l-Kelâm, belagâtın konularını rüşdiye öğrencilerinin anlayabileceği seviyede anlatmaktadır. Bu eser basit düzeyde edebiyat bilgileri vermeye çalışmaktadır.

Fenn-i Bedî

Mehmet Mihri tarafından Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın Abdülaziz devrinde İstanbul'u ziyareti sebebiyle yazılmıştır. *Fenn-i Bedî*' in büyük kısmı Hıdiv İsmail Paşa'yı öven Türkçe ve Farsça manzumelerle doludur. Bu örneklerin çoğu yazara aittir.

Kitap *Fenn-i Bedî* isminini taşır. Fakat belâgat ilminin bütün konularını vermez. Bedî'den sayılan sanatları hiçbir ayrıma tâbi tutmadan, edebiyat terimlerini de herhangi bir tasnif yapmadan anlatmaktadır.

Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyî

Eser Ahmet Hamdi tarafından yazılmıştır. Ahmet Hamdi, eserinin takdiminde Mumammed b. Kays'ın *Mucem*' i ile Behrâm-ı Serahsî' nin *Gâyetü'l-Arûzeyn*' inden istifade ettiğini söylemektedir.

Kitap iki mukaddime ve altı fasıldan oluşmaktadır.

Yazar birinci mukaddimede şiir hakkında bilgiler verir ve şiirin tarihini anlatır. İkinci mukaddimede şiir söylemek için gerekli bilgileri ele alır. Kitabın ilk kısmında aruz veznini, ikinci kısmında kafiyeyi üçüncü kısmında edebi sanatları açıklar. Diğer bölümler nazım çeşitleri ve şiirle ilgili bazı terimleri içermektedir.

Mebâni'l-İnşâ

Eser Süleyman Paşa tarafından yazılmıştır. Süleyman Paşa askerî şahsiyetiyle birlikte Türkçülüğü ve edebî neşirleriyle de tanınmaktadır. Süleyman Paşa Türk dilinin gramerini Tanzimat'tan sonra ilk yazarlardan biridir. Batılı edebiyat nazariyesini de edebiyatımıza kazandıranlardandır.

Mebâni'l-İnşâ sadece bir belâgat kitabı değildir. Edebiyat bilgilerini içine alır ve Türkçe edebî örnekler bakımından zengin bir kadro oluşturur. Ayrıca, Türk nesrini örnek olarak alması bakımından edebiyat nazariyesi alanında bir ilk özelliği gösterir.

Mebâni'l-İnşâ, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'nin "kitabet" hocası olan Süleyman Paşa'nın bu hocalığı esnasında lisanımızın edebiyatına dair bir kitaba ihtiyaç duymasıyla ortaya çıkmış bir eserdir.

Kitabın birinci cildi mukaddime olarak kabul edilmektedir. Bu bölüm girişten sonra yedi fasla ayrılmaktadır. İlk fasılda kelime ve kelâm incelenir. İkinci fasılda kelimelerin batılı bir tarzda ele alınır. Üslûbun umumî ve hususî vasıfları anlatılır. Üçüncü bölümde kelâmın şartları, dördüncü bölümde beyanın şartları, klasik belâgattaki özellikleriyle anlatılır. Beşinci bölümde fesahat, altıncı bölümde ilm-i kelâm batı retoriğine uygun olarak ele alınır. Altıncı bölümde ifade çeşitleri, yedinci bölümde mektuplaşmanın usulü ve kitabetin şartlarından söz edilir.

Yazar *Mebâni'l-İnşâ'* nın ikinci cildinde “sanâyi-i ma'neviyye” başlığı altında edebî sanatları açıklamaktadır. Bu ciltte kafiye, vezin, şiirin kısımlarını içeren konular vardır. İkinci cilt edebî metinlerle tamamlanır.

Arûz-ı Türkî

Ali Cemâleddin tarafından yazılan eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Arûz-ı Türkî, ikinci bölüm İlm-i Kavâfi, üçüncü bölüm sanâyi-i Şi'riyyedir. İlk bölümde “mısra”, “şiiir”, “evzân” hakkında bilgiler verilir. İkinci bölümde kafiye ele alınır. Üçüncü bölümde şair olacak bir kimsenin neleri bilmesi gerektiği hakkında açıklamalar vardır.

Bu eserin edebiyatımızın nazariyesi açısından önemi, yazarın konularını Türkçe örneklerle açıklamasıdır.

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî

Ahmet Hamdi, klasik Arap belâgatının konularını tam olarak bu eserinde anlatmaktadır. Kitap üç bölüm olarak hazırlanmıştır. Birinci bölüm “ilm-i meâni” ikinci bölüm “ilm-i beyan” üçüncü bölüm “fenn-i bedî”dir.

Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî örnekler bakımından zayıftır.

Zübdetü'l-Beyân

Zübdetü'l-Beyân, Darüşşafaka'da hoca olan Mihaliçli Mustafa Efendi'nin ders vermek için hazırladığı bir eserdir. "İlm-i beyân" konusunu ele alan eserin "dibâce"sinde beyan ilminin öneminden söz edilir. Yazar, kitabını bir mukaddime ve üç bap olarak düzenler. Mukaddimede hakikat-mecaz ve kinayenin tarifleri verilir. Baplarda sırasıyla, mecâz-ı mürsel, istiare, kinaye ve nükteler anlatılır. Yazar hatimede tarizi konu alır. Yazar edebî sanatların daha iyi hatırdada kalması için, bu sanatları atasözleriyle anlatmaktadır.

Belâgat-ı Osmâniyye

Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta verdiği belâgat derslerinin kitap haline getirilmesiyle oluşan eserin ilk baskısı fasikül fasikül çıkmıştır. Cevdet Paşa eserini bir mukaddime ve üç baptan meydana getirmiştir. Mukaddimede fesahat ve belâgat üzerinde durulmaktadır. Birinci bölümde meâni, ikinci bölümde beyân üçüncü bölümde bedî konuları işlenir.

"Hatime" kısmında bir yazı veya konuşmadaki giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu eserin edebiyatımızda ilk kez münakaşa edilen belâgat kitabı olma özelliği vardır.

Hadikatü'l-Beyân

Hacı İbrahim tarafından yazılan eser anlaşılması son derece güç bir ifadeye sahiptir. Konularını işlerken Arapçadan faydalanır. Arapça kaideleri Türkçeye uygulamak ister. Dilimizdeki Arapça ve Farsça kelimelerin varlığına dayanarak Arapçadan alınan belâgat kurallarının dilimize uygun geleceğini düşünmektedir. Eser iki cüz olarak yayımlanmıştır.

Yazar, birinci cüzün mukaddimesinde ilim öğrenmenin güçlüğüne anlatır. Sarf, nahiv, meânî, beyan, bedîf ve belâgatı birinci cüzde açıklar. İkinci cüzde meânî konularına değinir. Yazar konularını açıklarken örneklerini Arapça olarak vermektedir.

Şerh-i Belâgat

Hacı İbrahim Efendi tarafından yazılmıştır. Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye*'si hakkındaki münakaşalarda bu kitabı savunmak amacıyla yazılmış bir kitaptır. Hacı İbrahim Efendi Mekteb-i Hukuk'ta Cevdet Paşa'nın yerine hocalık yaparken *Belâgat-ı Osmâniyye*'yi okutur. Bu verdiği dersler esnasında yaptığı açıklamaları, *Vakit* gazetesinde *Şerh-i Belâgat* adı altında tefrika eder, sonra bunları iki cüz halinde yayımlar.

Şerh-i Belâgat iki cüz olarak *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin ilk kırk sayfasını ve meânî konusuna kadar olan bölümü içermektedir.

Ta'lim-i Edebiyyât

Ta'lim-i Edebiyyât, Recâizade Mahmud Ekrem'in Mekteb-i Mülkiye'de okuttuğu edebiyat dersinin notlarından meydana gelen ders kitabıdır.

Eser bir ön söz ve dört fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl altı bölüme ayrılmıştır. Bütün bu altı bölümde ilk bölüme girmeden önce “zihin”, “fikir”, hüsn-i tabîat”, “hayal”, “hafıza”, “zarafet yahut nüktedanlık”, “deha ve hünerverî” gibi insan psikolojisini ilgilendiren bazı melekeler üzerinde durulmuştur. Bu konular ilk defa *Ta'lim-i Edebiyyât* ile edebiyat nazariyesi ve belâgat kitaplarına girmiş olmaktadır. Yazar ikinci faslı bütünüyle üslûba ayırmıştır. İkinci fasılda üslubun tarifini yapar ve bu konudaki açıklamalara yer verir. İkinci fasıl “Kavânîn-i Üslûb”; “fesahat”, “vuzuh”,

“tabiiyet”, “munakkahiyet”, “âheng-i selâset”, “muvafakat” olmak üzere altı bölüme ayrılmaktadır. Bu bilgilerden sonra üslûbu üç kısma ayırarak “üslûb-ı sâde”, “üslûb-ı müzeyyen”, “üslûb-ı âlî” konularına ait bilgiler verir. Üslûp konusu ilk defa Recâizâde Mahmut Ekrem’le birlikte edebiyat nazariyesi kitaplarında yer alır. *Ta’lim-i Edebiyyât*’ın üçüncü faslı da üslûp çerçevesinde ele alınmıştır. Bu faslın ana başlığı “Tezyînât-ı Üslûb-Envâ-ı Mecâz”dır. Üçüncü fasıl üç bölüm olarak düzenlenmiştir. Birinci bölüm, “mecâz-ı tahyîlî”, ikinci bölüm “mecâz-ı teblîğî”, üçüncü bölüm “marifet-i mecâz”dır. Kitabın dördüncü ve sonuncu faslında sanâyi-i lâfziyye’ye konuları ele alınır.¹

Ahmet Hamdi Tanpınar *Ta’lim-i Edebiyyât* hakkında şunları söylemektedir:

“Bu ders kitabı daha ziyade bir hareket olarak mühimdir. Filhakika “Arabın bedî ve beyanı” ve “belâgat”ıyla ilk hesaplaşmamız onunla başlar. O zamana kadar söz sanatlarından bahsedenler, ister umumî çerçeveler içinde (yani, mevzuat-ı ulûm cinsinden ilim tasnifi eserlerinde olduğu gibi) ister tek başına meseleyi ele alsınlar daima Arap edebiyatına bağlı idiler. Ve Aristo’dan, Araplara intikal etmiş estetik kaideleri içinde onun gelişmesinin verdiği verilere dayanarak konuşurlardı.”²

Bu bölümde verdiğimiz bilgilere dayanarak edebiyat tarihimizdeki belâgat çalışmalarının 19. asrın ikinci yarısında başladığını söyleyebiliriz. Bu asırdan önce görülen belâgat çalışmaları Arap belâgatına dayandığı için, Türk edebiyatının belâgatını oluşturamamışlardı. Türk nesri nazariye alanında ilk defa *Mebâni’l-inşâ*’da yer alsa da tam olarak Türk edebiyatının bir nazariye kitabı olamamıştır.

Edebiyatımız Tanzimat’tan sonra Batı tesirinin etkisine girmiştir. Şinasi ve Namık Kemal Türk edebiyatının kaidelerini oluşturmaya başlarlar. Namık Kemal bir nazariyat kitabı yazmamasına rağmen edebiyatımızın kaidelerini açıklayan yazılar yazmıştır. Namık Kemal’in dilimiz ve edebiyatımızla ilgili düşüncelerini “Lisân-ı Osmanî’nin edebiyatı hakkında bazı mülâhazatı şamildir” isimli makalesinde görebiliriz. Namık

¹ Yetiş, 2006: 76.

² Tanpınar, 2003: 639

Kemal bu makalesinde lisanımıza mahsus bir belâgat kitabının telif ve tedrisini teklif etmektedir.¹

Namık Kemal'in teklifi üzerine Recaizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ı yazdığı hususunda görüşler vardır. Namık Kemal'in makalesinde belirlediği lisanımıza mahsus özelliklerle yazılan *Ta'lim-i Edebiyyât* için edebiyatımızın ilk nazariyat kitabı diyebiliriz.

Ta'lîm-i Edebiyyât edebiyatımızı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etkilerin en önemlisi, Türk edebiyatının kaidelerini kendi edebî metinlerimizi örnek olarak oluşturmuş olmasıdır. Kendisinden sonra başta *Tedrisât-ı Edebiyye* olmak üzere edebiyatımızın nazari bilgilerini veren pek çok kitapta önemli tesirleri olmuştur. Batılı tarzda nazariye bilgilerini kendi edebiyat metinlerimizi örnek olarak anlatma çabası *Ta'lîm-i Edebiyyât*'la başlayan bir yeniliktir. Bu kitaptan sonra yayımlanan nazariye kitapları *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ın yolundan gitmişlerdir. Tezimizin üçüncü bölümünde *Tedrisât-ı Edebiyye*'yi inceleyeceğiz. *Tedrisât-ı Edebiyye*'nin edebiyatımızda nazari bilgiler veren kitaplar içindeki yerini ve önemini saptamaya çalışacağız.

¹ Tanpınar, 2003: 639.

- III -

TEDRÎSÂT-I EDEBİYYE’NİN İNCELENMESİ

UMUMÎ GİRİŞ

Tezimizin ikinci bölümünde belirttiğimiz gibi, edebiyatımız Tanzimat’tan sonra, Batı etkisine girmiştir. Namık Kemal, Batı tesiriyle gelişen Türk edebiyatının ilk örneklerini veren yazarlarımızdan biridir. Yeni anlayıştaki edebiyatımızın, kuramsal bilgilerini de eserlerinin mukaddimelerinde, tenkit yazılarında ve bazı gazetelerde yazdığı makalelerinde açıklamaktadır. *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan “Lisân-ı Osmanî’nin edebiyatı hakkında bazı mülâhazatı şamildir” makalesinde Namık Kemal’in dil ve edebiyatımız hakkındaki düşüncelerini görebiliriz. Namık Kemal bu makalesinde edebiyatımızın o günkü durumunu tespit etmektedir. Ona göre edebiyatımızın kuramsal yönü eksiktir. Bu sebeple Türk edebiyatına dayalı belâgat kitaplarının yazılmasını önerir. Recâizâde Mahmud Ekrem’in *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ı Namık Kemal’in makalesindeki önerisi üzerine yazdığı hususunda görüşler vardır.¹

Tezimizin ikinci bölümünde Recâizâde Mahmud Ekrem’in 1882 tarihinde yayımlanan *Ta’lîm-i Edebiyyât* isimli kitabının önemini belirtmiştik. Bu kitabın kendi edebî eserlerimizi örnek alarak, Türk edebiyatının nazariyatını oluşturma çabasında olduğu hususunda durmuştuk. *Ta’lîm-i Edebiyyât*’tan sonra edebiyat bilgileri veren kitaplar büyük ölçüde bu kitabın izinden gitmişlerdir. 1885 tarihinde yayımlanan, üzerinde çalıştığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitap *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ı en yakından takip eden kuramsal bir kitaptır. *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ın tahlilini yapan Kazım Yetiş, üzerinde çalıştığımız “*Tedrîsât-ı Edebiyye*” hakkında şunları söylemektedir.

“*Tedrîsât-ı Edebiyye*”, Recâizâde’nin kitabının münakaşalarının henüz sıcaklığını koruduğu bir devirde neşredilmiştir. Aynı zamanda *Ta’lîm-i Edebiyyât*’tan sonra ve bazı noktalarda ondan daha ileri bir şekilde üslûbu tetkik eden ilk eserdir.”²

Tezimizin bu bölümünde *Tedrîsât-ı Edebiyye*’yi yakından tanıyacağız.

¹ Tanpınar, 2003: 420.

² Yetiş, 1996: 507.

Abdurrahman Fehmî Efendi'nin *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabı, “Tahdîs-i ni'met” le başlar. “Tahdîs-i ni'met”te eseri yayımlayan Karabet ve Kasbâr matbaası, II. Abdülhamid döneminde bilim ve edebiyata ait her türlü kitabın neşrinin çoğalması sebebiyle, II. Abdülhamid'e şükreder. II. Abdülhamid zamanında matbaa ve kitapçılık mesleğini seçmiş olmalarından dolayı gurur duyduklarını belirtir. On senedir Osmanlı müelliflerinin eserlerini neşrettiklerini, *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabı da II. Abdülhamid'in yardımlarıyla vatan evlatlarına sunmaktan gurur duyduklarını dile getirir.

Abdurrahman Fehmi Efendi, eserine besmeleyle başlamaktadır. II. Abdülhamid döneminde açılan yüksek okulların kısa zamanda önemli eserlerin yayımlanmasına vesile olduğunu söyler. II. Abdülhamid'in teşvikleriyle bu kitabı hazırlamaya cesaret ettiğini belirtir.

Abdurrahman Fehmi eserini, mukaddimesinden sonra üç fasıl olarak oluşturmuştur.

Biz de yazarımızın düzenine uyarak, *Tedrisat-ı Edebiyye*'yi üç fasıl hâlinde, her fasılın mebhaslarına bağlı kalarak inceleyeceğiz.

MUKADDİME

Abdurrahman Fehmi, düşünceleri ifade etme aracı olan sözün, nesir ve nazım olmak üzere iki edebî şekilde görüldüğünü söyleyerek mukaddimesine başlar. Yazarımız, edebiyat tarihi araştırmalarının nazım nesirden evvel ortaya çıktığını kaydettiklerini belirtir.

Nesrin edebiyat ile olan ilişkisinin hatt ve kitabetin ortaya çıkmasıyla başladığını söyleyen yazarımız, nesrin bilim ve edebiyat olmak üzere iki kısma ayrıldığını ifade eder. Yazarımız, düşüncelerimizi süsleme, vicdanımızı aklama özelliği gösteren nesrin, hitabet, felsefe, tarih alanlarında kullanıldığına değinir.

Adurrahman Fehmi, nazım ve nesrin üslûp özelliklerinden bahseden eserlerin kapsamını şöyle açıklamaktadır:

“Aksâm-ı edebiyenin, nazım dahi muteber olduğu halde şerâit-i edâ ve hasâis-i müeddâlarından bahs eden müellefat istinbât-ı usûle müsait âsâr-ı edebiyeye malik olan her lisanda bir mahiyetten ibaret olmak iktiza eder.”¹

Abdurrahman Fehmi, sanatsal ve bilimsel çalışmaların birbirlerinden istifade ettiğini söyler. Aralarındaki etkileşimin belâgat kitapları aracılığı ile olduğunu ifade eder. Yazarımız, bilimin fikirlerin ifade edilmesiyle gelişeceğini belirtmekte ve bu gelişmede belâgat eserlerinin etkisinin fazla olduğunu söylemektedir.

Hukuk Mektebinde kitabet, kavânîn-i üslûb ve usûl-ı hitâbet derslerini Arap belâgatçılarının ve batı edebiyatçılarının saptadıkları güzellik kaideleri dâhilinde anlatmaya gayret ettiğini söyleyen yazarımız, bu dersleri verdiği birinci senede *Tedrisât-ı Edebiyye* 'yi oluşturduğunu ifade etmektedir.

Abdurrahman Fehmi Efendi, mukaddimesinde özellikle edebiyatta en gerekli olanın özel edebî zevk olduğu hususu üzerinde durur.

¹ Abdurrahman Fehmi, 1885: 4.

KISM-I EVVEL

Tedrisât-ı Edebiyye isimli kitabın başında Mukaddime'den sonra “Kısm-ı evvel” başlığı bulunmaktadır. Bu kitabın ikinci kısmının da olabileceğini düşündük. Fakat yaptığımız araştırmalar neticesinde kitabın ikinci kısmını bulamadık. Bazı araştırmacılar da kitabın ikinci kısmının bu güne kadar görülmediğini ifade etmektedir.¹

Tedrisât-ı Edebiyye'nin birinci kısmı “fasl-ı evvel”, “fasl-ı sâni” “üçüncü fasıl” olarak düzenlenmiştir. Şimdi kitabımızın ilk faslı olan “fasl-ı evvel” kısmını inceleyelim.

FASL-I EVVEL

Fasl-ı Evvel kendi içinde bir takım alt başlıklar halinde düzenlenmiştir. Bunları yedi mebhas halinde şöyle gösterebiliriz:

Üslûb ve Şeraiti

Vuzuh

Hâliset (muhâlefet-i kıyâs, muhâlefet-i isti'mal, ta'kîb, za'f-ı te'lîf, istitrâd)

ta'kîd-i lâfzî, ta'kîd-i ma'nevî, garabet)

Münakkahiyet

Asalet

Ahenk

Muvafakat.

Şimdi bu mebhasları sırasıyla daha yakından inceleyelim.

¹ Kılıç, 1988: 161.

1- Mebhas

Üslûp ve Şeraiti

Yazarımız, kitabının ilk faslının birinci mebhasına “üslûp ve şeraiti” ismini vermiştir. Abdurrahman Fehmi, üslûp ve şeraiti mebhasına üslûbun tanımını yaparak başlamaktadır. Yazarımızın üslûbu tanımlayan cümleleri şöyledir:

“Mevki’-i beyân ve ifadeye vazeyleyeceğimiz, tasavvurât ve efkâr zihinde istihsar olunduktan sonra bir tarz-ı mahsûs ile tebliğ edilmek iktiza eder ki bu tarz-ı mahsûsa – istilâh-ı edebiyâta üslûp namı verilir.”¹

Abdurrahman Fehmi, üslûbun bir edebî terim olarak anlamının zihinde tasarlanan düşüncelerin özel bir tarz ile ifade edilmesi olduğunu söylemektedir. Bu özel tarzdaki ifadenin nelere bağlı olduğunu daha sonra açıklayacaktır.

Yazar, üslûbun açıklığının ve makbuliyetinin, düşüncelerimizin anlaşılır olmasıyla sağlanacağını belirtmektedir.

Her şahsın üslûb-ı beyânının farklı olduğunu, bu farklılığın da mizaç, ahlak, davranış özelliklerinden kaynaklandığını ifade eder. Yazarımız, üslûbun bu yaradılışa bağlı özelliğinden başka bir takım kaideleri olduğunu söyler. Abdurrahman Fehmi bu kaidelere bağlı olarak üslubun genel ve özel şartları olduğunu belirtir. Üslûbun genel şartlarının vuzuh, hâliset, tabîyet, münakkahiyyet, mutabakat, asalet, ahenk, muvafakat özellikleri olduğunu ifade etmektedir. Yazarımız bu meziyetleri numaralandırılmış mebhaslar altında açıklamaktadır. Şimdi yazarımızın üslûbun genel şartları olarak saydığı özelliklere geçelim.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 13.

2- Mebhas-ı Vuzuh

Yazarımız üslûbun genel şartlarından birincisini “vuzuh” olarak belirlemiştir. Bu mebhasta şu konuları ele almaktadır:

Vuzuhun tarifi

Menşe’-i vuzûh

İntifâsına bâdî olan şeyler

Abdurrahman Fehmi Efendi vuzuhu “Kelâmın hafâ’dan beraatıdır.”diyerek tanımlar.

Yazarımız, ifadelerimizin açık olmasını düşüncelerimizin açıklığına bağlamaktadır. Abdurrahman Fehmi, ancak güzel düşünülen, hiçbir şekilde belirsiz bırakılmayan düşüncelerin vuzuh ile ifade edilebileceğini söylemektedir.

Abdurrahman Fehmi Efendi, vuzuha örnek olarak Ziya Paşa ve Saîd Bey’den alınmış metinleri ve Fuzuli’nin bir manzumesi göstermektedir.

Yazarımız, anlatımda vuzuhun ortadan kalkmasına sebep olan kusurları şöyle belirlemiştir:

Garabet

Ta’kîd-i lâfzî

Ta’kîd-i ma’nevî

Abdurrahman Fehmi, ifadelerde vuzuhun olmamasına neden olan bu sebepleri hâliset ve mutabakat mebhasında açıklayacağını belirtir.

Yazarımız, *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ta da yer alan *Mugni’l-Küttâb*’dan alınmış bir metni anlatımında vuzuhun olmadığı bir nesre örnek olarak gösterir.

3- Mebhâs-ı Hâliset

Abdurrahman Fehmi üslûbun ikinci genel şartını “hâliset” olarak belirlemiştir. Yazarın hâliset mebhasında ele aldığı konuları şöyle gösterebiliriz.

Muhâlefet-i kıyâs

Muhâlefet-i isti'mâl

Ta'kîb

Za'f-ı te'lîf

İstitrâd

Ta'kîd-i lafzî

Ta'kîd-i ma'nevî

Garâbet

Şimdi yazarımızın hâliset mebhasındaki açıklamalarına geçelim.

Abdurrahman Fehmi, hâlisetin üslûbun sağlıklı olması ve ifadenin edebî güzellik taşıması gibi iki önemli temel edebiyat usulüne yardımcı olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, muhâlefet-i kıyâs ve muhâlefet-i isti'mâl, za'f-ı te'lîf, ta'kîd ve garâbetin yer aldığı ifadelerde hâliset özelliğinin olamayacağını belirtir. Daha sonra bunlar hakkında açıklayıcı bilgiler verir. Biz de yazarımızın hâliseti bozacak sebepler olarak belirlediği bu anlatım kusurlarından kısaca söz edeceğiz.

Muhâlefet-i kıyâs: Kelimelerin, gramer kaidelerine uygun olmayarak kullanılmasıdır. Yazar, Abdülhak Hamid ve Fuzuli'den aldığı beyitlerle muhâlefet-i kıyâsa örnek gösterir. Nergisî'den aldığı bir cümleyi de gramer kurallarının çiğnenmiş olmasına örnek verir.

Muhâlefet-i isti'mâl: Zevk ve ifade güzelliğiyle seçkinlik gösteren edebiyatçıların kullandığı dile uymamaktır. Abdurrahman Fehmi, dilbilgisi kaidelerine uymanın yanında seçkin edebiyatçılarımızın eserlerinin de dikkate alınması gerekliliği üzerinde durur.

Za'f-ı te'lîf: Sözü, gramer kaidelerinde belirtilen söz dizimi uygunluğuna göre kullanılmamasıdır. Yazar, bu konuyu, *Medhal-i İnşa, Mebâni'l-İnşâ, Tarih-i Azmî* ve *Ta'lîm-i Edebiyât*'tan alınmış örneklerle açıklar.

Ta'kîd: Sözü, verilmek istenilen anlamının vazih olarak ifade edilememesinden kaynaklanır. Yazar, ta'kîdi "ta'kîd-i lâfzî" ve ta'kîd-i ma'nevî olmak üzere iki kısma ayırır.

Abdurrahman Fehmi, ta'kîdi *Belâgat-ı Osmâniyye, Ta'lîm-i Edebiyyât* isimli kitaplardan alınmış örneklerle açıklar. Garibî ve Şeyh Gâlib'den de birer beyit verir.

İstitrâd: Yazarımız bu bölümde sözü iki biçime bağlı olarak ifade edilebileceğini anlatır. İki farklı ifade yolunu şöyle belirlemiştir.

Sûret-i ûlâ: Tarîk-i innî

Suret-i sâniye: Tarîk-i limmî

Abdurrahman Fehmi, tarîk-i innî biçiminin âsârdan müessire hareket demek olduğunu ifade eder. Osmanlı lisanının bu şekle uygun lisanlardan olduğunu belirtir. Tarîk-i limmî biçiminin ise müessirden âsâra hareket olduğunu, Arapçanın da ikinci şekle uygun olan lisanlardan biri olduğunu belirtmektedir.

Gördüğümüz gibi yazar, Arapça ve Osmanlıcanın birbirinden farklı özellikler taşıyan diller olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Garabet: Alışık olmadığımız kelimelerin yer aldığı ifadelerde ortaya çıkar. Abdurrahman Fehmi lisanımızın bir lügat kitabı olmamasından dolayı, Arapça kelimelerin de edebî sınırının belirlenemediğinden bahseder. Türkçede kullanmaya

alışık olmadığımız halde kapsam ve ahenk bakımından çok ihtiyaç duyduğumuz bazı Arapça kelimelerin garabetle tanımlanmasının doğru olmadığını belirtir.

Yazarımızın lisanımızın bir sözlüğe ihtiyaç duyduğunu belirtmesi, o dönemki edebiyatımızda görülen bir eksikliği saptaması açısından önemlidir.

4- Mebhas-ı Tabîyet

Abdurrahman Fehmi, üslûbun genel şartlarından birini de “tabîyet” olarak belirlemiştir. Yazarımızın tabîyet mebhasında işlediği konuları şu şekilde gösterebiliriz.

Tabîyetin tarifi

Havâss

Tabîyeti ihlal eden sebepler

Sehl-i mümteni’ denilen ifade tarzı

Abdurrahman Fehmî Efendi, üslûbun genel şartlarından saydığı tabîyet mebhasındaki açıklamalarına tabîyeti şöyle tanımlayarak başlamaktadır:

“Üslûb-ı ifâdenin rûkn-i mühimi olan tabîyet ki ona sühûletle ıtlak olunur, tekellûf ve tasannu’dan içtinap ile efkâr ve tasavvurâtı lââyih olduğu gibi arz ve ifade eylemektir.”¹

Tabîyet’in gösterişten sakınarak, düşüncelerimizi açık ifade etmek demek olduğunu söyleyen yazarımız, bu özelliği üslûpta güzelliğin esaslarından biri olarak kabul eder.

Sâmi Paşazâde Sezaî’nin bir yazısını, Abdülhak Hâmid ve Menemenlizâde Tahir Bey’den aldığı şiirleri üslûpta tabîyete örnek olarak gösterir.

¹Abdurrahman Fehmî, 1885: 42.

Yazar, üslûpta tabîyyeti bozan sebeplerin kafiye kullanmadaki heves ve değerli edebiyatçıları taklide çalışarak doğallığı zorlamak olduğunu söyler. Üslûpta doğallığı bozan etkenleri açıklarken, *Ta'lîm-i Edebiyyât'a* gönderme yapar.

Abdurrahman Fehmi, *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ta tabîyyeti bozan sebeplerin anlatıldığı maddelerin bir edebiyat kaidesi olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Biz de bu maddelerden birkaçını burada vereceğiz:

“Bir müellif iktidarının fevkine çıkmak ve kendisini daha âli bir mahiyette göstermek isteyip de tabiatını zorladıkça yazdığı şey daima tabîlik meziyetinden mahrum kalır”

“Okuyanların umumî tanzirine nefsinde iktidar görmek tabî eserlerin bir hâssa-i mütemeyyizesidir.”¹

Abdurrahman Fehmi Efendi, tabîyyet bölümünde sehl-i mümteni' denilen ifade tarzından da söz etmektedir. Sehl-i mümteni' kolay ve sade görüldüğü halde, benzerini oluşturmanın imkânsız olduğu bir ifade tarzıdır. Abdurrahman Fehmi, Nef'î'den aldığı bir manzumeyi, sehl-i mümteni' tarzına örnek olarak gösterir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 47.

5 - Mebhas-ı Münakkahiyet

Abdurrahman Fehmi üslûbun genel şartlarından birini de “münakkahiyet” olarak belirlemiştir. Yazar, münakkahiyet mebhasında şu konuları ele almaktadır:

Ta’rif-i münakkahiyet

Vetîre-i îcâz ile farkı

Münakkahiyet, îcâz ve müsâvat ve itnâbın cüz’-i müşterek mahiyetleri olmak iktiza eder.

Münakkahiyet-i üslûp mevzû-ı ifâdeye tâbidir.

Münakkahiyeti ihlâl eden şeyler

Bu mebhasta işlenen konuları gördükten sonra, şimdi yazarımızın münakkahiyet konusundaki açıklamalarına geçelim.

Abdurrahman Fehmi, üslûpta münakkahiyetin ne olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Münakkahiyet, sûret-i beyânı kadr-ı kifâyet ile mütenasip düşürmekten, ta’bir-i âherle lüzûm-ı hakîkînin tayin edeceği şekil ve miktar ile muntabık bulundurmaktan ibarettir.”¹

Yazar, anlatım şeklimizin, anlatmak istediğimiz konuya göre belirleyeceğimiz ifade şekli ve kelime miktarıyla uygunluğunu üslûbun genel şartlarından biri saydığı münakkahiyet olarak belirlemiştir.

Yazarımız münakkahiyetle îcâzın farkını anlatmak amacıyla îcâzın ne demek olduğunu şu şekilde anlatmaktadır.

“Malûm olsun ki münakkahiyet, vetîre-i belâgat olan îcâz demek değildir. Îcâz-ı kelâm, o nehc-i beyândır ki nev’ine mahsus olan sebki ma’rûfu her mevzû’â, her fikre

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 49.

münasip olmadığı gibi her şahsa dahi muvafık gelmez. Matmah-ı nazarı câmiyyet-i müeddâdır.”¹

Abdurrahman Fehmi, îcâzın her konuya, her fikre uygun olmaması sebebiyle, hitabet, şiir gibi türlerde kullanılmayacağını da belirtir. Münakkahiyyette ise gereksiz sözlerin çıkarılarak, konuya göre edebî sanatların kullanılmasının uygun olduğunu belirtir.

Yazarımız “münakkahiyyet-i üslûp, mevzû’a tâbi olarak îcâz ve müsâvat gibi, itnâb-ı hüsn gibi aksâm-ı belâgattan şümâr edilen suver-i ifâdenin cüz’-i müşterek mahiyetleridir.” diyerek hitabet, edebiyat, tarih alanlarındaki münakkahiyyetin farklılıklarına değinir.²

Abdurrahman Fehmi, üslûpta münakkahiyyet farklılıklarını, Subhî Paşa’nın tarih, Münif Paşa’nın felsefe, Namık Kemal’in bir hitabet yazısını örnek vererek açıklar. Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Yakacıkta Bir Mezarlık Âlemi” isimli şiiriyle de “şiirde münakkahiyyet” konusuna açıklık getirir.

Gördüğümüz gibi yazar, münakkahiyyetin tarih, felsefe, hitabet, şiir gibi alanlarda farklılıklar gösterdiğine dikkat çekmektedir.

Abdurrahman Fehmi, üslûbun umumî şartlarından “münakkahiyyet”i açıklarken, bir Fransız yazarının ismini vererek ondan aktarma yapmaktadır. Biz de Pellissier’in cümlelerini aynen vermeyi uygun bulduk:

“Bu nakîse-i edebiye (fikdân-ı münakkahiyyet) edebiyatın vâsıtâ-ı servet, müellifâtın eşyâ-yı ticâret nev’inden itikat olunmaya başladığı zamandan beri ta’âmîm eylemiştir. Meslek-i tahrîrimizin inhitatına bâdî olan şeylerden biri dahi bu nakîsedir.”³

Abdurrahman Fehmi, Pellissier’in üslûpta münakkahiyyetin nasıl ortaya çıktığını ve edebî kaliteyi ne şekilde bozduğunu açıklayan düşüncelerine yer vererek Pellissier’i Türk edebiyatının nazariye alanına tanıtır. Yazarımızın edebiyatın kuramsal bilgilerini

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 49.

²Abdurrahman Fehmi, 1885: 50.

³Abdurrahman Fehmi, 1885:54.

verirken Batı estetiğinden yararlanmış olduğunu ve Fransız edebiyatçının ismini açıkça vermiş olduğunu görmekteyiz.

6 - Mebhas-ı Asâlet

Yazarımızın kitabının birinci faslının altıncı mebhasında asaleti ele almaktadır. Abdurrahman Fehmi'nin üslûbun genel şartlarından biri olarak saydığı asalet mebhasında işlediği konuları şöyle gösterebiliriz.

Ta'rîf-i asâlet

Şerâit-i umûmiyye içinde asâletin mevki'i

Bazı istisnaları

Yazarımız bu mebhasa üslûpta asaletin nasıl ortaya çıkacağını açıklayarak başlar. Abdurrahman Fehmi Efendi'ye göre asâlet, düşünce ve hayallerin kabalıktan arınmasıyla, ifadenin bayağılıktan kurtulmasıyla kendini gösteren bir meziyettir.

Yazar, Ziya Paşa'nın aşağıdaki beytini asaletten uzak bulur:

Yanaktır o âşıkın kitâbı

Nazmında kokar ciğer kebâbı.

Abdurrahman Fehmi, asaleti üslûbun temel direği olarak değerlendirmektedir. Üslûbun güzelliğinin asaletle sağlanacağını belirtir.

Yazarımızın asaletin özelliklerini şöyle açıklamaktadır:

“Asalet, kavânîn-i ifâdenin bir hâkim-i sâhip-vakarıdır denilebilir. Ona karîn olan ifadeler, nazarları mevki'-i bülent intizâhına hayran ederek efkârı dahi meclûb-ı

letâfet ve ibtihâcî eyler. Züll ve iftikar gibi, hasâset ve ibtizâl gibi menfûr-ı tabîat olan şeylerden münezzehtir. Nezaket beyanı hemîşe dil-nevâzâne ve tavr-ı necâbeti melahatla vakar-penâhânedir”¹

Abdurrahman Fehmi, asalet taşımayan düşüncelerin bazen istisna olarak üslûbun sanatsal güzelliği ile örtülerek başka biçimde ifade edilebileceğini belirtir. Said Bey Efendi'nin aşağıdaki manzumesini bu tür edebî eserlere örnek olarak verir:

Halime ‘atf-ı nigâh eyleyen erbâb-ı kerem
Merhametle bana beş pare revâ görmez mi?
Sadakayla beni dil-şâd iden ehl-i hayrı
Vâkı’ a ben göremezsem de Hudâ görmez mi?”²

7 - Mebhas-ı Mutâbakat

Yazarımız mutabakat özelliğini üslûbun genel şartlarından biri olarak belirlemiştir. Abdurrahman Fehmi Efendi, bu mebhasa mutabakatın tanımıyla başlamaktadır.

Yazarımız üslûbun genel şartlarından saydığı mutabakatı şöyle tanımlar:

“Efkâr ve maâninin elfâz ve tabîrât-ı mahsûsalarıyla beyan ve ifade olunmasına mutabakat denir.”³

Abdurrahman Fehmi mutabakat özelliğinin ifadelerde vuzuhun ortaya çıkmasına yardımcı olacağını belirtmektedir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 57.

²Abdurrahman Fehmi, 1885: 58.

³Abdurrahman Fehmi, 1885: 59.

Yazarımız sözlerin yerli yerinde kullanılmasıyla mutabakat şartının sağlanacağını ifade eder. İfadelerde mutabakatın şu şartlarla sağlanabileceğini belirlemiştir. Bunları şöyle gösterebiliriz.

Osmanlı lisanının kullanımlarına izin verdiği Arapça ve Farsça kelimelerin gerçek anlamlarını bilmek.

Bu kelimelerin türeme kaidelerini bilmek.

Arap ve Fars diline ait gerekli olabilecek bazı terimleri bilmek.

Yazarımız bu mebhasta Namık Kemal'in *Gayret* makalesinden bir bölümü üslûpta mutabakatın sağlandığı bir metne örnek olarak gösterir.

Yazar, mutabakatı ortadan kaldıran üç sebep olduğunu söylemektedir. İfadelerimizde mutabakatı engelleyen bu sebepleri şöyle sıralayabiliriz.

Müşkülpesentlik

Seci-perdâzlık

Kadem-perverlik

Abdurrahman Fehmi, bu konuların *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ta dikkatli bir şekilde açıklandığını belirtir. Verdiği dipnotla *Ta'lîm-i Edebiyyât*'a gönderme yapar.¹

Abdurrahman Fehmi Efendi, Pertev Paşa'dan alınmış bir metni de mutabakatın seci-perdâzlık ve kadem-perverlik sebebiyle sağlanamamış olmasına örnek gösterir.

7- Mebhas-ı Âheng

Abdurrahman Fehmi üslûbun genel şartlarından birini "ahenk" olarak belirlemiştir. Şimdi yazarımızın ahenk mebhasında ele aldığı konuları gösterelim.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 64.

Ta'rif-i âheng

Aksamı

Âheng-i müfred

Âheng-i kelâm

Âheng-i tasvîrî

Tasvîr-i hakikî

Tasvîr-i hissî

Tasvîr-i hayalî

Şimdi yazarımızın “ahenk” mebhasında işlediği konular hakkında kısaca bilgi verelim.

Yazarımız üslûbun genel şartlarından biri olarak belirlediği ahenk mebhasını ele aldığı bu bölüme âhengin tanımını yaparak başlamaktadır. Abdurrahman Fehmi Efendi, ahengün üslûbun temel direği olduğunu belirterek ahenk tarifini şöyle yapar:

“Ahenk denilen rükn-i üslûb, insicâm-ı kelâmdan nâtic olan bir zevk-i sem'idir ki nefis-i nâtıkanın (mazrûf-ı elfâz) olan maânîye meyl-i mahsûsu o sayede vücuda gelir”

¹

Yazar, ahengün tanımını yaptıktan sonra, üslûbun bu temel şartını üç kısma ayırmıştır. Biz de ahengün üç türünü şöyle gösterelim.

Âheng-i müfred

Âheng-i kelâm

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 65.

Âheng-i tasvîrî (Tasvir-i hakikî, tasvir-i hissî ve hayâlî)

Abdurrahman Fehmî ahengin üçe ayrımından sonra, bunların her biri hakkında açıklamalarda bulunur. Biz de yazarımızın açıklamalarına dayanarak ahengin türleri hakkında kısaca bilgi verelim.

Âheng-i müfred: İfadelerde tenâfûr-i hurûfun bulunmamasına bağlıdır. Tenâfûr-i hurûf ise bazı harflerin bir kelimedede yan yana gelmesiyle ortaya çıkar. Bu harfler şunlardır: Ha, cim, sad, dat, tı, zı, ayın, gayın, fe

Yazarımız *Meşâhîr-i İslâm*'dan verdiği bir örnekle konuya açıklık getirir:

“Eğerçi devleti kendisinden sonra çok zaman payidar olamamış ise de bu tada'du' ve inhitat hanedân-ı saltanat arasında düşen tezat ve dâiye-i istiklâlin neticesi.....”¹

Âheng-i ibâre: İfadelerde tenâfûr-i kelimâtın olmamasıyla ortaya çıkar. Tenâfûr-i kelimât bazı kelimelerin yan yana gelmesinden kaynaklanır. Yazarımız bu kelimelerin ise sezme kabiliyetiyle belirlenebileceğini ifade eder.

Mutavvel Tercümesi'nden aldığı bir nesir örneğini ve Eski edebiyatımıza ait bazı beyitleri âheng-i ibâreyi bozan tenâfûr-i kelimatâ örnek olarak gösterir.

Yazarımız Namık Kemal'in *Cezmi* romanından aldığı bir metni, cümlelerin birbirleriyle uygunluğuna dikkat çekerek ahengin olduğu bir üslûba örnek göstermektedir.

Abdurrahman Fehmi, nazım türündeki ahenge örnek olarak Nev'î'nin bir manzumesini, Recaîzâde M. Ekrem'in bir şiirini verir.

Yazar, aheng mebhasındaki açıklamalarında ahengin bozulmasına neden olan şartları şöyle belirlemiştir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 66.

Tetâbu’-ı izâfât

Kesret-i tekrâr

Abdurrahman Fehmi, tetabu’-ı izâfât ve kesret-i tekrâr konularını açıklarken *Ta’lîm-i Edebiyyât*’a gönderme yapmaktadır. Yazarımızın bu konuların *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ta nasıl işlendiği hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Bu iki nakîse-i edebiyenin ta’rîf-i mâhiyetleriyle hangi derecelerinin muhil-i fesâhat olduğu bahsine gelince, *Ta’lîm-i Edebiyyât* müellifinin o baptaki tetkikatı her tetkikten, her muhakemeden muganni ve muhâkemât-ı sâire-i edebiyesi gibi hüsn-i tabîat ve zevk-i selîme mübtenî bulunduğu cihetle o tetkikatı âtî-i vechle aynen nakl ile zîver-i sahîfe-i beyân eyleriz.”¹

Yazarımız ahengin bozulmasına neden olan şartları Recâizâde Mahmut Ekrem’in *Ta’lîm-i Edebiyyât*’ından olduğu gibi alarak açıklamıştır. Tetabu’-ı izâfet ve kesret-i tekrâra verdiği örnekler de tamamen *Ta’lîm-i Edebiyyât*’tan alınmıştır. Bu açıklamalar Abdurrahman Fehmi’nin kitabında altı sayfa yer tutmaktadır.

Abdurrahman Fehmi, tetâbu’-ı izâfât ve kesret-i tekrârı açıkladıktan sonra âheng-i tasvîrî konusunu ele alır.

Âheng-i tasvîrî: Yazarımız âheng-i tasvîrî’nin eşyanın ve hâllerin arzu edilen seslerle hikâye edilmesinden ibaret olduğunu söyler.

Yazar, tabiattaki seslerin taklit edilmesiyle meydana gelen ahengi, tasvîr-i hakikî olarak nitelendirir. Eşyanın ve durumların his ve hayallere yansımış şeklini de tasvîr-i hissî ve hayalî olarak belirler.

Tasvîr-i hakikîye örnek olarak, Namık Kemal’in *Cezmi* romanından bir bölüm verir. Fuzulî’nin Kerbelâ olayını tasvir eden bir manzumesini de tasvir-i hissî ve hayalîye örnek olacak en güzel eserlerden biri olarak değerlendirir. Abdülhak Hâmid’in “Bir Leyle-i Ye’s” isimli şiirini de tasvîr-i hissî ve hayalîye örnek olarak gösterir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 72.

8- Mebhas-ı Muvâfakat- Tenevvü'-i Üslûb

Yazarımız kitabının birinci faslının sekizinci mebhasında üslûbun genel şartlarından biri olarak muvafakatı ele alır. Bu mebhasa diğer bir başlık olarak “tenevvü’-i üslûp” adını verir.

Yazar, bu mebhasın açıklamalarına muvâfakat’ın ne demek olduğunu söyleyerek başlar. Abdurrahman Fehmi, muvafakatın tanımını şöyle yapmaktadır:

“Muvafakat, tarz-ı ifâdenin tabîat-ı mevzû ile mütenasip olmasından ibarettir”

Abdurrahman Fehmi Efendi, üslûbun genel şartlarından biri olarak saydığı muvafakatın ifade tarzının konuya uygun olarak seçilmesiyle gerçekleşeceğini ifade eder.

Bu mebhasta edebî ve bilimsel eserlerin birbirinden farklı üslûpları olmaları gerektiği hususunda özellikle durur.

Yazar, Menemenlizâde Tâhir Bey’in edebî bir yazısını üslûbun çeşitliliğinde gösterilen beceriye örnek olarak verir. Şiir türündeki muvâfakata ise Muallim Naci’nin “kuzu” isimli manzumesini örneklendirir.

Yazar “muvâfakat” şartıyla üslûbun genel şartlarını tamamlamaktadır.

Abdurrahman Fehmi, üslûbun temel şartını vuzuh olarak belirlemiştir. Üslûbun bütün genel şartlarını inceledikten sonra hâliset, tabîyet, münakkahiyyet, asalet, mutabakat, ahenk, muvafakat şartlarının vuzuhun ortaya çıkmasına yardımcı olan meziyetler olduğunu söyleyebiliriz.

Yazarımızın kitabının birinci faslı muvafakat mebhasıyla sona ermektedir. Bu ilk fasılda gördüğümüz gibi yazar kitabının ilk faslına doğrudan doğruya üslup konusuyla başlamıştır. Bunun bir belâgat kitabında üslûbun ne derece önemli olduğunu belirtmek

için seçtiği bir yol olduğunu düşünmekteyiz. Yazarımız kitabının birinci faslında sekiz mebhasa ayırdığı üslûbun genel şartlarını anlatmıştır. Abdurrahman Fehmi üslûbun özel şartlarını kitabının ikinci faslında ele alacaktır. Üslûbun özel şartlarını da ayrı bir fasıl olarak ele alması, üslûbu nazarî bir terim olarak sistemleştirmeye çalışması bakımından önemlidir.

Şimdi *Tedrisât-ı Edebiyye* 'nin ikinci faslını inceleyeceğiz.

FASL-I SÂNÎ

Abdurrahman Fehmî Efendi, *Tedrisât-ı Edebiyye* 'nin “Fasl-ı Sâni” kısmını altı mebhas olarak oluşturmuştur. Bu mebhaslarda işlenen konuları şöyle görebiliriz.

Kavânîn-i efkâra dair bir iki söz

Şerâit-i husûsiyye

Üslûb-ı sâde- Havâssı

Üslûb-ı mu'tedil- Havâssı

Üslûb-ı âlî- Havâssı

Ulviyyet-i sırfe

Ulviyyet-i fikr

Ulviyyet-i hiss

Ulviyyet-i hayâl

Yazarımız yukarıda gösterdiğimiz mebhasları numaralandırarak açıklamıştır. Biz de yazarımızın düzenine uyarak “Fasl-ı sâni”nin mebhasları hakkında açıklayıcı bilgiler vereceğiz.

1-Kavânîn-i Efkâra Dair Bir İki Söz

Abdurrahman Fehmi, kitabının ikinci faslının ilk mebhasını “Kavânîn-i efkâra dair bir iki söz” başlığı altında düzenlemiştir.

Yazarımız kavânîn-i efkâra dair bir iki söz mebhasında, fikirlerin ayrı ayrı veya toplu olarak dikkate alındığında bazı kanunlara bağlı olmaları gerekliliği üzerinde durur. Yazar fikirlerde olması gereken kanunları maddeler halinde sıralayıp açıklamaktadır.

Şimdi yazarın fikirlerin kanunları olarak belirlediği özellikleri daha yakından tanıyalım.

1-Vuzuh

Yazarımız fikirlerimizde olması gereken kanunlardan birini vuzuh olarak belirlemiştir. Düşüncelerimizde vuzuhun ne olduğunu şu cümleleriyle anlatmaktadır.

“Bir mevzu’un fakat heyet-i umûmiyyesini idrak etmek kâfi değildir. Bilcümle aksam ve hasâisinin ayrı ayrı zihinde irtisam ve taayyünü lâzımdır ki bunun iktinâh-ı meâlden başka manası olamayacağı için efkâra izafet eylediğimizde ona (vuzûh-ı fikr) namı verilmek münasip olur.”¹

Abdurrahman Fehmi, fikirlerde olması gereken vuzuhu böyle tanımladıktan sonra düşüncelerin ancak belirsizlik içinde bırakılmadığı zaman vazih olabileceğini üzerinde durur. Subhî Paşa’dan alınan bir metni fikirlerindeki açıklıktan dolayı vuzuh kanununun gerçekleşmiş olmasına örnek gösterir.

Muallim Naci’nin “Feryâd” isimli manzumesini şiirde vuzuhun güzel bir örneği olarak değerlendirir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 89.

2- Nefsü'l-emre mutabakat

Abdurrahman Fehmi, fikirlerin ikinci kanununu “nefsü'l-emre mutabakat” olarak belirlemiştir.

Yazar, düşüncelerin vuzuh kadar önemli bir özelliğinin de nefis'ül-emre mutabakat olduğunu söyler.

Yazarımız, düşüncelerimizin aklın ve mantığın uygun bulunduğu şekilde olduğu zaman nefisü'l-emre mutabakatın sağlanacağını ifade etmektedir. Abdurrahman Fehmi, “Yalan kötü şeydir.” dediğimiz de aklımızın bu fenalığı onayladığını söyleyerek, bu cümleyi nefisü'l-emre mutabakatın sağlanmış olmasına örnek verir.

3-His ve hayalin sıdk ve mutabakatı

Abdurrahman Fehmi fikirlerin kanunlarından birini de his ve hayalin sıdk ve mutabakatı olarak ele almıştır.

Yazarımız, his ve hayalin sıdk ve mutabakatını anlatırken bazı düşüncelerdeki doğruluğunun aklın doğru bulunduğu şartlara bağlı olmadığını, kalp ve hayale bağlı olabileceğini belirtir.

Yazar, Kazım Paşa'nın mersiyesindeki şu beyti kalbin doğru bulunduğu düşüncelere örnek olarak göstermiştir.

Ref olundı 'arş-ı a'lâya vücûd-ı Mustafa

Hûn-ı pâkın olduğu dem hâka rîzân yâ Hüseyin

Yazarımız, kalbin itikadıyla söylenmiş bu ifadelerin, mantık kaidelerinin doğru olarak kabul edeceği gerçeklerden çok daha gerçek olduğunu söyler. Abdurrahman Fehmi, fikirlerin bir kanunu olarak saydığı his ve hayalin mutabakatının anlatıldığı bu bölümde bazı doğruların itikada bağlı olduğu üzerinde durmaktadır.

Recâizâde Mahmûd Ekrem'in "Yakacık'ta Bir Mezarlık Âlemi" isimli şiirini hissiyatın, nefsü'l-emre muvafakatına en güzel örneklerden biri olarak değerlendirir. Bu şiire bu bölümde yer verir. Hayalin nefs'ül-emre mutabakatını açıklarken, örnek olarak Nedim'in bir kasidesinden faydalanır.

4- Tenasüp

Yazarımız "tenasüp" kanununu fikirlerde olması gereken dördüncü özellik olarak belirlemiştir.

Yazarımız tenasüp bahsinde düşüncelerin anlatılmak istenen konuya uygun olarak ele alınması gerekliliği üzerinde durur. Abdurrahman Fehmi Efendi, eserin makbul olmasında fikrin vazıh ve doğru olmasını yeterli bulmaz. Üslûpta tenasübün de sağlanmasının gerekli olduğunu söylemektedir. Yazarımız bu uyumun gerçekleşmesi için düşüncelerin birbirleriyle bağlantılı olarak, konuya uygun gelecek şekilde anlatılmaları hususunda durmaktadır.

Namık Kemal'in *Nevruz Bey* mukaddimesindeki düşüncelerin birbirleriyle uyumunun güzelliğinden söz ederek, bu mukaddimedeki alınmış bir bölümü fikirde olması gereken tenasüp kanununa örnek olarak gösterir.

5- Tahallüs

Yazarımız, fikirlerin kanunlarından birini tahallüs olarak belirlemiştir. Abdurrahman Fehmi Efendi, bu bölümde söz edilen “tahallüs” ün, bedî’in ele aldığı konulardan biri olmadığını belirten bir dip not düşer.

Yazar, “tahallüsün”, bir düşünceden başka bir düşünceye geçerken aradaki bağın doğruluk ve uyumla sağlanabileceği ifadelerde görüldüğünü belirttikten sonra aşağıdaki açıklamalarda bulunur.

“Mevâdd-ı âdiyyeden bahis olan âsârın hüsn-i tahallüse medar olacak revâbıtı mevzû-ı bahsin taksiminden münbais olacağı için bu meziyetin o nev’-i efkâr ve mülâhazâta ihtiva ettirilmesi sehil ve âsândır.”¹

Abdurrahman Fehmi, tahallüsün ele alınan konunun uygun bir biçimde düzenlenmesinden ortaya çıkacağını belirtir. Bu meziyetin de düşüncelerimize kolay olarak uygulanacağını ifade eder. Fikirlerde olması gereken tahallüs kanununa örnek olarak Abdülhak Hâmid’in bir mektubunu verir.

Yazarımızın kitabının ikinci faslının ilk mebhası olan “Kavânîn-i efkâra ait bir iki söz” burada sona ermektedir. Gördüğümüz gibi, Abdurrahman Fehmi *Tedrisât-ı Edebiyye*’nin ikinci faslının ilk mebhasında fikirlerin bazı kanunları olması gerektiğini söylemiş ve bunları maddeler halinde sıralayarak açıklamıştır.

Şimdi *Tedrisât-ı Edebiyye*’nin ikinci faslının ikinci mebhasına geçelim.

2- Mebhas-ı Şerâit-i Husûsiyye

Yazarımız ikinci faslının ikinci mebhasının başında kitabının birinci faslına ait bazı hatırlatmalarda bulunur. Abdurrahman Fehmi, birinci faslın mebhas-ı evvelinde uslûbun genel şartlarından söz ettiğini bu bölümün başında da tekrar belirtir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 97.

Abdurrahman Fehmi, üslûbun özel şartlarını ise ikinci faslın ikinci mebhasında ele almaktadır. Yazarımız, üslûbun özel şartlarının, anlatılmak istenen konuya bağlı özellik ve meziyetlerle belirleneceğini ifade eder. Yazar, anlatacaklarımızın özelliklerine bağlı olarak üç türlü ifade biçiminin olduğunu söyler. Bu üç ifade biçimini şu şekilde görebiliriz.

Üslûb-ı sâde

Üslûb-ı mu'tedil

Üslûb-ı âliye

Yazarımız, bu üç ifade biçiminin varlığından söz ettikten sonra, bunlar hakkında açıklayıcı bilgilerde bulunur. Biz de onun anlatım düzenine uyarak bu üslûp türleri hakkında açıklamalarda bulunacağız.

3-Mebhas-ı-Üslûb-ı Sâde

Yazarımız üslûbun özel şartları mebhasının başında üslûbun üç türünden söz etmişti. Bunlardan birincisi “üslûb-ı sâde”dir. Şimdi bu ifade biçimini yakından tanıyalım.

Abdurrahman Fehmî Efendi, üslûb-ı sadenin sözde ihtişamdan, fikirde abartıdan, duyguda şiddet ve yiğitlikten uzak durularak yazılan bir ifade tarzı olduğunu söylemektedir.

Yazar, üslûb-ı sâdenin, edebî sanatlara ihtiyaç duyduğu zaman bayağılıktan uzak duracak derecelerde o sanatlardan faydalanması gerektiğini ifade eder. Üslûb-ı sâdeye en yakışan şeyin doğallık ve irtical olduğu üzerinde önemle durur. Cevdet Paşa ve Şemsettin Sâmî'nin yazılarından alınmış bölümleri üslûpta sadeliğe örnek olarak gösterir. Abdurrahman Fehmî üslûb-ı sâdenin diğer üslûp türlerinden üç özelliği sayesinde ayrılık gösterdiğini belirtir. Bu özellikleri şu şekilde belirlemiştir:

Sadelik

Sadedilânelik

İhtisar

Yazarımız, üslûb-ı sâdenin bu üç meziyetini belirledikten sonra, bunların her biri hakkında açıklayıcı bilgiler vermektedir. Şimdi biz de “üslûb-ı sâde”nin özelliklerine geçelim.

Sadelik:

Yazarımız sadelik özelliğini “üslûb-ı sâde”nin temel direği olarak kabul etmektedir.

Abdurrahman Fehmi sadelik meziyetinin tanımı hakkında şunları söyler:

“Bazı mahiyetlerin isim ve unvanları, kendilerini tarife medar olur. Sadelik bu kabildendir. Sadeliği hatta bir ta’rîf-i ism ile tavzih eylemek mümkün olamaz; zira o tabir kuvvetinde zihinleri ilka-yı ma’nî edecek bir lâfz yoktur ki mümkün olsun. Mamafih “efkâr ve hissiyatta o sedâcet ve sühûletdir ki her türlü zînet ve letafeti, tesiri kendi tabiatı içinde olmalıdır” ile tarif etmişler.”¹

Yazar, sadeliğin, düşüncelerde ve hislerde kolaylık olduğunu, her türlü güzelliği ise kendi bünyesinde taşıdığını belirtir. Namık Kemâl’in “*Celâleddin Hârzemşâh*” isimli piyesinden alınmış bir parçayı örnek olarak gösterir.

Abdurrahman Fehmî Efendi, Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Yaprak” isimli şiiriyle Abdülhak Hâmid’in “Sahra” da yer alan “Nağme: onüç” şiirini nazımda sadeliğe örnek olarak gösterir.

¹ Abdurrahman Fehmi, 1885: 102.

Sâdedilânelik:

Yazarımız üslûb-ı sâdenin bir meziyetini de sâdedilânelik olarak belirlemiştir.

Abdurrahman Fehmi bu meziyeti şu şekilde açıklamaktadır.

“Sâdedilânelik, efkâr ve hissiyatın nihayet derece sedâcet ve tabîliğidir ki sahibi habîr olmayarak gibi zuhur eyler de alelekser çocukça ve bâis-i zevk olan bir hâl-i saf-derûnâne tasvir eyler.”¹

Yazar, Namık Kemal’in “*Cezmi*” isimli romanından alınmış bir konuşmayı sâdedilâneliğin en güzel örneklerinden biri olarak değerlendirir. Abdülhak Hamid’den aldığı beyitlerle nazımda sâdedilâneliği örneklendirir.

Abdurrahman Fehmi, Abdülhak Hâmîd’in öğrencisi olan Menemenlizâde Tâhir Bey’in aşağıdaki beyitleri için sâdedilâneliğin en güzel örnekleridir ifadesini kullanmıştır.

Benim mi gördüğüm şu şekl-i garîb

Bana baktıkça bahş-ı hayret eden

On yıl evvel bu resm imiş şeklim

Ne kadar benzemişim bana ben!

Yazarımız sâdedilâneliğin iki biçimde görülebileceğinden söz etmektedir. Bunları şu şekilde belirlemiştir.

¹ Abdurrahman Fehmi, 1885: 105.

Müstakîmânelik ve hakikat-cûyânelik

Tasvir

Yazarımız sâdedilâneliğin müstakîmânelik ve hakikat-cûyânelik özelliğini, tarih metinlerinde ve biyografilerde görebileceğimizi ifade eder.

Abdurrahman Fehmi, sâdedilâneliğin tasvir özelliğini Şinasi ve Recaizade Ekrem'in "Lafonten"den dilimize çevirmiş oldukları birer manzumeyle örneklendirmektedir.

İhtisar: Yazarımız sâdedilâneliğin diğer bir meziyetini ihtisar olarak belirlemiştir. Abdurrahman Fehmi, ihtisardan amaçlananın ne olduğunu şu cümleleriyle açıklamaktadır:

“Zira sanat ve tezyînâttan azade bulunmak, alelâde ifâde-i merâma muktezi olduğu kadar söz söylemek demektir ki ihtisardan maksûd olan da bu olsa gerek. O halde münakkahiyet ile ihtisar beyninde umum ve husûs-ı mutlak ve bunun ile îcâz arasında mübâenet olmak iktiza eder.”¹

İhtisar meziyetindeki amacın anlatılmak istenenin gerektiği kadar söz ile anlatılması olduğuna değinen yazar daha sonra konuyu Recâizâde Mahmud Ekrem'in aşağıdaki mısralarıyla örneklendirmiştir.

Sonbaharın zevki hoştur

Tut elinden yâri koştur

Düşünme âlemi boştur

Tut elinden yâri koştur

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 115.

Üslûb-ı Mu'tedil veya Müzeyyen

Yazarımız üslûbun ikinci türünü üslûb-ı mu'tedil veya üslûb-ı müzeyyen olarak isimlendirmiştir. Bu başlıklar altında, bu üslûp şekli hakkında açıklamalarda bulunur. Şimdi ikinci üslûp türü olan üslûb-ı müzeyyene geçelim.

Abdurrahman Fehmi, üslûbun bu şeklinin, üslûb-ı âlî ile üslûb-ı sade arasında bir yer teşkil ettiğini belirtmektedir. Yazarımız “üslûb-ı müzeyyen”in tasvir özelliğinin olduğunu ve ulviyetten faydalandığını açıklamaktadır.

Namık Kemal'in Gelibolu tasvirinin bulunduğu makaleden alınmış bir parçayı “üslûb-ı mu'tedil veya müzeyyene örnek olarak gösterir. (Makalenin tam adı Rumeli Demiryolu'nun Akdeniz'le olan münasebatına dair bazı mütalaâtdır) ¹

Nedim'in bir manzumesini de şiirdeki “üslûb-ı mu'tedil veya müzeyyen”e örnek olarak gösterir.

Abdurrahman Fehmi “üslûb-ı müzeyyen”in özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

Servet,

İncelik

Zarafet

Talâvet.

Yazarımız, üslûb-ı müzeyyenin özelliklerini sıraladıktan sonra bunların her biri hakkında açıklayıcı bilgilerde bulunur. Şimdi “üslûb-ı müzeyyenin” özelliklerini daha yakından görelim.

¹ Namık Kemal, (2005): *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, Haz. Nergis Aydoğdu v.d. , Dergâh Yayınları, İstanbul: s. 284

Servet

Yazar, üslûb-ı müzeyyenin bir özelliği olan servetin güzelliklerin bir araya toplanmasıyla ortaya çıktığını ifade etmektedir. Yazarımız bu güzellikleri şöyle belirlemiştir:

Rumuz

Nikât

Parlak ve dikkat çeken düşünce ve hayaller

İncelik

Abdurrahman Fehmi Efendi, üslûb-ı müzeyyenin bir özelliği olan inceliği şu şekilde açıklamaktadır:

“Fikirde olursa nefis-i nâtikanın o hâssa-i mütemeyyizesidir ki revâbit-i hakikiyeyi haiz olmadıkları halde zâhiren mülâyemette görünen eşya onunla tefrik olunur; gayet dakik gayet müteşâbih olan evsaf ve hasâisi o meziyet ile temyiz edilir.”¹

Yazar, inceliği tarif eden bu açıklamalarından sonra Abdülhak Hâmid’in bir sözünü fikirde inceliğe örnek olarak gösterir:

“Hep gördüğümüz gibi yazmakta ne terakki olabilir, biraz da düşündüğümüz gibi yazmalıyız.”²

Abdurrahman Fehmi Efendi histe inceliğin eşya ve hallerin, birbirleriyle olan bağlarına dikkatli bir gözle bakılarak ortaya çıkacağı üzerinde durur.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 122.

²Abdurrahman Fehmi, 1885: 123.

Abdülhak Hâmid'in "Gayibe" isimli şiirine histe inceliğe örnek olarak verir. Bu meziyetin daha iyi anlaşılması için Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Ebebiyyât* isimli kitabına gönderme yapar.¹

Gördüğümüz gibi yazar sık sık *Talîm-i Edebiyât*'a gönderme yaparak, onun belirlediği edebî kaideleri benimsediğini göstermektedir.

Talâvet

Abdurrahman Fehmî, üslûb-ı müzeyyenin özelliklerinden olan talâvetin zarafete bağlı olduğunu söyleyerek, talâvetin nasıl sağlanacağını şu cümleleriyle açıklar.

"Talâvet müheyyic ve dil-firîb hayaller, garâm-ı nâtıkaya bâis olan latîf ve dil-pezîr fikir ve mazmunların îrâd ve istimaliyle vücut bulur."²

Yazar, ifadeye güzellik verenin sadece heyecanlar olmadığını, ruhu heyecanlandıran etkilerin birbirleriyle uyum içinde ifade edilmesi gerektiği konusunda önemle durur. Talâvetin yok olmasının en önemli nedeninin de tekellûf olduğunu belirtir. Abdurrahman Fehmi, tekellüften edebiyatın en önemli ilkesi olan doğallık sayesinde kurtulabileceğimizi ifade eder.

Abdurrahman Fehmî, üslûp çeşitlerini üslûb-ı sâde, üslûb-ı müzeyyen ve üslûb-ı âlî olarak üçe ayırmış, bu şekilde sınıflandırmayı da üslûbun özel şartları olarak değerlendirmişti. Şimdi yazarımızın üslûb-ı âlî'yi anlattığı üçüncü üslûp tarzına geçelim.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 125.

²Abdurrahman Fehmi, 1885: 126.

Üslûb-ı âlî

Yazar, “üslûb-ı sade”, “üslûb-ı müzeyyen” den sonra üçüncü üslup türünü “üslûb-ı âlî” olarak ifade etmektedir. Şimdi üslûbun bu son şeklini daha yakından ele alalım.

Yazarımız üslûb-ı âlî’yi anlattığı bölüme, bu üslûp türünün tanımını yaparak başlamaktadır. Abdurrahman Fehmi Efendi üslûb-ı âlîyi şöyle tanımlamıştır.

“Ulvîyet ve azamet-i mevzû ile ihtişâm-ı ta’bîrâtı ihtiva eyleyen tarz-ı ifâdeye üslûb-ı âlî itlak olunur.”¹

Yazarımıza göre bu üslûp türü hem konunun hem de anlatım şeklinin ihtişamıyla görülmektedir.

Yazarımız üslûb-ı âlî’nin tanımını yaptıktan sonra bu tür üslûbun kullanıldığı alanları şöyle belirlemiştir.

Hitabet,

Felsefe

Tarih olduğunu

Edebî türler içerisinde münacat, nuût ve mersiye

Yazarımız Subhî Paşanın *Târihü’l-İslâm*’da yer alan tarihe ait bir yazısını üslûbun bu üçüncü nevine örnek olarak gösterir.

Abdurrahman Fehmi, Şinâsi’nin meşhur münacatını ise üslûb-ı âlînin en güzel örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir.

Yazar, üslûb-ı âlînin özelliklerini şöyle belirlemiştir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 128.

Şiddet

Sarâmet,

İhtişam

Ulviyyet-i sırfe

Yazarımız, üslûb-ı âlînin özelliklerini belirledikten sonra bunların her biri hakkında açıklayıcı bilgilerde bulunur. Şimdi üslûb-ı âlînin özelliklerine geçelim.

Şiddet

Yazarımız üslûb-ı âlî'nin şiddet özelliğinin düşünceye fazlasıyla kuvvet vermek için, ifade tarzını îcâza yaklaştırmak demek olduğunu söyleyerek, bu özellik hakkındaki açıklamalarına başlar.

Abdurrahman Fehmi Efendi, az sözle anlatmak istediğini etkili bir şekilde ifade eden, Sultan Selim'in aşağıdaki sözlerini üslûpta şiddete örnek olarak gösterebileceğimizi belirtir.

“Dünya bir padişaha kifayet edecek kadar vâsi değilmiş.”

Sarâmet

Yazar üslûb-ı âlînin bir özelliği olan sarâmetin, ruhumuzdaki etkilenmelerin hararetinden, düşüncelerin çoşmasından kaynaklandığını belirterek bu konudaki açıklamalarına başlamaktadır. Yazarımız daha sonra sâramet özelliğini içeren metinlerden örnekler verir.

Yazarımız Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" oyunundaki şu konuşmaların sarâmet özelliğini en iyi şekilde içerdiğini belirtmektedir:

Sıdkı Bey'in İslâm Bey'in "Düşman cephanesini ateşleyebilir misiniz?" sorusuna karşılık verdiği "Ateşleyebilirim. Hatta iktiza ederse üzerine oturur da öyle ateşlerim." sözleri sarâmet özelliğinin bir ifadesidir.

Yazarımızın saramet özelliğinde verdiği bu örnek *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta da aynı konunun açıklanmasında yer almaktadır.

Şiirde sarâmet özelliğine örnek olarak Abdülhak Hâmid'in *Nesteren*'de yer alan şu şiirini göstermektedir.

Senin ana kahr u ihsan ne haddin?

İtâle-i yed ü lisân ne haddin?

Şimdiden sonra Hüsrev'e câ-yı takbîl

Ruh-ı dilber, değil şu hançerdir bil!

Kendimi yok bildim ölümden korkmam

Karârım karâr! Vazifemde tamam

Nâmûsa cân u cânân fedâ olsun!

Biz fânîyiz nâmımız beka bulsun!

İhtişam

Abdurrahman Fehmî üslûb-ı âlînin bir özelliği olan ihtişamı, edebî sanatların, düşüncelerin ve hayallerin yüceliği ile uyumlu olması şeklinde tanımlamaktadır.

Yazarımız ihtişamın tanımını yaptıktan sonra üslûbunda ihtişam özelliği bulunan örnekler vermektedir.

Yazar, Şeyh Gâlib'in mi'râciyyesini üslûb-ı âlînin ihtişam özelliğini en iyi şekilde yansıtan örneklerden biri olarak değerlendirir. Bu mi'râciyyeden bir bölüme yer verir.

Yazarımız ihtişam meziyetini anlattıktan sonra üslûb-ı âlî türünde görülebilecek ulviyyet-i sırfe denilen ifade biçiminden söz eder.

Biz de şimdi ulviyyet-i sırfe konusuna geçelim.

Ulviyyet-i sırfe

Yazarımız ulviyyet-i sırfeyi azametın en yüksek derecesi olarak değerlendirerek bu konudaki açıklamalarına başlamaktadır.

Abdurrahman Fehmi Ulviyyet-i sırfe'yi üç kısma ayırmaktadır.

Ulviyyet-i hayâl

Ulviyyet-i fikr

Ulviyyet-i hiss

Şimdi yazarımızın ulviyyet-i sırfe'nin üç biçimde görülebileceğini belirttiği anlatımları kısaca açıklayalım.

Ulviyyet-i hayâl

Abdurrahman Fehmi, ulviyyet-i hayâl'in içeriğindeki büyüklükle vasıflanan eşyayı, gönlü cezbeden renkler ile tasvir etmek olduğunu söyler.

Yazarımız tanımdan sonra, Namık Kemal'in bir kabristan tasvirini ulviyyet-i hayâl'e örnek olarak göstermektedir.

Ulviyyet-i fikr

Yazarımız ulviyyet-i fikr'i düşüncelerdeki azameti, az sözle tam olarak ifade edebilmek olarak tanımlar.

Yazar, Şeyh Galib'in aşağıdaki beytini, ulviyyet-i fikr niteliğine örnek olarak gösterir.

Sahra-yı ademde eyledin cûd

Virdin yoğ iken libâs-ı mevcuda

Ulviyyet-i hiss

Abdurrahman Fehmi Efendi, ulviyyet-i sırfe'nin kısımlarından biri olarak belirttiği ulviyyet-i hiss tanımı yaparak başlamaktadır.

Yazarımız insan yaradılışının fevkinde beliren hislerle bizi harikalarla şaşırtan yücelikleri ulviyyet-i hiss olarak tanımlamıştır.

Yazar, Muallim Nâci'nin Mûsâ Bin Eb'l-Gâzân isimli şiirini ulviyyet-i hiss olarak göstererek bu konudaki açıklamalarına son verir.

Yazarımızın kitabının ikinci faslı burada sona ermektedir. Abdurrahman Fehmi ikinci fasılda düşüncenin kanunlarını ve üslûbun özel şartlarını anlatmıştır. Yazarın kitabının birinci faslında üslûbun genel şartlarının anlatıldığını hatırlatalım. Böylelikle iki faslın da esasen üslûp konusuna ayrılmış olduğunu söyleyebiliriz. Yazarımız, üslûbun genel şartlarını kitabın birinci faslında, özel şartlarını ise ikinci faslında meahaslar altında açıklayarak, üslûbu ayrıntılı ve tüm yönleriyle ele almıştır.

Şimdi Abdurrahman Fehmi'nin "üçüncü fasıl" adını verdiği *Tedrisât-ı Edebiyye*'nin son faslına geçelim.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Üslûb-ı Mecâzî

Yahut

Turuk-ı İfâde

Yazarımızın kitabının üçüncü faslına üslûb-ı mecâzî yahut turuk-ı ifâde dediği başlığı vermiştir. Üçüncü fasıldaki beş mebhası şu şekilde gösterebiliriz.

Hakikat- Mecâz-Kinaye-Turuk-ı ifâdenin âhsâs eylediği mebâhis

Teşbih (Erkan-ı teşbih: Müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîh, vech-i şebehin aksamı, merâtib-i teşbîh)

Mecâz ile kinâye arasındaki fark, mecâz-ı mürsel, envâ'- münâsebât, müteârife

İstiâre (İstiâre-i asliyye ve tebaiyye, istiâre-i musarraha ve mekniyye, istiâre-i tahayyüliyye, terşihîyye, tecrîdiyye, ıtlakiyye, istiâre-i temsîliyye)

Kinâye (Envâ-ı kinâyât: Ta'rîz, telmih, remiz ve işareti, âksâm-ı fer'iyyesi)

Şimdi yazarımızın üçüncü fasılda ele aldığı mebhasları daha yakından tanıyalım.

1-Mebhas

Yazarımız, üçüncü faslın ilk mebhasında üç türlü ifade biçiminden söz etmektedir. Abdurrahman Fehmi, hayallerimizi ve düşüncelerimizi hakikat, mecâz, kinâye olmak üzere üç ifade yoluyla anlatabileceğimizi belirtir. Daha sonra bu üç ifade biçimini tanımlar ve örneklendirir. Şimdi üç anlatım biçimini yakından tanıyalım.

Abdurrahman Fehmi, ifade yollarından ilkini “hakikat” olarak belirlemiştir.

Yazar, hakikati şu cümleleriyle tanımlamıştır:

“Hakikat o lâfızdır ki vazolunduğu manada müstamel olur.”¹

Abdurrahman Fehmi hakikati böyle tanımladıktan sonra aşağıdaki örneği verir:

Hicrân gibi mevt, ömre sormaz

Allah ne verir ki kul götürmez

Abdurrahman Fehmî, bu beyitteki, hicran, mevt, Allah, kul, sormaz, götürmez kelimelerinin gerçek manada kullanıldıkları için “hakikat” olduklarını ifade eder.

Yazar, sözün ikinci ifade şekli olan, “mecâz”ı şöyle tanımlar:

“Mecaz, o kelimedir ki karîne-i mâniaya müstenit ve münâsebet-i mahsûsaya mebni olarak diğer manada istimal olur.”²

Yazarımız mecazı tanımladıktan sonra onunla ilgili örnekler verir. Bu örneklerden birini aşağıda görebiliriz.

¹ Abdurrahman Fehmi, 1885: 141.

² Abdurrahman Fehmi, 1885: 142.

Gazâlimle ederdim seyr ü sefer

Ki pâyânı olmazdı sahraların

Yazar, gazal kelimesinin anlamının ceylan olduğu halde sevgili anlamında kullanılmasıyla, mecâz ifade tarzının seçildiğini belirtir.

Şimdi yazarımızın üçüncü anlatım biçimi olarak belirlediği “kinaye”ye geçelim.

Yazarımız “kinaye”yi sözün gerçek manayı kastetmek amacıyla, gerekli anlamda kullanılması olarak tanımlamaktadır.

Memuriyetine devam etmeyen birine, “Maşallah sandalyeniz hiç eskimiyor.” denilmesinin bir kinaye örneği olduğunu belirtir. Gördüğümüz gibi bu örnekte asıl anlatılmak istenen, kişinin işine devamsızlığıdır.

Abdurrahman Fehmi ifade yollarını, “hakikat”, “mecâz”, “kinâye” olarak üç türe ayırdıktan sonra, bunların hangi alanlarda kullanılabileceğine değinmiştir.

Yazar, bilimde kullanılması gereken ifade şeklinin hakikat, edebiyat eserlerine uygun gelen ifade şeklinin mecaz, kinaye ve teşbih olduğu hususunda önemle durur.

Yazarımız, Recâizade Mahmud Ekrem’den ve Nâbizâde Nâzım’dan şiir örnekleri vererek, mecâz ve kinayelerin edebî eserler üzerinde güçlü etkileri olduğuna değinir. Bu etkileri şöyle açıklar:

“Tebliğ olunduğu için üslûb-ı ifâde birtakım mecâz ve kinâyeler içinde muhtefi olan rumûz ve nikâta karîn edilerek ruhta birtakım infîâlât-ı îka olunmuştur ki edebiyatın gâye-i nazarı dahi budur.”¹

Abdurrahman Fehmi, ruhumuzda derin tesirler bırakan ifade yolunun mecâz türlerinden oluşacağını belirtir. Yazar, mecâz türlerinin her birini ayrı ayrı mebhaslarda ele alacağını söyler.

¹ Abdurrahman Fehmi, 1885: 147.

Şimdi yazarımızın mecâz türlerini anlattığı mebhaslara geçelim.

1-Mebhas-ı Teşbîh

Abdurrahman Fehmi, mecaz türlerinden ilkinin “teşbîh” olarak belirlemiştir.

Yazarımızın teşbih mebhasında işlediği konuları şu şekilde görebiliriz.

Teşbîh neye denir?

Teşbîhin erkânı: Edât-ı teşbîh, müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh

Müşebbeh kaç türlü olur?

Vech-i şebeh nedir?

Vech-i şebehin aksamı: Tahkikî, tahayyülî, izafî

Şimdi yazarımızın teşbih mebhasında ele aldığı konuları daha yakından görelim.

Yazarımız teşbih mebhasının başında, teşbîhin her ne kadar mecâz türlerinden sayılmasa da, onun en önemlisi olan istiârenin temeli ve ihtişamın ilk tabakası olduğu için üslûb-ı mecâzî bahsinde ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

Yazarımız teşbihin sözlük anlamının bir şeyi diğer şeye benzetmek olduğunu belirterek, edebî terim olarak anlamını şu şekilde açıklamaktadır:

“İki hakikatin mâ-bihi’l-müşâreketleri olan mezâyât ve evsâfa, delâlet etmektir ki bundan maksat bir cihetçe veya vücûh-ı adîde ile müşabih olan iki hakikatten biri diğerini izah ve tebyîn eylemek ve o sayede efkâra vuzuh ve kuvvet, ifadeye zînet ve letafet vermektir.”¹

Abdurrahman Fehmi, teşbihe örnek olarak Nergisî’den aldığı bir manzumeyi ve Namık Kemal’in bahar tasvirinin olduğu bir metni vermektedir.

¹ Abdurrahman Fehmi, 1885: 148.

Yazarımız teşbihin ne olduğunu anlattıktan sonra teşbihi oluşturan unsurlara geçer. Şimdi teşbihin unsurlarını yakından görelim.

Erkân-ı Teşbîh

Abdurrahman Fehmi bu başlıkta şöyle bir dip not kullanmaktadır:

“Teşbih bahsindeki tafsilât-ı âtiyyenin faydası olup olmadığını mülâhazadan ziyade kitabımızda bulunmasını arzu eyledik.”¹

Yazarımız bir teşbihin ortaya çıkması için gerekli olan dört şeyden bahsederek açıklamalarına başlamaktadır.

Yazarın teşbihin ortaya çıkması için gerekli saydığı unsurları şöyle gösterebiliriz:

Benzeyen

Benzetilen

Benzetme yönü

Benzetme edatıdır

Yazarımız, Abdülhak Hamid, Namık Kemal'den örnekler vererek teşbihin unsurlarını açıklar.

Yazar, *Ta'lîm-i Edebiyyât*' tan aldığı aşağıdaki beyitleri de teşbihin unsurlarını açıklarken örnek olarak gösterir:

Mevlevîdir şan o şadırvân-ı ruh-efzâsı kim

Hem döner, hem eşkini eyler safâsından revân

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 150.

Zer-külâhıyla yâhut bir dilber-i rakkâsdır

Bir ayağ üzere semâ etmekte dâmen-i der-miyân

Abdurrahman Fehmî Efendi bu beyitlerdeki teşbîh unsurları hakkında açıklamalarda bulunmaktadır.

Yazar, şairin şadırvanı bir Mevlevî dervişine benzettiğini söylemektedir. Şadırvan ve Mevlevî'nin ortak yönlerinin etrafa su saçan cismin şekli olduğunu belirtir. Bu şekil şadırvanda vardır. Fakat bir Mevlevî'de olabileceği şairin hayallerince yaratılmıştır. Yazarımız bu sebeple benzetme yönünün hayalî olduğunu söylemektedir.

Yazar, teşbîhin benzeyen ve benzetilen taraflarının beş duyu organımızla algılandığı zaman teşbîhin hissî olacağını belirtir. Teşbihin benzeyen ve benzetilen taraflarını aklımızla idrak ettiğimiz zaman aklî, hayallerimizle kavradığımız zaman hayalî olacağını söyler. Açıklamalarını, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid'den ve *Talîm-i Edebiyyât*'tan seçtiği örnek metinlerle destekler.

Yazarımız teşbihin unsurlarını edebî metinlerimizden aldığı örneklerle anlattıktan sonra üçüncü faslın ikinci mebhasına geçmektedir.

Şimdi *Tedrisât-ı Edebiyye*'nin son faslının ikinci mebhasını inceleyelim.

2-Mebhas

Envâ-ı mecâz

Abdurrahman Fehmi, kitabının üçüncü faslının ikinci mebhasını envâ'-ı mecâz başlığı altında düzenlemiştir. Bu mebhasta işlenen konuların başlıklarını şöyle gösterebiliriz.

Tasnîf-i mecâz

Mecâz-ı mürsel

Osmanlı lisanında en meşhur alâka-i mecâziyyeler

O kadar mühim olmayan bir ihtar

İstiârenin tarifi-aksamı

İstiâre-i tab'iyye-musarraha- mekniyye-tahayyüliyye- temsiliyye

İstiâre-i asliyyenin aksamı: Terşîhiyye, tecrîdiyye, ıtlâkıyye,

Teşbîh ile istiâre beyninde fark

Bir zeyl

Şimdi yazarımızın envâ-ı mecâz mebhasında işlediği konuları daha yakından görelim. Yazar üçüncü faslın ikinci mebhasına mecâz-ı mürsel sanatıyla başlamaktadır.

Mecâz-ı Mürsel

Abdurrahman Fehmi, mecâzı bir sözün gerçek anlamının dışında kullanılması şeklinde tanımlamıştı. Mecâz-ı mürsel sanatını ele aldığı bu bölümde sözün gerçek anlamıyla mecaz anlamı arasındaki bağın iki şekilde olduğunu belirtmektedir.

Yazar, sözün gerçek anlamıyla mecaz anlamı arasındaki ilginin teşbihe ait olması durumunda mecâzın“istiâre” ismini alacağını ifade eder. Bu ilginin teşbihin dışında bir şeye ait olması halinde “mecâz-ı mürsel” olarak tanımlanacağını belirtir.

Yazar, teşbihe ait olmayan gerçek anlam ile mecaz anlam arasındaki ilgileri şöyle sıralamaktadır:

Hâliyyet ve mahalliyyet

Sebebiyyet ve müsebbibiyyet

Umum ve husus

Külliyet ve cüz’iyyet

Lazımmıyyet ve melzûmiyyet

Masdariyyet

Kevn-i lâhik

Kevn-i sâbık

Hazfiyyet

Âliyyet

Yazarımız, bu sıralamadan sonra “mecâz-ı mürsel”e ait olan bu özellikler hakkında açıklamalarda bulunur. Şimdi mecâz-ı mürsel’e ait olan bu özellikleri daha yakından tanıyalım.

Hâliyyet ve mahalliyyet:

Yazarımız hâliyyet ve mahalliyyet ilgisinin sözün gerçek anlamı ile mecaz anlamının birbirine zarf ve mazruf olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

Abdurrahman Fehmi “Şu hane pür-neşât ve sürûr görünür” ifadesinde haneden kastedilen içindeki insanlar olduğunu, hanenin insanlara mahal, insanların da hanenin kılıflanmış ve boş olmak münasebetine bağlı olduğunu söylemektedir.

Sebebiyyet ve müsebbibiyyet:

Yazarımız, gerçek anlam ile mecaz anlam arasındaki sebep sonuç ilişkisini sebebiyyet ve müsebbibiyyet olarak açıklamaktadır. Aşağıdaki beyitle bu ilişkiyi örneklendirir.

Baş açıp dedi ki rahmet geliyor

Ebr-i nisân-ı inâyet geliyor.

Yazar rahmet kelimesinin baranı kastettiğini, barana sebep olanın rahmet olduğunu belirtmektedir.

Umum ve husus:

Yazar gerçek anlam ile mecaz anlamdan birinin diğerine genellik ve özellik açısından ilgisini umum ve husus özelliğiyle açıklamaktadır.

Abdurrahman Fehmî, *Ta’lîm-i Edebiyyat*’tan aldığı bir dörtlüğü genellik ve özellik ilişkisine örnek olarak gösterir.

Bîçâre lehin şimdi aleyhinde lehinde

(Halkın) nice sözler olunur gûş-ı feminden

En doğrusu ama bu ki kan damlıyor el-hakk

(Rusun) kılıcı (Avrupalının) kaleminden

Beytinde genel söylenerek (Avrupalı) özel (Rus) kastedilmiştir.

Külliyet ve cüz’iyyet:

Yazarımız, gerçek anlam ile mecâz anlamdan birinin diğerine bir parça olmasını külliyet ve cüz’iyyet ilgisi olarak belirlemiştir.

Yazar, haneyi söyleyip ondan bir oda kast edersek, bütünü söyleyip parçayı anlatmak istemiş oluruz diyerek konuyu örneklendirir.

Abdurrahman Fehmi, Namık Kemal’in *Cezmi* romanından alınmış bir parçayı bütünü söyleyerek parçayı anlatmaya bir örnek vermiştir.

Yazarımızın verdiği örnek şöyledir.

Yine o asır içinde idi ki Sultan Süleyman-ı Kanunî, Osmanlı bayrağını şafaklar içinde doğmuş bir hilâl gibi Viyana’da, Tebriz’de (İspanya’da) (Hindistan’da) dolaştırarak (dünyanın) şarkına, garbına şa’şaa- i nisâr hayret olmuş idi.

Lâzımiyyet ve melzûmiyyet:

Abdurrahman Fehmi Efendi, teşbihe ait olmayan, bu özelliği şu örneği vererek açıklamaktadır.

“Hizmetinde bulunan duhterân-ı perî-peykerân huzurlarında feth-i dehâne Horasan oldukları halde...”

Yazarın *Mebâni’l-İnşa*’dan aldığı bu örnekte, “feth-i dehân” sözü lâzım olanı söyleyerek, lüzumlu kılınmış anlatılmaktadır. Yazarımız, söz söylemek için ağzı açmanın lâzım olduğunu söylemektedir.

Kevn-i sâbık, kevn-i lâhik:

Abdurrahman Fehmi Efendi, teşbihe dayanmayan gerçek anlamla mecâz anlam arasındaki bu ilişkiyi şöyle örneklendirmektedir.

Bir ağızdan olup terâne perdâz

Şarap sıkardı birkaç duhterân

Yazar *Mebâni'l-İnşâ*'dan almış olduğu bu örnekte şairin şarap sözünü söyleyerek şîreyi kastettiğini belirterek bir müddet sonra şarap olacak sıvıya (kevn-i lâhik) ilgisiyle şarap sözcüğünün kullanıldığını söylemektedir.

Hazfıyyet:

Yazarımız hazfıyyet özelliğini tamlamanın bir bölümünün atlanarak, ona verilecek hükmün diğer parçaya verilmesi olarak açıklamaktadır.

Yazar, “Geçti kılıçtan fiten-i rûzgâr” örneğinde kılıçtan geçen in aslında aslında ashâb-ı fiten olması sebebiyle tamlamadaki bir bölümün verilmediğini ifade etmektedir.

Âliyyet:

Abdurrahman Hehmi, bir şeyin ortaya çıkmasının aracını, o şeyin gerçek sebebinde kullanmayı âliyyet ilgisi olarak açıklamaktadır.

Yazar, gerçek anlamla mecaz anlam arasındaki ilişkinin âliyyet alakasıyla kurulmasına örnek olarak aşağıdaki beyti göstermiştir.

Kendi elimle yâre kesüb verdiğim kalem

Fetvâ-yı hûn-ı nâ-hakk mı yazdı ibtida

Masdariyyet:

Yazarımız masdariyyet özelliğini doğrudan doğruya örnek vererek açıklamaya başlar.

Yazar, “Filanın o işte eli var” sözünü masdariyyet alakasına örnek olarak vermiştir. El sözü söylenerek, “Kişinin o işe karıştığı” anlamının verilmek istendiğini belirtmiştir. Abdurrahman Fehmi bu sözdeki masdariyyet alakasının insanın yaptığı işlerin genellikle elinden çıktığına dayandırarak kurulduğunu ifade etmektedir.

Abdurrahman Fehmî, *Mebâni'l-İnşâ*'da yer alan aşağıdaki beyti de masdariyet ilgisine örnek olarak verir.

Eğerçi fitnede ol sîm-i sâ'idin eli var

Belinde hancer-i ser-tîz yeminde medhali var

Yazar, masdariyyet özelliği ile mecâz-ı mürsel konusuna son verir. Gördüğümüz gibi yazarımız mecâz-ı mürselin oluşumunu gerçek anlam ile mecaz anlamın teşbihe ait olmayan ilgileriyle anlatmaktadır.

Yazarımızın sözün gerçek anlam ile mecâz anlam arasındaki bağlarını kendi şiirlerimizden verdiği örneklerle açıkladığı görmekteyiz. Abdurrahman Fehmi, edebî eserlerimizden verdiği örneklerle yola çıkarak, mecâz-ı mürsel sanatının oluşumunu ifade etmeye çalışmıştır. Yazarın, edebî kuramları açıklarken örneklerden tanımlar çıkartma yolunu benimsediğini söyleyebiliriz.

İstiâre

Yazarımız, üçüncü faslın ikinci mebhasının başında sözün gerçek anlamıyla mecaz anlamı arasındaki ilginin teşbihe ait olması durumunda mecâzın“istiâre” ismini alacağını belirtmişti. Bu bölümde istiâreyi ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Şimdi istiâre sanatını yakından tanıyalım.

Abdurrahman Fehmî, istiârenin tanımını yaparak bu konudaki açıklamalarına başlamaktadır. Yazar istiâreyi şu cümleleriyle ifade eder:

“İstiâre denilen tavr-ı mecâzîden yalnız müşebbeh veya müşebbehün bih ifâde-i diğerle müsteârla veya müsteârün minh melfûz olmak cihetiyle beyâniyun istiâreye

(teşbîh-i vecîz) tabir ederler. Vakıa zihinde vücut bulan teşbîhin fakat bir tarafını ispat eylemekten ibaret olan (istiâre) ki merâtib-i teşbîhin en bülent, en âlî tabakasıdır, teşbîh-i vecîz ile tabir olunmak münasip olur.”¹

Yazar, istiâreyi teşbîhin en yüksek derecesi olarak nitelendirmektedir. Teşbihteki benzeyen ve benzetilen unsurlardan birinin olmaması sebebiyle teşbihin bir bakıma kısaltılmış şekli olarak değerlendirmektedir.

Yazarımızın vermiş olduğu aşağıdaki örnekte teşbîhin unsurlarından birinin kaldırılmasıyla istiârenin ortaya çıkacağını göreceğiz.

“Şu arslan gibi kahramana bak.” cümlesinin teşbîhi, “Şu arslana bak.” cümlesinin ise benzeyen unsurun kaldırılarak istiâre sanatını içerdiğini görmekteyiz.

Abdurrahman Fehmi istiâre türlerinin, benzeyen ve benzetilen unsurlardan hangisinin kullanıldığına bağlı olarak belirlenebileceğini ifade eder. Daha sonra yazarımız istiârenin türlerini açıklayacaktır.

Şimdi istiârenin türlerine geçelim.

İstiâre-i musarraha-i asliyye:

Yazarımız bir cins isim veya o hükümde olan, benzetilenin söylendiği istiâreyi “İstiâre-i musarraha-i asliyye” olarak isimlendirmiştir. Yazar aşağıdaki beyti istiârenin bu türüne örnek olarak gösterir.

Ederdim gazalimle seyr ü sefer

Ki pâyanı olmazdı sahraların

Yazarımız, bu beyitte sevgilinin benzetildiği gazalin bir cins isim olduğunu ve benzeyenin söylenmediğini belirtmektedir.

¹Abdurrahman Fehmi, 1885: 170.

Abdurrahman Fehmi, istiâre-i musarrahayı üçe ayırmaktadır. Bunları şu şekilde görebiliriz.

İstiâre-i mutlaka

İstiâre-i mücerrede

İstiâre-i müreşşaha

İstiâre-i mutlaka: Benzetilenin de benzeyenin de mülayimi olacak bir kelimenin kullanılmadığı istiâre türüdür.

Ederdim gazalimle seyr ü sefer

Ki pâyanı olmazdı sahraların

İstiâre-i mücerrede: Benzeyen unsura uygun gelecek bir kelimenin söylendiği istiâredir.

Ey mihr-i Münîr evc-i melâhat

Zerrece(sînende) yok mu merhamet

Ey ûd kokla perçemini benden ol mehin

Nukl eyle dûd-ı âteş-i hicrânı mû-be-mû

İstiâre-i müreşşaha: Benzetilen unsura uygun gelecek kelimenin kullanıldığı istiâredir.

Yazarımız istiâre-i müreşşaha örnek olarak aşağıdaki beyti vermektedir.

Sukut etdiyse bir kevkeb (sipihri) ber-karâr olsun

Yire düşdiyse bir mîve (dirahtı) pâ-y-dâr olsun

Gördüğümüz gibi yazarımız benzetilen unsurun olduğu istiâre-i musarrahayı, üç türe ayırarak açıklamıştır. Şimdi sadece benzeyen unsurun söylenildiği istiâyeye geçelim.

Yazarımız **istiâre-i mekniyye** denilen istiârenin istiâre-i musarrahanın tarz-ı ma'kusu olduğunu belirterek örneklerle bu istiâreyi açıklar. Benzetilenin söylenmediği benzeyenin belirtildiği istfare olan istiâre-i mekniyyeye şu örneği vermektedir.

Yazarımız ölüm filan adama tırnaklarını taktı denildiğinde benzetilenin bir yırtıcı mahlûk, benzeyenin ise (ölüm) denilen zevâl-i rûh olduğunu söyleyerek istiâre-i mekniyyeye örnek vermektedir.

Yazarımız istiâre-i mekniyye'nin görülebileceği diğer bir şeklinin istiâre-i tahyiliyye olduğunu ifade etmektedir.

Abdurrahman Fehmi, istiâre-i tahyiliyyeyi, istiâre-i mekniyyede tasavvur olunan hayalî bir istiâre olarak açıklamaktadır. İstiâre-i mekniyyenin bu türüne verdiği örneklerden biri şöyledir.

Sıyrılıp rûh zulmet-i tenden

Süzülüp eyledikde 'azm-i vatan

O zaman hall olur bu şüphe vü zan

Bilinir hâsılı nedir ma'nî

Yazarımız, istiâreyi anlattığı bu bölümde buraya kadar benzeyen ve kendisine benzetilenin sadece bir tane olduğu istiâre türleri hakkında açıklamalar yapmıştır.

Şimdi yazarımızın benzeyen ve benzetilenin birden fazla olmasıyla oluşan istiâre hakkında yaptığı açıklamalara geçelim.

İstiâre-i temsiliyyeye:

Abdurrahman Fehmi, istiâre-i temsiliyye'nin tanımını ve istiâre-i musarrahadan olan farkını şu cümleleriyle açıklamaktadır.

“Vech-i temsîl ile ma'nâ-yı diğerde istimal olunan lâfzdır ki istiâre-i musarraha ile olan farkı meziyyet-i mâ bihi'l-iştirâkın birinde müfreden diğerde mâhiyyât-ı adîdeden müntezi' olmuştur”¹

Yazarımız, istiâre-i temsiliyye'nin tanımını yaptıktan sonra örneklerle konuyu açıklamaya devam eder.

Yazar, önemli bir konuda düşüncelerini söylemeye çekinen bir kişinin tereddüt halini temsilen şu örneği verir.

“Görüyorum ki sen bir ileri bir geri gidiyorsun”

Yazarımız bu açıklamalarından sonra, Namık Kemal'in *Cezmi* romanından alınmış bir metin ile istiâre-i temsiliyyenin anlatıldığı bölüme son verir.

Abdurrahman Fehmî'nin *Tedrisât-ı Edebiyye* isimli nazariyat kitabı “Üslûb-ı Mecâzi” başlığı altında düzenlenen son faslın “Envâ-ı Mecâz” mebhasında yer alan “istiâre” sanatıyla sona ermektedir.

Tedrisât-ı Edebiyye'nin ilk faslında üslûbun genel şartları ikinci faslında üslûbun özel şartları üçüncü faslında ise “üslûb-ı mecâzi” başlığı altında mecâz türleri işlenmektedir. Kitabın üçüncü faslını incelediğimiz zaman yazarın mecaz türlerini de üslûba bağlı olarak ele aldığını görmekteyiz. Böylelikle incelediğimiz kitabın bütününe üslûp esasına dayandığını söyleyebiliriz.

Tedrisât-ı Edebiyye'yi incelediğimiz zaman *Tâ'lîm-i Edebiyyat*'tan büyük ölçüde faydalandığını gördük. *Tedrisât-ı Edebiyye* yeni bir edebiyat nazariyesi getirmemiştir. Fakat Rezaizade Mahmud Ekrem'in ilk defa bir edebiyat kuramı olarak ele aldığı üslûp konusunu ondan daha ileri düzeyde ele almıştır. Üslûbu sistemli bir şekilde ele alan Abdurrahman Fehmi'nin *Tedrisât-ı Edebiyye*'si Türk edebiyatının belagat çalışmalarına zenginlik katmış ve kuramsal kitaplarımız hazırlanış şekline örnek olmuştur.

¹ Abdurrahman Fehmi, 1885: 175.

SONUÇ

Edebiyatımızın İslamiyet'ten önceki döneminde yazılmış bir belâgat kitabı göremiyoruz. İslam dininin kabulünden sonra edebiyatımız Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi altında şekillenmiştir. Bu dönemde Arapçanın bilim dilinde esas kabul edilmesi sebebiyle Arap diline ait belâgat kitapları, medreselerde asıllarından okutuluyordu. Edebiyatçılarımız medrese kültürüyle yetiştikleri için, Arap belâgatının kurallarını dilimize uyguluyorlardı.

Tanzimat'tan sonra batıyla ilişkilerimizin artması sebebiyle, edebiyatımız da batılı anlayıştan etkilenmeye başlamıştır. Batı etkisindeki edebiyatımıza ait ilk örnekleri veren yazarlarımız, yeni bir edebiyatın prensiplerini de belirlemeye çalışmışlardır. Namık Kemal “Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” isimli makalesinde edebiyatımızın o günkü durumunu değerlendirerek, dilimize ait bir belagat kitabının olmamasının eksikliğini ifade etmiştir.

Tanzimat'tan sonra batı zihniyetinin toplumumuza girmesiyle, batılı anlamda yüksek okullar açılmaya başlamıştır. Bu okulların ders programlarına “belâgat” da girmiştir. Yeni okullardaki öğrencilerin belâgatı asıllarından okuyacak kadar Arapça bilmemeleri, Türkçe belâgat kitaplarının yazılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Talîm-i Edebiyat kendi edebî metinlerimize dayalı olarak Türk edebiyatının nazariyesini oluşturmaya çalışan ilk ders kitabıdır. Üzerinde çalıştığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye* de *Ta'lim-i edebiyat*'ın açtığı yoldan giden bir nazariye kitabıdır.

Tedrîsât-ı Edebiyye, Abdurrahman Fehmî Efendi'nin Mekteb-i Hukuk birinci sınıfında okuttuğu edebiyat derslerinin kitap haline getirilmesiyle oluşmuştur. 1885 tarihinde yayımlanan *Tedrîsât-ı Edebiyye*, yazarının ifadesiyle “kitabet” ve “kavânîn-i üslûb” derslerini Arap ve batı yazarlarından faydalanarak, onların belirlediği güzellik kaideleri dâhilinde anlatmıştır. Eserin başında “birinci kısım” sözü geçmektedir. *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin ikinci kısmının da olabileceğini düşünmekteyiz. Abdurrahman Fehmî mukaddimesinde verdiği bir dipnotla da “Usûl-ı Hitâbet” dersi için aynı adla bir kitabın hazır olduğunu söylemektedir. Fakat bu kitap bugüne kadar görülmemiştir.

Abdurrahman Fehmî *Tedrîsât-ı Edebiyye*'yi mukaddimeden sonra üç fasıl halinde düzenlemiştir. Yazarımız mukaddimesinde nazmın ve nesrin özelliklerinden bahseder. Belâgat eserlerinin sanatsal ve bilimsel gelişmedeki önemi üzerinde durur. Abdurrahman Fehmi, sanatsal ve bilimsel gelişmenin fikirlerin ifade edilmesiyle sağlanacağını belirtir ve ifadelerin belâgat kitaplarıyla güzelleşeceğini anlatır. Edebiyatta en gerekli olanın özel edebî zevk olduğunu vurgular.

Yazarımız eserini üç fasıl olarak düzenlemiştir. Birinci fasıl, “Üslûb ve Şeraiti”, ikinci fasıl “Kavânîn-i Efkâra Dair Bir İki Söz” ve “Şerait-i Husûsiyye” üçüncü fasıl “Üslûb-ı Mecâzî” başlıklarından oluşmaktadır.

Abdurrahman Fehmi üzerinde inceleme yaptığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye*'ye mukaddimesinden sonra hemen üslûp konusuyla başlamaktadır. Yazarımız, eserinin bütün fasıllarını “üslûp” esasını altında oluşturmuştur. Bu onun üslûbu ayrıntılı olarak ele aldığını bize göstermektedir. Üzerinde inceleme yaptığımız kitap her edebî bilginin kişinin üslûbuyla farklı tarzda ele alınabileceğini anlatması bakımından edebiyatımızda yeni bir özellik taşımaktadır.

Üslûp konusu Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Talîm-i Edebiyyât*'ıyla belâgat kitaplarımıza girmiştir. Fakat Abdurrahman Fehmi üslûp konusunu daha genişleterek her edebî kuramı, üslup esasıyla anlatmaya çalışmıştır. Çünkü edebî bilgiler kişinin yetenekleri, tecrübeleri ve mizaçlarının farklılıklarına göre, farklı şekilde ifade edilir. Özel edebî zevki, bu bilgilerle zenginleştirileceğimizi söyleyen yazar, kişilerinin üslûplarının farklı ifade biçimleri ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Yazarımızın üslûbu edebiyatta en temel unsur olarak ele alması ve onu zenginleştirilmesi o döneme kadar yazılan belâgat kitaplarımıza zenginlik katmıştır.

Yazarımız birinci faslında üslubun genel şartlarının vuzuh, haliset, tabîyet, münakkahiyyet, asâlet, mutabakat, ahenk, muvafakat olduğunu açıklar. Bu şartları kendi edebî eserlerimizle örneklendirir. Bazen de üslubun şartlarını *Talîm-i Edebiyyât*'ta olduğu gibi açıkladığını belirtir. Bu yazarımızın *Talîm-i Edebiyyât*'ın koyduğu nazariye kurallarını kabul ettiğini göstermektedir.

Abdurrahman Fehri, üslûbun şartlarından münakkahiyyeti açıklarken, *Talîm-i Edebiyyât*'tan farklı bir yol çizer. Bir Batı retorikçisinin adını vererek ondan alıntı

yapar. Pellissier'in üslûpta münakkahiyyeti bozan nedenleri açıkladığı düşüncelerinden faydalanır. Böylelikle Türk edebiyatının nazariye alanı, Fransız retorikçisi Pelissier'i tanımış olur.

Abdurrahman Fehmi, kitabının ikinci faslını “Kavânîn-i Efkâra Dair Bir İki Söz” ve “Şerâit-i Husûsiye” başlıklarından oluşturmaktadır. “Kavânîn-i Efkâra Dair Bir İki Söz” başlığı altında fikirlerin kanunlarından bahseder. Yazar, üslûbun güzelliğini fikre bağlamaktadır. Fikirlerin vuzuh, nefsü'l-emre mutabakat, tenasüp, tahallüs gibi özellikleri olması gerektiğine değinir. Fikirler bu şartları sağlarsa üslûp da bu özellikleri taşıyacaktır.

Yazarımız “Şerâit-i Hûsusiye” başlığı altında üslubu “Üslûb-ı sâde”, “üslûb-ı mu'tedil” ve “üslûb-ı müzeyyen” olarak üçe ayırarak açıklamaktadır. Yeni anlayıştaki edebiyatçılarımızın eserlerinden örnekler verir. Eski edebiyatçılarımızdan örnekler verse de ağırlıklı olarak Tanzimat'tan sonraki edebiyat eserlerimizi temel alır. *Talîm-i Edebiyyât* yazarına sık sık gönderme yapar. Recâizâde Mahmud Ekrem de *Talîm-i Edebiyyât*'ta üslûbu üçe ayırarak açıklamıştı. Abdurrahman Fehmi Efendi üslûbun üçe ayırmasını üslûbun özel şartları başlığı altında yapmaktadır. Abdurrahman Fehmi, Recâizâde Mahmud Ekrem'den farklı olarak üslûbun üç neve ayırmasını yine üslûp başlığı altında yapmış, üslûp farklılıklarının da üslûbun özel şartlarından kaynaklandığını belirtmiştir.

Yazarımız üzerinde çalışma yaptığımız, *Tedrîsât-ı Edebiyye*'nin üçüncü faslını “Üslûb-ı Mecâzî” başlığı altında düzenlemiştir. Mecâz, kinaye, teşbîh ve istiare gibi söz sanatlarını, üslûp başlığı altında anlatmaktadır. Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Talîm-i Edebiyyât*'ında edebî sanatlar “Tezyinât-ı Üslûb-Envâ-ı Mecâz başlığı altında” açıklanmaktadır. Abdurrahman Fehmi ise edebî sanatları, üslûbun kullanılış şekli olarak düşünerek “Üslûb-ı Mecâzî” başlığıyla ele almaktadır. Mecâz, kinaye teşbih, istiare sanatlarını Recâizâde Mahmud Ekrem'den farklı bir tasnifle açıklamıştır. *Talîm-i Edebiyyât*'ta çok fazla edebî sanat anlatılmasına rağmen incelediğimiz *Tedrîsât-ı Edebiyye*'de sadece mecaz, kinaye teşbih ve istiâre sanatları açıklanmaktadır. Abdurrahman Fehmî'nin az sayıda söz sanatlarını açıklamış olmasına rağmen, üslûp konusunu sistemleştirmesi bakımından Recâizâde Mahmud Ekrem'den daha ileri bir düzeyde üslûbu değerlendirdiğini söyleyebiliriz. *Talîm-i Edebiyyat*'la ilk defa belâgat

kitaplarımıza giren üslûp konusu, üzerinde inceleme yaptığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye* ile geliştirilmiş, sistemli bir hale getirilmiştir.

Tedrîsât-ı Edebiyye'de yer alan kuramsal bilgilerin, daha çok Namık Kemal, Şinasi, Recâizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamid, Muallim Nâci gibi yeni anlayışla eser veren edebiyatçılarımızın eserleriyle örneklendirilmiş olduğunu gördük. Dikkatimizi çeken bir nokta da eski edebiyatçılarımızın eserlerinden seçilmiş örneklerin dilimize uygun olmayan belâgat kurallarının açıklanmasında verilmiş olmasıdır. Divan edebiyatçılarımız, dönemin şartları gereği Arap belagâtının kurallarıyla eserlerini yazıyorlardı. Divan edebiyatı döneminde Türk edebiyatının nazariye kurallarının henüz belirlenmemiş olması dilimize uygun olmayan belâgat kurallarının edebî eserlerimizde fazlaca kullanılmasına sebep olmuştur. Abdurrahman Fehmî Efendi, *Tedrîsât-ı Edebiyye*'de eski edebiyatçılarımızdan aldığı örneklerle, kendi dilimize uygun olmayan belâgat kurallarını açıklamaktadır.

Abdurrahman Fehmî Efendi'nin üzerinde inceleme yaptığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye* isimli kitabı, *Ta'lim-i Edebiyyât* gibi yarım kalmıştır. Abdurrahman Fehmi'nin hitabet yöntemlerini ve kaidelerini anlattığını söylediği eser, tamamlanmış olsaydı, yazarımızın edebiyatımızın kuramını oluşturmaya çalıştığı eseri daha kapsamlı olabilirdi.

Tedrîsât-ı Edebiyye'nin ve *Ta'lim-i Edebiyyât*'ın yarım kalması edebiyat kuramımızın oluşmaya başladığı o dönemlerde bir boşluk yaratmıştır. Bu boşluğun o yıllar için bir eksiklik olduğunu düşünmekteyiz.

Gelecekte yazılacak nazariye kitaplarımıza köprü olacak belâgat kitaplarımızın incelenmesi bugünümüzle yüzleşmemizde, eksikliklerimizin saptanmasında bize fayda sağlayacak, edebiyatımızın kuramsal alanına zenginlik katacaktır.

Sadece Doğu veya sadece Batı edebiyatlarının nazarî tarzını örnek alarak, kendi edebî kuramlarımızı oluşturmamız mümkün değildir. Üzerinde çalıştığımız *Tedrîsât-ı Edebiyye* gibi kendi edebî metinlerimizle edebiyat kuramımızı oluşturmaya çalışan belâgat kitaplarının gün yüzüne çıkarılması, öz kaynaklarımızın tanıtılması açısından önemlidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren basılan belâgat kitaplarımızın

içeriklerinin ve yöntemlerinin saptanması, edebiyat nazariyemizin daha sağlam temellere dayandırılarak kurulmasını sağlayacaktır.

TEDRÎSÂT-I EDEBİYYE’NİN METNİ

TAHDİS-İ Nİ’MET

Dürr-i yektâ-yı gencîne-i hilâfet ve saltanat-ı veliyyün-ni’met bîminnetimiz şehryâr-ı maârif-perver ve pâdişah-ı merâhim-güster hâkan-ı bîmisl ve bîmüdânî (Essultan elgâzi Abdülhamîd Hân-ı Sâni) Efendimiz Hazretlerinin sâye-i terakkiyât-vâye-i mülûkânelerinde yegâne vâsıta-i terakki-i medeniyyet ve saâdet olan fûnûn ve maârifin tamîmine her tarafça sa’y ve gayret olunmakta ve ulûm ve edebiyata dair her nev’-i kütüp ve resâilin tab’ ve neşri ilerlemekte bulunan şu zaman-ı sa’d-ı iktirânda matbaa ve kitapçılık mesleğini ihtiyar etmiş olduğumuzdan dolayı kesb-i sürûr ve iftihar eyleriz.

Bu abd-ı âcizleri on sene kadar bir müddetten beri maârif-mendân-ı Osmâniyân’ın gencîne-i efkâr ve ebkâr-ı âsâr-ı ber-güzîdelerini neşir ve tamîm etmek suretiyle âmâl-ı mukaddesenin tervîcine hadim ve bu ana değin yüz yetmişe karîb âsâr-ı cemîle ve müfidenin tab’ ve neşrine min gayri haddin nâil olduğumuz gibi işbu *Tedrîsât-ı Edebiyye* nâm kitâb-ı nefâset-nisâbın tab’ını dahi sâye-i maârif-vâye-i şehryârîde ikmal ile evlâd-ı vatana takdim eyleriz ve bundan böyle dahi teşne-i âb-ı zülâl-ı maârif olanlara elden gelen hizmeti dirîğ etmeyeceğimizi taahhüt ve birtakım âsâr-ı cemîlenin dahi inşâ’Allahü teâlâ an-karîb mevki’-i intişâra vaz’ıyla bir kat daha kesb-i mefharet eyleriz

Matbaa ve Kütüphane Sahipleri

Karabet ve Kasbâr.

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Ba'de edâ-yı mâvecebe aleynâ: Asr-ı celîl-i şehryârînîn cümle-i muhassenât-ı âlem-pesendânesinden olan mekâtib-i âliye ki az zaman içinde müşâhede-i âsâr-ı celîlesiyle karîrû'l-ayn olmaktayız, onun pek naçizane bir eseri olan bu te'lîf-i bende-gânemi *Tedrîsât-ı Edebiyye* namıyla nazar-gâh-ı erbâb-ı mütâlaaya vazeyledim.

Mukaddimede arz etmiş olduğum gibi ta'lîm-i edebiyâtta vücudu en ziyade muktezi olan zevk-i mahsûs-ı edebî ki tahlîl-i kavâid ve irâe-i misâle onunla kudret-yâb olunur, o mevhibeden mahrumiyetle beraber edebiyattan bahse cesaretim, bir dereceye kadar bazı efâzil ve yârânın emir ve teşviklerine mebni ise de halîfe-i rû-yi zemîn ve Emîrû'l-mü'minîn Efendimiz Hazretlerinin irşâd-ı teyemmün-bünyâd-ı şehryârîleriyle kulûb-ı ümmette peyda olan şevk ve şâdi-i terakki, o cesaret-i hakîrânemin en büyük saik ve en büyük mebde ve bâisidir.

Öyle olduğu halde asr-ı müteyemmen ve mübârekimizin nefâis-i âsârı miyânında şu kitabın zuhuru- çünkü faydası olmasa bile zararı dahi müselleme değildir, mâzur görülür ümidindeyin.

Tedbîr-i Emîr-i mü'minînle

İrşâd-ı halife-i zemînle

Te'şîr-i nesîm-i nev-bahârla:

Elţâf-ı 'amîm-i şeh-r-yârla

Maḥsûd-ı cihân olan bu bâğın

Pür-nur u şafâ olan bu râğın

Her zehresi zühre-i semâdır

Her şahnı nişîmen-i hümâdır

Yâ-rabb bu füyûz-ı ھاqq-meâbîñ

Aqmâr u nücûm u mâhtâbîñ

Devrân ile görmesin gurûb hîç

Envârına gelmesun şühûb hîç

Edafü'l-ibâd

Abdurrahman Fehmi

MUKADDİME

Malûmdur ki efkâr ve tasavvurâtın vâsita-i müdâvelesi olan söz, iki şekl-i edebîde görünür ki biri muhâverâta benzeyen (nesir) diğeri bazı şerâit-i mahsûsaya tâbi olan (nazım)dır.

Târih-i umûmî-i beşeri teşkil eden hâdisatın silsile-i tabîyyesine atf-ı nazar olunursa (nesr)in daha evvel meydana geldiğini kabul etmek iktiza ederse de târih-i edebiyât ki, illiyet-i fitratı musavvir olan mâhiyyet-i idrâk ve tasavvurun âsâr-ı sahîhasını tefahhus ve tedkîk eder, nazmın nesirden evvel vücut bulduğunu kaydeyleyler.

Vakıa insan mâfi'z-zamîrini söz ile tebliğ eyleyebildiği zamanlar, o maksadına imkân-ı tevassulu (nesir) kâfil olmuştur.

Fakat tehzîb-i efkâra hadim olan mahsûlât-ı zihniyyenin sûret-i beyân ve tebliğine bir tavr-ı müessiriyet ve metanet vererek hâfıza-i muâsırına nakşeylemek ve ahlâfa yadigâr etmek, meyl-i mahsûs-ı nâtıkaya makrûn ve tabîat-ı beşerde merkûz olan (nazım) ile teyessür eylemiştir.

(Nesr)in edebiyat ile münasebeti, ifâde-i diğlerle mülâhazat ve efkârın o şekl-i edebîde zuhuru hatt ve kitabetin ihtira olunduğu tarihten iptida eyler; en mühim hizmeti ise hakayık-ı eşyâyı muhâkeme-i akliyyeye arz eylemek; hissiyatı ulûm ve fûnûna, intibâât ve vicdâniyyeyi hakikat ve nefsü'l-emre tevfiik etmektir.

Bununla beraber meziyyât-ı fikriyye ve hasâis-i vicdâniyye ve elvân-ı hayâleyi tasvire dahi hadim olur. O sebepledir ki(nesir) iki büyük sınıfa inkisâm eyler: Ulûm ve fûnûn; şiirin kısmı olan âsâr-ı edebiyeye.

Mühezzib-i efkâr ve müzekkî-i vicdân olmak haysiyetiyle edebiyatın bir şubesi olan(nesir): Hitabet. Felsefe. Tarih. Nesr-i muhayyel. Janr Sükunder denilen envâ'-ı lâhikaya ayrılır ki bunlardan her biri kendine mülâyim olan bir tarîk-i beyâna muhtaçtır.

Tarih, münhasıran hâdisat ve vakayi'den bâhis olursa (*Tarih-i Cevdet* gibi) tezyînât-ı edebiyeye(rumûz ve kinâyeler, tevriyeler, teşbîh ve istiâreler vesair envâ'-ı mecâz demektir). Kemâl-i ihtiyât ile müsait olan bir üslûbun kifayetine; şûun ve ahvalin ille ve esbâbını tahkîk ve mebd'e'-i evvellerini tefahhus ve tedkîk eyleyse ki buna

felsefe-i tarih denir, mevzû'un tabiat ve mahiyetiyle mütenasip olan bir tarz-ı ifâdeye kadar çıkarılarak onun vesâtet-i beyân ve tebliğine verilir.

Nesr-i muhayyel ve ta'bîr-i âherle nesr-i şâirâne ki nazımın nesre tahavvül etmiş nev'idir, meziyyât-ı fikr ve hissiyât ile mütehayyilenin en dil-pezîr; en dil-nişîn suver ve elvânını câmi' olan zîbende ve muhteşem bir nehc-i teblîğe arz-ı ihtiyaç eyler.

Nesir ile nazım arasında bir kadr-i müşterek olan o nev' nefâis-âsâr, (gurub-Gelibolu gibi) ittisâ'-ı karîha, umk-ı nazar, cevdet-i hayâl gibi meziyyât-ı celîlenin bedâyi'-i mahsûsâtından olduğu içindir ki (nesr-i muhayyel) yolunda meydana getirilmiş olan âsâr, ekseriya tehekküme sezâ-vâr görülür.

Velhasıl felsefe, ulûm ve fûnûnun tarîk-i ifâdesine mülâyim olmakla beraber, "nesr-i muhayyel" in sûret-i beyânındaki letafet ve ulviyete dahi bîgâne bulunmaz.

Serâir-i hilkat-ı mevâlfidden, hukukun mâhiyyât-ı asliyyesinden, intikadât-ı edebiyeden bâhis olan kâffe-i âsârın sûret-i beyânı dahi ekseriya o hasâis-i edebiyenin vücuduna müsait olur.

Nesrin dördüncü kısmı olan envâ'-ı lâhikaya gelince bunlar da ihvâniyyat, aile muhâberâtı, hikâyât ve emsal gibi şeylere inkisâm eder.

Malûmdur ki mekâtibe bir muhâvere-i tahrîriyye demektir. O cihetle envâ'-ı nâmahdûd ve esâlîb-i ifâdenin her nev'ine mülâyim olabilir. Hikâyât ise- mevzuundaki taksimata göre- gâh en sade bir tarîk-i beyâna girer, bazen dahi en dil-nişîn en parlak bir kisve-i edebiyeyi haiz olur.

Hitabet, iknâ'a hadim olacağı için tarîk-i beyânı, kezalik bir nev'e inhisar edemez.

Metâlib-i âliyyeye ait olan natıklar kulûb-ı sâmiîne nâfiz olacak müessir ve canlı ta'bîrâta muhtaç olur. Lâkin umûr-ı âdiyyeyi tebliğ için îrâd olunan noktalarda bâlâ-pervâzâne lisân isti'mâli hiç caiz değildir.

Mamafih hatîbin kendi zevk ve hissine muhavvel olarak o nev hitabetlerde dahi tevriye ve kinâyeler içinde bazı heyâkil-i ibret ve sevâik-ı menfaat irâesi caiz olabilir.

Bu aksâm-ı edebiyenin, nazım dahi muteber olduğu halde şerâit-i edâ ve hasâis-i müeddâ'larından bahseden müellefât, istinbât-ı usûle müsait âsâr-ı edebiyeye malik olan her lisanda bir mahiyetten ibaret olmak iktiza eder. Şu kadar var ki telâhuk-ı efkâr ve onun neticesi olan terakkiyât-ı fenniyye ianesiyle söz ve ahval ve vicdâniyye arasındaki münâsebet-i mahsûsa nazar-ı temyîz ve muhakemeye daha şümüllü, daha etraflı irâe olunduğu için bugünkü kavâid-i belâgat müellefâtı, tahlîl-i ziyâya vasıta olan menşûr hizmeti ifa eylemektedir.

Hâlbuki biri fitrî, diğeri nazarî suretiyle melekât-ı akliyyenin medâr-ı tevessü'ü olan esbâb-ı ma'rifetten ikincisinin kavâid-i umûmiyyesi, evvelkinin usûl-ı mühimmesinden istiâneye mevkuf olup ona arz-ı vesâtet eden de kavâid-i belâgat olmalıdır. Öyle bir meziyeti ise arz eylediğimiz kavâid-i belâgat kitapları ihtiva eder.

Binâberin Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de min gayr-i istihâl talîmine memur olduğum kitâbet ve kavânîn-i üslûb ve usûl-ı hitâbet derslerini, Sa'leb ve Râgıb-ı İsbekânîlerin, Câhizlerin, İbn-i Kuteybelerin, İbn-i Haldun vesair zevk-âşinâ-yı belâgat olan ser-âmedân-ı üdebâ-yı Arabiyyenin beyân ve irâe eyledikleri kavâid dairesinde¹ ve garb müellifn-i üdebâsının vazettikleri usûl-i müstahsene dâhilinde talîm ve izaha sa'y ve gayret olunmuş ve kitâbetle kavânîn-i üslûbu tedris için birinci seneye ifrâz olunan müddet-i muayyene zarfında "*Tedrisât-ı Edebiyye*" namını verdiğim kitap vücuda gelmiştir.²

Bendeniz gibi râcil-i ilm ve dânişin, hususuyla ta'lîm-i edebiyâta vücudu en ziyade muktezi olan zevk-i mahsûs-ı edebî ki tatbîk-i kavâid ve arz-ı misâle o mevhibe-i müteâl ile muktedir olunur, ondan mahrum olanların (edebiyat)tan bahseylemesi büyük bir haddnâşinâslık sayılır.

Lâkin insanın münker olmayan bazı hasâil-i garîbesi var. Çok defa iktidarının derecesini takdirden zühul ile teşvîk-i dil-nevâzânelere mağlûp olur, böyle bir kitap neşrine cesaret eyler de mesuliyeti kendine değil, teşvîk edenlere ait bilir. Bendeniz bu kabilden olarak şu kitabı neşre cesaret edenlerdenim.

¹ Kitabın aşağılarına doğru üdebâ-yı müşârün-ileyhümün kavâid-i belâgattaki nazar ve mesleklerine dair bir mütalâa görülür.

² Usûl-ı hitâbet tedrisi için ikinci seneye ifrâz olunan müddette dahi (*Usûl-ı hitâbet*) namını verdiğim kitap vücuda gelmiştir ki ayrıca der-dest-i neşirdir.

KISM-I EVVEL

FASL-I EVVEL

Muhteviyat: (Mebhas) üslûp ve şeraiti.- (Mebhas) vuzuh.- (Mebhas) hâliset.- (muhâlefet-i kıyâs, muhâlefet-i isti'mâl, ta'kîb, za'f-ı te'lîf, istitrâd, ta'kîd-i lâfzî ve ma'nevî, garabet)- (Mebhas) münakkahiyyet.- (Mebhas) asalet.- (Mebhas) ahenk. (Mebhas) muvafakat.

1-Mebhas

Üslûp ve Şeraiti

Mevki'-i beyân ve ifadeye vazeyleyeceğimiz tasavvurât ve efkâr zihinde istihzâr olunduktan sonra bir tarz-ı mahsûs ile teblîğ edilmek iktiza eder ki bu tarz-ı mahsûsa-istilâh-ı edebiyâtta- üslûp namı verilir.

Üslûbun fesahat ve makbûliyeti, efkâr ve mülâhazatımıza tâbi'dir. Efkar ve mülâhazatımız ne rütbe münakkah, ne kadar mürettep ve vazih olur ise ifadelerimiz dahi o nispette güzel, o derece dil-pezîr olur; zira üslûp dediğimiz nehc-i beyân, sânihât-ı zihn ve kalbin sûret-i seyr ve hareketi, ifâde-i diğerle şekl-i hâricîsidir.

Bununla beraber üslûbun kendine mahsus ve ayrıca bir meziyeti dahi olmak iktiza eder: Şu sebeple ki efrâd-ı beşerin ağleb-i umûr ve ahvalde tasavvurât ve efkârı mahiyeten hemân mütekarip iken tabirdeki tarz-ı mahsûsları o tasavvurât ve efkârı başka mahiyette, başka meziyette irâe eyler; hatta pek sade olan efkâra temayüz veren, ziyadesiyle zaîf olan tasavvurâta salâbet ve kuvvet bahşeyleyen ve amiyane mülâhazatı hususiyet ve ulviyete makrûn gösteren tarz-ı mahsûs-ı ifâdedir.

İmdi fesâhat-ı edâ, yalnız mevzû'un hüsn-i teemmül ve ihatasıyla nesc-i üslûbu teşkile hadim olan ikinci derecedeki efkâr ve hissiyata değil, o mühimme-i esâsiyye ile beraber intihâb-ı kelime ve hüsn-i tensik ibâriyede arz-ı ihtiyâc eyler.

Bir şair veya edibin sûret-i beyânını müstahsen buluruz. O meziyetlerin vücuduyla ki şair ve edibin tasavvurât ve mülâhazatında vuzuh ve istikamet, nefsü'l-emre mutabakat bulunmak; efkârın tertip ve seyr-i mahsûsundaki mükemmeliyet yekdiğerini tadile, teyide, tenvire, medar olmak; ta'bîrât ve elfâz, tabîat-ı mevzû' ile muvafakat eylemek iktiza eder.

Bu şeraitin vücuduna mevkuf olan fesâhat-ı üslûp için âsâr-ı bülegadan müstenbat bir takım kavâid zabtolunmuştur ki o kavâidi rehber ittihâz edenler hüsn-i ifâdeye muktedir olurlar.

Vakıa güzel yazmak, iyi düşünmeye, iyi hissetmeye ve bunlar da cevdet-i karîha, ittisâ'-ı tasavvur ve dikkat-i nazar ve hisse muhtaçtır. Fakat sînâat-ı üslûb ki mâhiyyet-i insâniyyeyi küllî-i müşekkel suretiyle tezyin eden levâzım-ı fitrattandır, tefennün ve mûmarese o lâzıme-i fitratın inbisâtını mütekâfil olur.

Fesâhat-ı üslûb, tabîat-ı efkâr ve mülâhazatımıza tâbi' olduğu cihetle tabirdeki tarz-ı mahsûs, iktidâr-ı fitrî ve mizaç ve ahlâkımızın veya bir edibin dediği gibi sîmâ-yı ma'nevîmizin (mir'ât-ı in'itâfidır).

Nitekim kaili Alî(Radıyallâhu anhu) olduğu rivayet olunan “El-mer'u mahbû'un tahte lisânih¹” kavli hikemiyânesi o hakikati musavvirdir.

İnsan lisanı altında muhtefidir. O mana ile ki bir şey söylemedikçe veya yazmadıkça ayân ve manzûr olamaz. Yani şahs-ı ma'nevîsi bilinemez. Bir insanın füyûz-ı kudretten haiz olduğu nisâb-ı isti'dâd kelâmında zuhur eyler. Hısâl-ı beşeriyyesi kavlinde nümâyân olur: Mahâsin veya mesâvî-i vicdândan hangisine mensup ise sûret-i beyânında taayyün eder. Meselâ tab'ında şîmâme-i hased ve kin olanlar ne mertebe cebr-i nefis etseler bile – her eserinde, her kavlinde o seyyieyi hissettirecek bir sima izhar ederler.

Binâberîn (her şahsın üslûb-ı beyânı mizacının, ahlâkının, etvârının, evzâ'ının mir'ât-ı in'itâfidır) denilmiştir.

¹ *Takdîr-i Elhân* 'da (mahbû') yerinde (mahfi) denilmesi o yoldaki rivayete mebnîdir.

Üslûb-ı ifâdenin bu hasâis-i fitrat tasvirinden başka mahsûlât-ı efkâr ve hâdisât ve vakayi'e isti'dâd-ı ebediyyet vererek kâfil-i bekâ-yı müessir olmak dahi en mühim, en câlib-i dikkat bir hassasıdır. Fakat o şart ile ki fesahat ve makbûliyetine medar olan kavânîne riayet edilmiş ola.

İşte âtiyen derc eylediğimiz ifade, üslûbun havâssını, ehemmiyetini, faziletini, nasıl izah ve tasvir eylerse fesâhat-ı üslûb için dahi en güzel bir numune yerine kaim olur:

“Kelâm müdâvele-i tasavvur hizmetine kudretten müekkil bir cism-i latîftir ki binlerce seneler geçse taravet-i nev-civânisine zeval erişmez. Ama haysiyyet-i kemâli itibarında bulunan sıhhat-ı meâliyle tenâsüb-i endâmı hükmünde olan tertip ve intizamı yerinde olmalıdır ki her zaman memdûh ve mergub olabilsin.

Eğerçi sîret zarif olunca suret latîf olmasa da nekaisten ma'dûd olmamak lâzım gelir. Fakat âsâr-ı edebiyeyi belâgat-ı müeddâ fesâhat-ı edâ ihtiyacından vareste edemez; zira telif ki hüsn-i ifâdeden mahrum olur, havi olduğu hakayık çîre-destî-i intihâl ile maharet kılmaya ashabının mülk-i yemini sırasına kolay intikal edebildiği için muhafazasız cevher hükmündedir.

Hulâsa beşerde daim olan kemaldır. Cemal mütehavvil olur. Hâlbuki eserde kaim olan makaldır, meal müntakil olur. Fakat mademki mahiyetin tagayyürü ve tabiatın hüsn-i ifâdeden teneffürü adîmü'l-ihimâldir, bir eserin ebediyetine me'âl-i sahîhinin makali fasih ile ittisâfi kâfil olur.

Buna bir bürhân-ı müeyyiddir ki asrımızda terakkiyât-ı maârif eseriyle kudemâ-yı felâsifenin efkâr-ı hikemiyyesi ki heyûlâ-yı irfân tarifine sadıktır, cerh ve ıslah için mâhiyyet-i kemâlin dakayıkına vâkıf olan bunca erbab nazar-ı ta'rizât-ı şedîde îrâd etmekte iken üdebâ-yı sâlifinin âsâr-ı kalemiyyesi ki mezâyâ-yı vicdân tavsifine lâyıktır, şerh ve izah için hâsiyyet-i makalin hakayıkına arif olan nice ashâb-ı hüner takrîzât-ı adîde inşat eylemektedir.

Hatta üdebâ-yı hükemâdan¹ biri mahâsin-i edebîyye kavâidini muhakeme ettiği sırada ma'lûmât-ı kesîre ve vukuât-ı garîbe ve belki keşfiyyât-ı cedîde bile bir eserin bekasına zamîn-i emîn olamayacağını beyan eyledikten sonra der ki “Bunlar insandan hariç şeyler olup beyan ise aynıyla insandır”(Kemal)

Üslûb-ı ifâde iki nev' şerâit ve erkâna tâbi'dir: Nev'-i ûlâ- Tabîat-ı mevzû' ne olursa olsun tahavvül eylemediğinden- (şerâit-i umûmiyye) yahut erkân-ı fesâhat; nev'-i sâni- Tabîat-ı mevzû'a göre tahavvül eylediğinden- (şerâit-i mahsûsiyye) yahut vücûh-ı belâgat ıtlak olunur.

Şerâit-i umûmiyye: Vuzuh.- Hâliset. Tabîiyyet.- Münakkahiyyet.- Mutabakat.- Asalet.- Ahenk.- Muvafakat gibi havâss ve mezâyâdır.

2- Mebhas-ı Vuzûh

Mündericât: Vuzuhun tarifi. Menşe'-i vuzûh.-İntifasına bâdî olan şeyler.-

Kelâmın hafâ'dan beraatına vuzuh denir ki mevzû'-ı beyânın zuhûr-ı tâmm ile inkişafına medar olduğu için erkân-ı fesâhatın en mühimlerindenidir.

Vakıa müdâvele-i tasavvur ve efkâra vasıta olan söz, tulû'un ilk ziyaları gibi incilâ-yı ma'nânın işareti ve hatta o hürşîd-i ma'nevînin zuhur ve nümayişi hükmünde bulunmalıdır.

Vuzûh-ı ifâde, vuzûh-ı fikre tâbi'dir; zira güzel düşünülen ve hiçbir ciheti müphem bırakılmayan efkâr ve mülâhazat, vuzuh ile ifade olunur, elfâz ve ta'bîrât zihne sühûlet ve bedâhetle tevârüd eyler.

Kelâmın hafâ'dan masuniyeti, efkâr ve maâninin kail ve mütekellimince sehlü'l-ihâta olmasına ta'bîr-i âherle: Hüsn-i teemmül ve ihâta edilmesine vabestedir.

¹ Meşhur edîb-i hekîm Buffon

Tasavvurât ve efkâr isyan eyledikte (bissuhûle sânih olmadıkta) ityândan feragat etmeli, itaat eyledikçe (tabîi olarak vârid oldukça) yazmaya, söylemeye avdet eylemelidir.

Bedîyye, Abdülganî en-Nâblusî

Atideki misaller mahiyet ve vuzuha numune olacak en güzide eserlerdendir:

Bunların arasında bir de şerîat-ı Ahmediyye görülür ki umûr-i dünyevîye ve uhrevîyeyi bir dâire-i mukaddesiyyette cem' ve telif etmekle, hîn-i te'sîsinden bu ana kadar bin ikiyüz bu kadar sene mürur eylediği halde şâibe-i tagayyürden masun kalmıştır.

Biz fırka-i nâciyye-i İslâmiyye'den olduğumuz halde şu bahiste hakikat-ı hâli izhar için bîtaraf olarak söyleriz ki şu asra gelinceye değin mazbût-ı tevârîh olan kavânîn ve nizâmâtın cümlesi arsa-ı imtihân ve tedkîke konulsun! Ve insaniyet ve hakkaniyet hatırı için bîtarafâne ve munsifâne her biri hadde-i im'ândan geçirilsin! Herhangi iklimde ve nasıl âdât ve ahlâkta bulunursa bulunsun, insanın aklen ve tab'an ve hikmeten medâr-ı emniyyet hukuku olmak için şerîat-ı İslâmiyye'den daha evsa' ve a'del ve ahkem bir kanun bulunmak kabil midir? Değil midir? Zahir olur.

İşte Kur'ân-ı Kerîmin cildi meydandadır! Havi olduğu âyât-ı kerîmeye nazar olunsun; ahkâm-ı siyâsiyyeye taalluk eder âyât-ı muhâkemât, rub'-ı Kur'âna müsavi bir raddede olduğu ve muamelâta müteallik mesâilde me'haz-ı ictihâd olan ehâdis-i sahîha-i nebevîyye dahi bu âyât-ı Kur'âniyye dairesinden zerre mâhariç olmadığı halde eimme-i izâm ve fukahâ-yı kirâmın istinbât ve içtihat ettikleri mesaili hamil olan kütüb-i mevcûde-i İslâmiyye Avrupa'nın dâire-i medeniyyete duhulundan beri iâne-i matbûat ile husule getirdiği âsâr-ı ilmiyyeye mukabele edecek derece kesret ve vüs'atta olduğu tebeyyün eder ve her ne kadar bâb-ı ictihâd mesdûd ise de mesâil-i muâmelâtta tagayyür-i ezmân ile tebeddül-i ahkâm, yani şer'-i İslâm'ın mebni aleyhi olan adl ve hakkaniyet üzere tevsî-i fetâvî kazıyyesi usûl-ı fıkhdan olduğu ve cihan durdukça ve nev'-i beşerin müstaid olduğu terakkiyât ilerledikçe mesâil-i muamelâtın tevsî ve tezyidi yolu açık durduğu cihetle, bin iki yüz bu kadar seneden beri ahkâm-ı esâsiyyesinden hiç birisine bir tagayyür ârız olmaksızın her diyar ve iklimde mergub ve muteber ve onun ahkâmıyla âmil olan her kavim, muhâfaza-i hukûk-ı mukaddesesine mahzar olmuştur. Bu da mahall-ı istigrâb değildir; çünkü şerîat-ı İslâmiyye kavânîn-i sâbıkadan iki sınıf

nakısın dahi noksanlarını câmi' ve mükemmel olduktan fazla her bir mes'ele-i beşeriyenin mehazı Kur'ân-ı Kerîm ve akîde-i İslâmiyye üzerine kelâm-ı Rabb-ı Rahîm olmayla bilvasıta her bir emr-i şer'i, emr-i mahsûs-ı ilâhî hükmünde reng-i mukaddesiyet almış, ve fıkıh denilen fenn-i celîl, asr-ı nebevîden beş altı yüz seneler müruruna kadar Arap ve Acem ve Endülüs'te (ser-nümâ-yı zuhûr) olan ulemâ-yı İslâmın telâhuk-ı efkâr ve tetâbu'-ı âsâr ile tedkîk ve tevsi ve tedvin olunmuştur.

Acaba ulûm-ı siyâsiye için bu kadar dikkat, bu kadar ihtimam hangi asırda, hangi kavimde görüldü?

Şu asr-ı âhîrde hukuka dair fûnûnu en ziyade tevsi eden Fransızlar iken, Fransa'nın vücuda getirebildiği kavânîn mevki'-i tahkîke konulsun! Zahir olur ki mesâil-i siyâsiyede şerîat-ı İslâmîye'nin mukallit ve meşrûhudur.(Code Napoleon) (Code Sivil) denilen nizâmât-ı siyâsiyenin ekseri Napoleon'un Mısır'ı istilâsında eline geçirdiği kütüb-i fıkhiye ile Endülüs'ten alınan kitapların tercüme ve hulâsalarından başka bir şey değildir.

(Nümûne-i Edebiyyât- Ziya Paşa)

Diğer:

Hukuk-ı beyne'l-düvelin vücudunu inkâr edenler, ûlâ beyne'l-düvel cari olmak üzere kanun şeklinde ifade olunmuş kavaidin mevcut olmadığını beyan ederler. Hâlbuki hukuk kavânînden evvel mevcuttur. Hukuk, kavânîn ile bir şekl-i hârici kesb etmezden çok zaman evvel hâsıl olmuş idi.

Kanun, hukukun en vazıh ifadesi ise de menba'-ı zarûriyyesi değildir. Kâffe-i akvâm beyninde hukuk mevcut olmakla beraber kavânîn-i müdevvene mevcut olmadığı zamanlar görülmüştür.

Şöyle ki: Münâkehât, tevârüsât, temellükât, müdâyenât mevcut ve cari olup bu muamelâtın hiç birinin kanun ile taht-ı inzibâta alındığı vakitler müşahede olunmamıştır. Binaenaleyh şâyân-ı taaccüb olur mu ki bidâyet-i zuhûr hâlinde bulunan hukuk-ı beyne'l-akvâm bize bilhassa akvâm-ı muhtelif tarafından kabul olunmuş örf ve âdât ve muameleler halinde görünsün.

Vakıa her devlette hukuku kanun hâline irca için kuvvete ihtiyâc mass eylemiş ve hâlbuki devletler kendi fevklerinde bir kuvvet tanımadıklarından hukuk-ı beyne'l-akvâmı bir kanun şekline ifrâğ edecek ve devletlerin mafevkinde bulunacak bir kuvve-i hükûmet teşekkül eylememiş olmasıyla hukûk-ı düvel hâlâ ve daha nice zaman bir kaide-i mer'iyye-i kanûniyyeden mahrumdur. Ve bununla beraber hukuk-ı beyne'l-akvâmın bir takım kavâidi bazen aynıyla kanun şekil ve kuvvetinde olarak ifade kılınmıştır. Şöyle ki düvel-i muhtelif murahasları kongre halinde bilictimâ' protokol mazbatalarıyla bir takım kavâid-i esâsiyye vazetmişlerdir ki onları galebe-i kuvvete bina etmek istemeyip ancak lâzım ve muktezi add ile gerek o mazbataları imza eden devletler ve gerek umumen düvel-i mütemeddine tarafından o kavaide ittibâ' olunmasını murat eylemişlerdir. Bu vecihle düvel-i muhtelif beyinde mün'akıd bazı muâhedâtta bir takım ahkâma tesadûf olunur ki o ahkâm bazen birtakım kavâid-i siyâsiyye ve hukuk-ı esâsiyye ve hukuk-i muktezîye vazeylediğinden ahkâm-ı mezbûra mahiyeten kanun addolunmak lâzım gelip âdî-i muâhede bendi addolunamaz.

Saîd Bey-Hukuk-ı beyne'l-düvel

Şiirde vuzuha misal:

Mecnûn dedi ey baña açan râz

Lûtfuyla kılan beni ser-firâz

Kimsiñ baña zâhir eyle adîñ

Bu bâdiyede nedir murâdîñ

Can tazelenür feşâhatîñdan

Bu lehce-i pür-melâhatîñdan

Şîrîn şîrîn tekellümüñ var

Hâl-i dilime teraḥḥumuñ var

Bî-gâneden unmazam bu ḥâli

Bir ülfetten değil bu ḥâlî

Bî-hûde değil bu göñlüm almak

Gelmek başım üzre şâye şalmaq

‘aql olşa idi benimle hem-râh

Aḥvâliñden olurdum âgâh

Ġam göñlümü itmeseydi bî-tâb

Göz perdesi olmayaydı ḥûn-âb

Ġaflet ḥalelinden ayrılırdım

Elbette kim olduęuñ bilirdim

Çün bende yok iḥtimâl-i idrâk

Sen söyle özüñ kimsiñ ey pâk*

Fuzuli

* Fuzuli, (2005) : *Leylâ vü Mecnûn*, Haz. Hüseyin Ayan, Dergâh Yayınları, İstanbul: s.378

Kelâmda vuzuhun intifâsına bâdî olan şeylere gelince, biri- kelime ve terkip itibariyle- lafza; diğeri- müeddâ itibariyle- fikre ait iki nev' hata ve nakîseden inbiâs eyler.

Bu nekaisin birinci nev'i garabet ve ta'kîd-i lâfzî ile, fıkân-ı mutâbakata; ikincisi tâkîd-i ma'nevîye râci'dir ki mebhas-ı hâliset ve mutabakatta sırasıyla zikrolunacaktır.

Vuzuhun müntefî olduğuna misal:

Bâr-gâh-ı ehadiyyette mahv ve izalesini daima temenni edecek ahlâk-ı makdûheden garaz ve noksâniyyet denilen şeyler ki mutlaka kibir ve ucub ve enâniyyet gibi sıfat-ı şeytanetin hasâis-i muzirresinden bulunduğu cihetle bazı kesân-ı mizâc-ı nahvet imtizacına tevafuk etmeyen umûr-ı cüz'iyeden küllî-i müteessir ve mütegayyir olup o misilli asıllı ve asılsız vaz'-ı nâ-sâz ittihaz ettiği ahvali az çok her kimden müşahede ederse bunun cidd ve hakikat garazkârânenen veyahut ülfet ve muaşeretin arzu olunan teklifsizliği eseri olarak sehiv ve gaflet-i lâübâliyânenen neşet eylediğini tetkik ve tamik cihetlerini aramaktan nazar-ı himmetini kûtah tutup pek büyük sûniyyet ve fazâhatta bulunmuş yollu o kimsenin aleyhinde olarak berzede dâmân-ı mekr ve adâvet ve bunca yıllar hâlisâne emek verilip kazanılan hukuk-i dîrîneyi keen lem yekûn hükmüne tenzil edip o adamın mahv ve izmihlâline kadar yürümekliği zimmet-i denâet gaddârânesine burûc bilerek şu insafsızlığı icraya fualâ-yı iktidâr-yâb olabilirse ferdaya bırakmaksızın o anda derd-i bî-günâhın tahrîb-i hân mânına şitâbân olup eğer şu fenalığına bizzat muktedir olamaz ise birtakım vesâit-i acz ve hileye temessük ile şahs-ı mazlûma ihtira ve iktirâh eylediği akvâl-i kâzibeyi sûret-i hakktan koyularak ve meclisine dâhil olduğu zatın mizaç ve mişvârı icabınca vehim ve merakına dokunacak kuvvetli kuvvetli iftiralar ilâve ederek bir zemin-i mahsûs-ı tabasbus-kârânenen nakil ve hikâyet edip...

Mugni'l-Küttâb

Ta'lîm-i Edebiyyât

3- Mebhas-ı Hâliset

Mündericât: Muhâlefet-i kıyâs.- Muhâlefet-i isti'mâl. (Ta'kîb).-Za'f-ı te'lîf. (İstitrâd).- Ta'kîd-i lâfzî ve ma'nevî. Garâbet

Hâliset, sıhhat-ı müeddâ'nın tahakkuku ile ifadenin mahâsin-i edebiyeye kabiliyeti gibi aslû'l-usûl-ı edeb olan iki mühimmeye hadimdir.

Bu mühimme-i edebiyeden mehcûr olan ifadeler – belâgat-ı müeddâyâ karîn olsa bile- fesâhat-ı edâdan mahrum olacakları için adî ve bayağı sözlerden ibaret kalır.

Hâliset-i ifâde: Muhâlefet-i kıyâs ve muhâlefet-i isti'mâlden, za'f-ı te'lîften, ta'kîd ve garâbetten masuniyetle tahakkuk eder.

Muhâlefet-i kıyâs: Kelimenin istikra ve taharri suretiyle istinbat olunan kavânîn-i sarfiyyeye muhalefetidir.

Meselâ-Osmanlı lûgatı taharri olunmuş, görülmüş ki fi'l-i iktidârilerin nev-i müsbetinde, emr-i hâzırlara bir hâ-yı resmiyye veyahut bir yâ ile bir hâ ilâve edildikten sonra bir de (bilmek) masdarı zammolunarak teşkil olunur. Ve menfî suretlerinde hâ-yı resmiyyeden başka bir şey ilâvesine lüzum olmayarak ef'âl-i sâirenin menfileri gibi tasrif edilir.

İmdi bu kaidelere tevafuk etmeyen kelimât, kıyasa muhalefetle nakîsedâr addolunur ki Hâmid Bey Efendi'nin:

Uzak düşerse de yârından ey gönül dehrin

Kişi uzak düşebilmez ya Kird-gârından

Beytindeki (düşebilmez) ve Fuzuli'nin:

Bir dem bakabildi ol aya

Döşendi yer üzre mişâl-i sâye*

Leylî hem itürdi ihtiyârın

Bir dem görebilmedi nigârın*

Beyitlerindeki (bakabilmedi) ve (görebilmedi) tabirleri ve Nergisi'nin:

İmşeb ne hâl ise gam-hârî-i dil-zâr ile ârâm ve tevahuş-ı tenhâyî için tecerrü'-i hûn-âbe-i âlâm(edersiz); alessheher ki seffîne-i bâd-âverin lenger-i te'hîri.... ibaresinde (edersiz) kelimesi velhasıl Bendelik. Perişanlık. Yerinde. Bendegiyyet. Perişâniyyet tabirleri o kabildendir.

Muhâlefet-i isti'mâl – Hüsni tabîat ve hüsni ifâde ile temayüz eden ecille-i üdebânın istimallerine muhalefet demektir.

Vâride yerinde mevrûde, sâkine yerinde meskûne, müstedil yerinde müstedel îrâd olunmak gibi kelimeye ve kavâid-i Osmâniyye'nin irâe etmediği bazı mutâbakat-ı tavsîfiyelere fıkâdân-ı muvâfakattan münbais nekais-i terkîbiyyeye ait muhalefetler (mes'ele-i sâlifü'z-zikr ve eşcâr-ı mülteffü's-sâk yerinde sâlifü'z-zikr, mülteffü's-sâk gibi) bu kabildendir.

Kavânîn-i üslûbca sıhhat-i ifâdenin tahakkukuna medar olan Osmanlı kavâid-i sarf ve nahvına mürâât ile beraber isti'mâlât-ı üdebâyâ da riayet olunmak ve âsâr-ı müntahabeleri mütalâa edilmek iktiza eder.

* Fuzuli, 2005: 132.

* Fuzuli, 2005: 132.

Bu âsârın mütâlâası iki suretle mühimdir: Biri mevzû'-ı bahs olan nakîseden tahallusa, diğeri tefeyyüz-i kuvâya hadim olacağı için hüsn-i tasavvur ve selâmet-i ihtirâ'a medar olur.

Ta'kîb

Muhâlefet-i kıyâs ve isti'mâl-i nekais edebiyesi kavâid-i belâgat kitaplarında birer suretle tarif olunmuş. Meselâ müstedil yerinde müstedel ve sâkine yerinde meskûne. Vâride yerinde mevrûde kelimeleri muhâlefet-i kıyâsa misal getirilmiş ve şebâb yerinde şebâbet denilmesi dahi bu mebhasta muhâlif-i savâb gösterilmek istenilmiş!

Ûlâ- şurasını nazar-ı mütâlâaya almak isteriz ki, bir Osmanlı belâgat kitabında bu nev' elfâzın mi'yâr-ı fesâhatı olarak kabul olunacak kavâid, kavâid-i sarfiyye-i Osmâniyye olmak iktiza eder; (mevrûde) (meskûne) kelimelerinin kıyasa muhalefet olduğunu bize irâe eyleyen şey, sarf-ı Arabîdir.

Sâniye- Muhâlefet-i kıyâs olan kelimeler manaca hatadan berî olmak lâzım gelir. Elfâz-ı mezkûre ise- istimal olundukları mahallere nispetle- kıyasa muhalefetten ziyade galatâtan ma'dûd olmaya lâayık ve o cihetle fesâhat-ı edâ erkân ve şerâiti mebhaslarında vücutları zait olur.

Sâlise- Lûgatın tayin ve beyanına muhavvel olan, meselâ- şebâb yerinde şebâbet ve bunlara mümasil elfâz, muhâlefet-i kıyâs noktasından muaheze olunmak doğru değildir; zira o nev' elfâz kıyasî değil, semâ'îdir.

Râbia- Lûgat ve sarfın esasen reddedilmesi lâzım gelen bazı kelimât ile meselâ-(bir) yerinde (bîr) dahi yerinde (dâhî) ve (eline) yerinde (elîne) ve bunlar gibi kavâid-i iştikaktan hariç olan şeyler, muhâlefet-i kıyâs suretinde ityân edilmek dahi re'y-i kasırânemizce sahih olmasa gerektir; gerçi mesâil-i edebiyede, evvel gelenlerden ne işitilmiş ve bellanilmiş ise o dairede tevakkuf etmek acz-ı vicdâniyyeden inbiâs eyleyeceği için ehl-i ibtisârın bundan masuniyetini kalbe temenni edenlere biz dahi iştirak eyleriz. Lakin şu kayıt ve şart ile ki fesâhat-ı üslûba irtikadan evvel başkaca birer

mevzû'a tâbi' olan mebâdi-i lisânın derecât ve merâtibi zîr ve zeber edilerek bir takım teşvîşâtı mucip olmamalıdır.

Velhasıl şunu demek isteriz ki lisanımızın en mühim ve en zengin menba'-ı iktibâsı olan lisân-ı Arabîyi tahsildeki mecburiyet, mademki umumî değildir; mademki Osmanlı erbâb-ı kalemi için kendi lisanlarını fasih yazmak bir vecibedir; ve mademki kavâid-i Arabiyyeye tatbîkan hatayı savâbdan, galatı sahihten tefrik ve temyiz etmek tabiatıyla müşkül oluyor, o halde Osmanlı kavâid-i sarfiyye ve nahviyyesinde-bazı kelimât-ı Arabiyye ile terkîbâtına ait kavâid-i ma'lûmeden başka-bir zâbita-i umûmiyye kabulü iktiza eder ki o da: Nezâhet-i ifâde ve hüsn-i tabîatla temayüz eden ecille-i üdebâmızın sûret-i isti'mâllerine mürâât vücûbîdir.

Meselâ (ibtisâr ve tenkîd) vesair bunlara mümasil kelimeler, lisân-ı Arabda gayr-ı mevcûd imiş. Ne beis var. Ebniye ve evzân-ı malûmesine muvafik ve ahenk beyân-ı Osmânî o nev' evzâna daha ziyade müsait görülerek ecille-i üdebâmız kabul etmiş; biz de istimal ederiz. Ama lûgat-ı Arab müellefâtında öyle bir kelime aranılırsa bulunamaz imiş. Bunda da beis yok. Bizim bir Osmanlı lûgatımız olacak! Orada tesadüf olunabilir.

Kavâid-i Arabiyyeye muvafik olmadığı halde fuhûl-ı üdebâ tarafından kabul ve istimal olunan terâkîb dahi bu kabildendir.

Za'f-ı te'lîf- Nazm-ı kelâmın, meşhur olan kavâid-i nahviyyeye adem-i tevâfukuna za'f-ı te'lîf denir.

Meselâ meşhur olan kavâid-i nahviyyeye göre, evvellerinde esâmî-i aded bulunan isimlere ve mevsûfî sîga-i cem' olan sıfatlara edât-ı cem' ilave olunmak caiz olmadığı halde şu:

Hâlâ iki (muazzam milletlerin) efradı beyninde seyl kadar kanlar dökülmektedir.

Mümeyyez-Mebâni'l-İnşâ

Ve:

Ukâz ve Merbidü'l- Basra nam-ı mahallerde cem' iyyât-ı edebiyeler akd...

Medhal-i İnşâ

İbarelerinde o kaideye muhalefetle (ler) edatı ilâve olunduğu için kelâm za'f-ı te'lif ile nakîsedârdır.

Keza muzâfun ileyh ile muzâfin arasını ve fi'l ile mef'ûl-ı gayr-i sarîhin beynini bilâ icâb-ı fasletmek caiz olmadığı halde bir mecmuada görülen şu:

Riyâzet-i bedeniyye sıhhat ve afiyete medar olduğu gibi karihanın mütâlaa-i âsâr ile tefeyyüzü dahi mümkün olur.

İbarede o kaideye ve mûcib-i iltibâs olan yerlerde ızmâr kable'z-zikre cevaz olmadığı halde dahi:

Mücerred-i tahdîs-i ni'met zımında devlet-alîye-i ebed-müddetin sadakat ve istikamet şiarı olan bendeleri hakkında aleddevâm kerem-i inâyet-i min'âm...

Târih-i Azmî

Terkîbinde zikr olunan kâideye muhalefet olunarak ifade, mühimme-i hâlisetten mehcûr edilmiştir.

Velhasıl za'f-ı te'lif denilen nakîse-i edebiyye, kelâmın sebki ma'rûfa tevafuk etmemesinden inbias eyler ki bundan tahallüsü kâfil olan şeyi, kavâid-i nahviyyeye göre nazm-ı kelâma ihtimam eylemektir.

Şurası dahi malûm olsun ki za'f-ı te'lif demek, fesâd veya butlân-ı terkîb demek değildir; kavânîn-i üslûbca muteber olan sıhhat-i ifâdeyi ihlâl eden bir nakîse-i edebiyye ve biri meşhur, diğeri gayr-i meşhûr iki şive arasında bir sıfat-ı nisbiyyedir. Onun içindir ki meselâ şu:

(Eğerçi) bir adama müteallik ahvalden bahsedilirse ona tercüme-i hâl, denir.

Mebâni'l-İnşâ

Kelâmında (eğer) edât-ı şartı yerinde (eğerçi) edatı îrâd olunmasından dolayı terkîb-i za'f ile değil, fesâd ile ittisâf eder.

Âsâr-ı mensûrede bi-eyyi-hâl muhill-i fesâhat olan bu nakîse-i te'lîf, vezin ve kafiye hatırı için âsâr-ı manzûmede tecviz olunmuştur. Fakat o kadar şart ile ki âheng-i ifâdeyi muhill ve manaca mübhemiyyeti dâî' olmaya ve tarz-ı terkîb, amiyanelik derekesine inmeye Fuzûlî'nin:

Mecnûn'u hem etdi çeşm-i hûn-bâr

Sular saçuban yüzüne bî-dâr*

Beytinde vezin ve kafiye zaruretiyle (bîdâr) kelimesini (itdi) kelimesinden tehir ve o mertebe fâsılâdâr etmek, ve Hâmîd Bey Efendi'nin:

Er isen hârbe yiğit oğlu yiğit

Can versen dağı ormana git

Beytinde (git) fiili ûlâ mukadder-i i'tibâr olunarak ba'de, zikrolunmak veya atıf suretiyle cümle-i ûlâya da taallük ettirilmek, caiz görülebildiği halde nesirde, o türlü terkiplere mesâğ verilmez. Yine Fuzulî'nin:

Terk itme 'avâtıf-ı 'amîmî

Yâd eyle meveddet-i kâdîmî*

Kelâmı için- (mutâbakat-ı tavsifiyye)nin fikdanına mebni- zâf-ı te'lîf ile nakîsedâr denilemez:

Hâlbuki:

Yâ-Rabb hemîşe luţfunu kıl reh-nümâ baña

Gösterme şol târîkı ki çıkmaz saña baña

* Fuzulî, 2005: 134.

* Fuzulî, 2005: 196.

Beyt-i meşhûruyla Hâmid Bey Efendi'nin

Düşünürdüm o büyük şahrâda

Beni halk eyleyenî tenhâda

Beytinde (bana) mef'ûlün ileyhinin ve (tenhada) zarfının tehir ve tebâüdlerine-vezin ve kafiye zaruretlerine mebni cevaz verilemez; çünkü manaca nev' ibhâm ve ıztırâbı mûciptir. Tarz-ı terkîbin amiyaneliğe tenezzülünden dolayı dahi:

(Tavr-ı güstâhlık itirdi baña ye's etmem)

(Göñül sultândır hiç tarz-ı hizmetkârlık bilmez)

Ta'lîm-i Edebiyyât

Mısralarındaki (tarz-ı güstâhlık) ve (tarz-ı hizmetkârlık) terkipleri, yani Arabî kelimelerini Türkçeleşmiş elfâza muzâf kılmak kabul olunamaz.

İstitrâd

Malûmdur ki lisan, sânihât-ı zihn ve vicdanın tercümanıdır: Biz ne söyler ve ne yazarsak o sânihâtı söyler, onu yazarız; tabir ve ifade efkâr ve mülâhazatın şekl-i hâricîsidir.

Bu şekl-i hâricî ki-âsâr-ı bülegadan müstenbat olan kavânîne muvâfakat eylediği halde sebk-i marûf namını alır, nehc-i tabîi ile intibakı meşrût değildir.

Vakıa lisanımızın sebk-i ma'rûfu, nehc-i tabîi suretinde nazım ve terkip olunmak lâzım gelse, za'f-ı te'lîf nakîsesi ile reddolunmak şöyle dursun âşinâ-yı şive-i lisân olanların istigrâbını davet eyler. Bilakis Arap ve Fransız lisanlarında ifade olursa şâyeste-i pesend ve kabul olur.

İşte bir lisanın zevk-i vicdânıyla istinbât olunan kavâid-i nahviyye ve kavânîn-i belâgat ve beyânîyesini şeklen ve mahiyeten muhalif olan diğer bir lisanın kavâid-i nahv ve belâgatından ahz ve taallüm etmek lüzumuna kail olmaktadır adem-i isâbet bundan nâşîdir ki belâgat-ı Osmâniyye kitabı bu hakikatin en sahih bir delili en kuvvetli bir hüccetidir.

Osmanlı tarz-ı ifâdesinin nehc-i tabîi ile fikdân-ı intibâkına mebnidir ki kavâid-i nahviyyenin istinbât ve tesisi diğer lisanlara nispetle müteassirdir; zira müessirden âsâra hareket kavâidine muvafakat eden sebk-i ifâdeleri nazım ve tashihte mantık iâne ve reh-nümâlık eylediği halde lisanımızın tertip ve şivesini reddeyleyler.

Maksadımızı izah edelim:

Nazm-ı kelâm usûl-ı mühimmesi medlûlât ve eşyânın tabiat ve mahiyetleri üzerine müesses iki surete mübtenidir. Sûret-i ûlâya: Tarîk-i innî. Sûret-i sâniyye: Tarîk-i limmî demek münasip olur.

Tarîk-i innî âsârdan müessire intikal ve hareket demektir ki bu yolda nazım ve telif olunan kelâmlarda, tabîiyetle müteallikât ve sıfat-ı isnâdiyyeler ve mahmûlât ait ve mürtebit oldukları zevât ve eşyâdan ve âsâr dahi esbâbından evvel getirilmek ve tarz-ı limmî ki müessirden âsâra hareket demektir, sûret-i mebsûtanın hilâfına olmak yani tertîb-i tabîî vecihle, ûlâ esbâb ve müessirât ba'de âsâr ve mütemmemât sevk olunmak iktiza eyler.

Lisân-ı Arab ikinci surete, lisân-ı Osmânî dahi suret-i ûlâya muvafık olan lisanlardandır.

Tarz-ı limmî diye isim verdiğimiz sûret-i nazm ve te'lîf, nehc-i tabîîye ifâde-i diğerle sânihât-ı zihniyyeye mütevakıf olduğu için sürat ve sühûlet-i ifâdeye müsaittir. Onun makûsu olan tarz-ı ifâdeler ise mahâsinden biridir. Lisanımızın bir taraftan bu mahâsinden mahrum olması, diğer taraftan lûgatının muayyen ve mahdut ve kavaidinin müstenbat ve mevcut olmaması, terakkiyât-ı maddiyye ve ma'neviyyeye en müessir mânialardandır.

Tecrübe ile dahi malûmdur ki fevkalâde sebeplerin te'sîr-i amîkine mebni berk-âsâ lâyh olan bazı hissiyât-ı âliye ve mülâhazat-ı asîlâne, sürat ve sühûlet-i ifâdeye ve lûgat ve kavâidin mazbûtiyyetine arz-ı ihtiyâc eyler. Lisanımız bu üç nakîsenin tesiriyle bîtap olduğundan hamaset ve hikmetin en parlak sânihâtı, en asîlâne hissiyatı ki bir millet için reh-nümâ-yı meâli demektir, zuhuruyla intifâsı tabîî görünür.

Filhakika alelâde bir sözden ibaret olan emsâl-i milliye ve hikemiyyece en zengin milletler, lisanlarının suhûlet ve sürat ve münakkahiyyete müsait, hususıyla lûgat ve kavâidi mükemmel olan milletlerdir.

Millet-i necîbe-i Arabın o fevkalâde emsâl ve hikemiyyâta malik olması, münhasıran şiddet-i zekâlarına verilemez; lisandaki mezâyânın çok dahli olmuştur.

Vakıa bizim lisan dahi- nazım ve tertip itibariyle- bazı fazâili haizdir ki o da kuvvet ve şiddete hadim olmaktır. Fakat bu faziletin eseri hitabetin bazı aksamına ve şiire inhisar eder.

Lisanımızın tab'a müsaitliğine munzamm olan o terakki-şiken nekaisini ikmal edecek erbâb-ı himmet ve fazilet milletin tahmîd ve şükranına bihakkın namzettir.

Fakat itiraf olunmalıdır ki za'f-ı te'lîfin miyarı olan kavâid-i nahviyye-i Osmâniyyeyi- lisanın kâffe-i dakayıkını ihata ve irâe eyleyecek meziyette cem' ve tertip eylemek büyük bir riyâzet-i lisâna ve hüsn-i tabîata muhtaçtır. Ve o sebepledir ki lisanımızın fesâhatını muhill olan nekaisi göstermek şunun bunun kârı olmadığı gibi Arap'tan me'hûz olan elfâzın müştakkatını istimal ettiğimize bakarak kavâid-i nahviyye ve kavânîn-i belâgat-ı Arabiyye, Osmanlı nahv ve belâgatına olan ihtiyaçtan bizi müstagni eder demek dahi sahih değildir.

Ta'kîd *¹ - Kelâmın ma'nâ-yı maksûd üzerine vâzihü'd-delâle olmamasından ibaret olan ta'kîd, ya nazm-ı kelâmda veya intikaldeki halelden zuhur eyler. Birinci surete ta'kîd-i lâfzî. İkincisine ta'kîd-i ma'nevî itlak olunur.

Nazm-ı ibârede olan halel bazen kavâid-i nahviyyeye riayet olunmamaktan inbiâs eylediği gibi nahivce bir kusur olmadığı halde dahi, sözün müselsel îrâd olunmamasından veya hilâf-ı asl ve ûlâ olan birtakım ahvalin içtimandan yani maânînin müsaade etmediği takdim ve tehirler, hazf ve ızmârlar ve terkibe ait sair o gibi tasarruflara kail olmaktan zuhur eyler.

Bu halde za'f-ı te'lîf ile ta'kîd-i lâfzî arasında niseb-i erba'-ı meşhûreden umum ve husus min vech-i nisbeti vardır. Yani ta'kîd denilen nakîse bazen za'f-ı te'lîften ileri gelir.(Misal: sayfa 32)

Bazen dahi za'f-ı te'lîf bulunmadığı halde ta'kîd bulunur ki bu suret, beyan olunduğu vecihle ya ef'âl ve edevât-ı terkîbiyyenin hüsn-i isti'mâl edilmemesinden nâtic olur.(Misal: sayfa 23). Veyahut hilâf-ı asl ve ûlâ olan bazı ahvalin içtimandan inbiâs eder.

¹ Ta'kîd. Tef'îl vezninde pek düğümlmek veyahut çok düğümlmek manasınadır.
Tercüme-i Kamûs

Misal:

Şarâbdır diyerek şundı baña sâki câm

Havâss-ı hams ile hiss olundu bâde tamam

Belâgat-ı Osmâniyye

İntikal-i mefhûmda olan halele gelince: Ma'nâ-yı hakîkî ile ma'nâ-yı mecazî veya kinâ'î arasındaki ittisâl ve münasebetin mülâyim-i tabîat olmamasından neşet eyler.

Meselâ Garîbî namındaki şairin:

Olur âvîze-i çengâl 'uqab-ı 'isyân

Lânedden eylese pervâz 'aşafir-i du'â

Beyiti gibi. Beyt-i mezkûrun ma'nâ-yı lağvîsi ki "Dua serçeleri, yuvadan pervaz etse, isyan kartal kuşunun pençesine asılır." suretinden ibarettir, ondan ma'nâ-yı lâzımı olmak iktiza eden "Dua ve istiğfarın fâidesi olmuyor; zira her ne zaman dua ve istiğfar olursa müteakiben isyan ederiz." mealine intikal müteassirdir.

Vakıa şair, (Ve ileyhi yeşadü'l-kelimu't-teyyibü) âyet-i kerîmesiyle müfessirinin (În lem yaqtatîfhü'l-işmü'lezi yartekibü) kelâmından iktibas-ı ma'nî eylemek istemiştir. Fakat üslûb-ı ifâdesi, yani teşbîh ve mecâzâtta fıkdan-ı mülâyemet,- zarif olup olmadığından da kat'-ı nazar- mefhumu dûçâr-ı ıztırâb eylemiştir.

Ragıp Paşa merhumun:

Tevâzu'dur dem-i rîzişde çünkim meşreb-i mînâ

Değil hâlî sa'âdetden anuñçün kevkeb-i mînâ

Beyti dahi o kabildendir; zira hikmet-i ameliyyenin:(tevâzu bâis-ı rıfat ve saadettir) düstûr-ı celîl-i edebiyyesi, her şahsın vârid-i hâtırı olsa bile eşya ve cemâdâtta olan bir şeyi o düstûr-ı edebîye izafetle- velev mecazen veya kinayeten

olsun, meşmûl-ı hikemî eylemek ve iki mertebe karîneden sonra o mefhuma intikal olunabilmek elbette sehl ve âsân değildir.

Diğer:

Der ki luḫfuna gelemem zîrâ

Seni her dem görebilmek dilerim

Belâgat-ı Osmâniyye

Velhasıl şeraitine ibtinâ etmeyen bu misilli teşbîh ve kinâyât ile mecâzın envâ-ı sâiresinden ve bedî'ın bazı aksamından mütevellid ta'kidât, hep ta'kid-i ma'nevî cümlesindedir.

Bir iki misal:

Âsitânında 'âşık-ı şeydâ

Maraz-ı südde eyledi peydâ

Diğer:

Fehîm pirehenin itdi vaḫf-ı şu'le-i dağ

Ḥudâ bizim daḫi mehtaba vir kettânımız

Ta'lim-i Edebiyyât

Diğer:

Ger itmese mihr ü meh taḫaddüm

Şebnem yirine yağardı encüm

Şeyh Gâlib

Kelâmın muakkadiyeti bazen kailinin müsamahasından nâtic olursa da (ebyât-ı mezkûredeki ta'kîd gibi) alelekser yüksek ve ince fikirli görünmek için tabiatı zorlamaktan inbiâs eyler.

Binâberin insan pîş-i ibret ve intibahında daima şu hakikati tutmalıdır: “İnsan ne demek istediğini kendisi anlamadıkça halka da anlatamaz.”

İşte bir mecmuada müsâdif-i nazar olan şu:

Münâsebât-ı eşyâdan alâ-tarikî'l-intizâ' vazolunan kavânîn ihtilâf-ı tabiî ve âdiyye mebni ma'lûlden adem-i tahallûf itibariyle mutalâaya alınmaması gayesi tecâribe muhtaç olan hakâyika muhalif olup bu kazıyye, hikmet-i hükûmetin mukteziyatından olduğu vecihle bu mertebe-i dakîkaya ittıla ve daima pîş-i nazar-ı dikkatte tutulmak vâcibât-ı kavıyyedendir.

İbaresini havsala-i idrâkın fikdân-ı müsâadesine mebnî kailinin kendisi dahi ne demek istediğini bilememekten ve mevzû'-ı bahsi derk edememekten münbais olan ta'kîd-i ma'nevî ile nakîsedârdır.

Garabet.- Kelimenin vahşi ve me'nûsü'l-istimâl olmamasına garabet denir. Meselâ-nihed, müzerkeştâre, hemâra ve kaçan, buncileyin ve emsali kelimeler ki evvelleri me'nûsü'l-istimâl olduğu halde bugünkü günde metrûktur, garabetle tavsif olunurlar.

Şurası şâyân-ı ihtârdır ki lisanımızın henüz bir lûgat kitabı mevcut olmadığı için kelimât-ı Arabiyyeyi hadd-ı edebî içine almaya muktedir değildir. Bir çok kelimât-ı Arabiyyeye tesadüf olunur ki Türkçemizde me'nûsü'l-istimâl olmadığı halde hem şümul ve ihâta-i medlülce, hem ahenkdâr olmak haysiyetiyle her zaman muhtaç olduğumuz kelimelerdendir. Onlara garabet itlakı ise doğru değildir.

4- Mebhas-ı Tabîyyet

Mündericât: Tabîyyetin tarifi.- Havâssı.- Tabîyyeti ihlâl eden sebepler. Sehl-i mümteni' denilen tarz-ı ifâde.

Üslûb-ı ifâdenin rûkn-i mühimmi olan tabîyyet ki ona sühûlette itlak olunur, tekellûf ve tasannu'dan içtinap ile efkâr ve tasavvurâtı lâyh olduğu gibi arz ve ifade eylemektir.

Sühûlet: Kelâmı tasannu'dan hâlî, tasavvurât ve efkârı tekellüften berî olarak sevk ve îrâd etmektir. Cevdet-i karîha ve rikkat-ı fikre dâl olan mahâsin-i tabîyyeye karîn olmak dahi havâss-ı sühûlettendir.

Bedîyye, Abdülganî-en Nâblusî

Üslûb-ı tabîî, eşyayı mümkün olduğu kadar avarızdan tecride ve asıl mahiyetleriyle beyana sâîdir; mahâsin-i tabîyyet ile ulviyyet-i hakikiyyeyi tasvir eyler ki me'nûs-ı vicdân olan hayaller ve nikât ve rumûz ile ittihat eylediği zaman en dil-pezîr, en nazik bir üslûp suretini alır. O cihettedir ki tabîyyet, tahayyür ve meftûniyyete bâdî olmak her şeyin fevkinde bâis-i husûl-ı zevk olan insâniyyet-i ma'neviyyeyi tasvir eylemek gibi hâssalar ile temayüz eyler.

Nitekim hekim ve edîb-i meşhûr (Paskal) fesâhat-ı edânın bu mühimme-i erkânını tarif eylediği sırada:

Tabîî eserlere mütehayyir ve meftun oluruz; zira bir telif intizar edip durur iken nazarlara insan temessül eyler.

Cümle-i hikemiyyânesiyle şanını tebcil eylemiştir. Misâl-i âtî bu havâssı câmi' olan âsârın en güzellerindendir:

Şu bulunduğumuz büyük asırda şiir ve edep, serâir-i kalbiyye ve hakayık-ı fikriyyeyi takdir için melek-i müekkel olduğu cihetle, işte o melek bu eserde gâh ruha gizli gizli bir şeyler söylüyor, gâh iğbirar ile semaya i'tilâ edip gidiyor. O kadar

yükseliyor ki ruh onu takipte âciz kalıyor. Çekildiği semâ-yı letâfetten mütehasirî olan insana baktığı zaman kendisine yine şöyle bir sadâ geliyor:

Cân u dil vaqf-ı temâşâdır şeb-i mehtâbda

Yâr her sûdan hüveydâdır şeb-i mehtâbda *

Ara sıra semadan nüzul ile insanın yanına yaklaşıyor, fakat ziyâ-yı mâh gibi ne tutuluyor, ne konuşuluyor, yalnız cemalindeki nûr rûha kadar nüfuz ediyor.

Şiirin zaman ile mekân ile bir büyük münasebeti var. Letâfet-i tabîyyece cihan içinde yekta olan İstanbul, bir şaire ilhâm-ı ma'nâ etmekte her memleketin mafevkindedir. Meselâ İstanbul'da bir yıldızlı gece düşünelim. Her tarafta gürültülerin kesildiği, herkesin uykuya daldığı gece yarılarında fezâ-yı bî-intihâ-yı semavâtta bütün yıldızların ziyası temevvüce başlar; semanın rengi, Marmara'nın, Boğaziçi'nin suları mâî olduğu cihetle o gecede parlayan yıldızların ziyası mâî görünür. Ufkun üzerinde meşhûd olan hilâlin hafif ziyası, zikre akseden şekli mâî, öteden beride akan sular mâî, şurada burada uçuşan kuşlar bile mâî. O mâî gecenin içinde ufkun üzerinde toplanan birçok yıldızlar titreyen ziyalarıyla bir şairin gözlerinden, yani seray-ı serâir-i ruhun iki nuranî pencerelerden güzâr ettiği zaman kalbin bir köşesinde hâbîde nice sevdalar uyandırır; işte o sevdalar hep şiidir.*

Sâmi Paşazâde Sezaî

*Recaîzade Mahmud Ekrem, (1997): *Bütün Eserleri*, Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek, M.E. B, Cilt: 2, İstanbul: s. 126

* Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emin, Zeynep Kerman, (1982): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt: 4, İstanbul: s. 535-536

Şiire misal:

Ne hoş bir köylü kız gördüm geçende

Tek ü tenhâ oturmuş bir çemende

Ki baksañ korçulurdu ‘uzletinden

Meâli kılmış etrâfa sirâyet

Verirdi mevķi’e hüsn ü leţâfet

Perfler şâd olurdu vahşetinden

Kenâr-ı âb idi zıll-ı sanavber

Öperdi pâyını hûrşîd-i enver

Anı muţlak görürlerdi semâdan

Uyurdu tıfl-ı sevdâ maķdeminde

Dil-i ma’sûmu titrerdi feminde

Ki aķdesdir bu hâlet bir du’âdan

Şafâ-yı hüsn ile yek-ser meserret

Denirdi dense bir dilber meserret

Serîrinden yaña oldum revâne

Gidilmez nezdine koymaz çiçekler

Şanırdım bekliyor birçok melekler

Baķardım gâh oña gâh âsmâna

Açık mâ'î gibi çeşmânı bî-reng

Nigâhı câ-yı şüphe ayn-ı nîreng

Bakılmazdı faķaķ bakmak zarûrî

Görür müydü o gözler bilmem ammâ

Bakardı reh-güzâra merdüm-âsâ

Denirdi cennete müştâķ hûrî *

Abdülhak Hâmîd

Diğer:

Bu yerler lezzet-efzâ rûh-bahşâ hoş-temâşâdır

Zemîni âsumânı biñ leţafetle dil-ârâdır.

Şu yıldızlar bütün eş'ârdır eş'âr-ı gûyâdır

Desem şâyân bu şahrâlar mücessem 'aşķ u sevdâdır

Bütün bu gördüğüm yerler perîlerle leb- âlâdır.

Doğarken âfitâb eyler şu kûhuñ zirvesin pür-nûr

Şafaķ tezyîn edip gök 'arz eder bir çehre-i mesrûr

Zemîn ezhâr ile nev-reste otlarla bütün mestûr

Beni meftûn eder bunlar baña olduķca hep manzûr

Ki şâyandır desem manzûme-i mu'ciz-ter-i menşûr

* Mehmet Kaplan v.d. (1982): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt: 4, İstanbul: s. 275

Semâdan yağma bârân mişali nûr-ı ‘ulviyyet
 Zemînden çıkmada ervâh-âsâ şemme-i cennet
 Bu ‘âlemde benim gördüğüm âşâr-ı pür-hayret
 Ya gönlümden hurûş etmiş saçılmış dehre bu şûret !!...

Nücûm-ı âsumânın her biri bir dîde-i ‘ibret

Bütün bu gördüğüm şeyler şafâ-bahş-ı dil ü cândır
 Hayâl-ârâ-yı şâ’irdir tebessümdür ki handândır
 Melektir intişâr etmiş müsahhar-sâz-ı insândır
 Façat bir başka şey var ki lezzet-bahş-ı vicdândır

Zemînde âsumânda kalbde her yerde pinhândır.

O pinhândır ki hayret-bâr olur efkâra âşârı
 O pinhândır ki tenhâlarda meşgûl eyler efkârı
 O pinhândır ki hikmü zâti her suya olup sârî
 ‘iyândır âsumânda hâkda encümde envârı

O pinhândır ki Hallâk-ı cihândır, Hâzret-i Bârî *

Menemenlizâde Tahir Bey

Tabiyyeti ihlâl eden sebepler iki nev’den ibaret görünür ki (1) istilâh ve kafiye perdâzlık heves ve gayretiyle mevzû’un mütehammil olduğu ta’bîrât-ı muhteşeme îrâdına kalkışmak (2) tasvirât-ı âliye erbabını taklide iktidâr-ı fitrînin haricine çıkararak tabiatı cebreylemek gibi şeylerdir.

* Kazım Yetiş, (2006): *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul: s. 439–440

Tabiyyetten mahrum olan âsâr ise-velevki sanâyi’-i edebiyenin en güzidelerini, en dil-pezîrlerini câmi’ olsun, ne zevk-i vicdâniyye ve ne talîme hadim olabilir. Sözdin gâye-i maksûd olan bu iki meziyete hadim olmayan âsâr ise, esvât-ı âdiyyeden sayılır. Esvât-ı âdiyyeden ma’dûd olan şeyler, illiyet-i nâtıkaya dâl olan mâhiyyet-i idrâkı tasvir hâssasından berîdir. Bu hâssadan berî olan ifadelerle, nazarlarda insan temessül edemez.

Mevzû’un mütehammil olmadığı ta’bîrât îrâdına; fitratın ihsan eylediği derece-i iktidâra kani olmayıp da tasavvurât-ı âliye erbabını taklide izhâr-ı meyl etmek neyi müfîd olur!....

(*Ta’lîm-i Edebiyyât*)ın şu mebhasa ait olan mülâhazât-ı hikemiyânesi ki tabiyyet için bir düstûr-ı edebîdir, âtî-yi vechle nakeylemeyi vecibeden addeyleriz:

“Bir müellif iktidarının fevkine çıkmak ve kendisini daha âli bir mahiyette göstermek isteyip de tabiatını zorladıkça yazdığı şey daima tabîlik meziyetinden mahrum kalır.

“Çünkü yazıda itina tekellüf, tekellüf ise elfâz ve efkârca rekâketi, garabeti, ta’kîdi istilzam eder ki bunların hepsi de tabîliği ihlâl edici şeylerdir.

“Okuyanların umumî tanzirine nefsinde iktidar görmek tabî eserlerin bir hâssa-i mütemeyyizesidir.

“Vakıa bu yolda şeyler pek kolay görünür. Lakin nazirlerini meydana getirmek müşkül ve bazen bütün bütün nâkâbildir ki (sehl-i mümteni’) tabiri bu nev’ âsâr-ı nefise hakkında bir ta’rîf-i mücmel ve sadıktır.

Misal:

Âferîn luţfuña ey bâd-ı nesîm

Bu kadar ancak olur feyz-i ‘amîm

‘âlemi gül gibi açdı nefesiñ

İylediñ çehre-i eyyâmı besîm

Kişver-i Çin’e mi düşdi güzeriñ

Yâ nedir bu nefes-i nâfe-şemîm

Biñ cihân nükhet-i müşkî- nefesiñ

İtdi bir demde cihâna teşmîm

Bu kadar neşr-i şemîm itmez idiñ

Olmasañ turre-i dilberde muķîm

‘âşıka sencileyin yâr olmaz

Olsa yâran ile pür heft-ıklîm

Zülf-i cânâne giriftâr-ı ebed

Dil-i sevdâ-zedeye yâr-ı kadîm

Nicedir hâl-ı dil-i âşüfte

Şâneden çekmez ola renc-i elîm

Şâneden var ise az çok elemi

Âh edip çekmesin aşlâ gam u bîm

Dermendâne biraz aḥvâlin

İylesun mâşıfâsına tefhîm

O daḥi ḥâline raḥm itmez ise

Yok mudur ‘adl-i şehensâh-ı kerîm *

Nef’î

5- Mebhas-ı Münakkahiyet

Mündericât: Ta’rif-i münakkahiyet.- Vetîre-i îcâz ile farkı.- Münakkahiyet, îcâz ve müsâvât ve ıtınâbın cüz’-i müşterek mahiyetleri olmak iktiza eder.- Münakkahiyet-i üslûp mevzû’-ı ifâdeye tâbidir. Münakkahiyeti ihlâl eden şeyler.-

Münakkahiyet, sûret-i beyânı kadr-ı kifâyet ile mütenasip düşürmekten, ta’bîr-i âherle-lüzûm-ı hakikînin tayin edeceği şekil ve miktar ile muntabık bulundurmaktan ibarettir. Subhî Paşa merhumun:

Kişinin refik ve hem-râhı, mir’ât-ı hısâl ve ef’âlidir.

Kavl-i hikemiyânesi ve Kemâl Bey Efendi’nin:

Kimseniñ luḥfuna olma taleb

* Nef’î ,(1993): *Nef’î Divanı*, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara: s. 130 (Der Medh-i Sultân Murad Hân Aleyh irrahmetü Velgufrân)

Bedeli cevher-i hürriyettir.

Beyt-i rengîni gibi.

Vakıa biri, hikmet-i ameliyyenin bir kanûn-ı tahavvül-nâ-pezîrini, diğeri izzet-i nefis ve ulüvv-i cenâbı musavvir olan bu fikirler, diğerk şekil ve kıyafete vazolunarak ifade olunabilirse de sûret-i nazmda meşhûd olan o münakkahiyyet ve kuvvet ve o letafat zayi olur.

Malûm olsun ki münakkahiyyet, vetîre-i belâgat olan îcâz demek değıldir. İcâz-ı kelâm, o nehc-i beyândır ki nev'ine mahsus olan sebk-i ma'rûfu her mevzû'a, her fikre münasip olmadığı gibi her şahsa dahi muvafık gelmez. Matmah-ı nazarı câmiyyet-i müeddâdır.

O cihetle hitabetin muhtaç olduğu delâil-i iknâiyye gibi tafsilâttan, şiirin mahsûsâtından olan tezyînâttan azade bulunur.

Hâlbuki münakkahiyyet, maksad-ı aslîye nâçesbân olan tıflî fikirleri, lüzumsuz ve zait sözleri tard eylerse de mevzû'un mütehammil olduğu tezyînâta müsaittir; yani münakkahiyyet-i üslûp, mevzû'a tâbi olarak îcâz ve müsâvât gibi, itnâb-ı hüsn gibi aksâm-ı belâgattan şümâr edilen suver-i ifâdenin cüz'-i müşterek mahiyetleridir.

Buna mebnidir ki, hitabete münasip görülen münakkahiyyet, felsefe için muvafık olmaz; şiire ait olan münakkahiyyet dahi tarihe reva görülmez.

Tarihe ait münakkahiyyete misal:

Kadisiyye ceşşinin ta'biye ve tertibine nazar-ı im'ân ile bakılırsa takaddüm-i zaman ile funûn terakki eylediğı zamanda yani bulunduğumuz karnda ta'biye olunan ordulardan ancak tagayyür eden eslihadan ve îcâb-ı hâle naziren istihkâmların vaz'ından ve ona göre bazı harekâtın tenasübünden başka bir fark görülemez.

İşte Resûlullâh Muhammed aleyhi's-selâmın Hicaz diyarından az zaman içinde çıkarıp cihâniyâna mûcib-i gayret ve bâis-i intibâh ve basîret olan medeniyet-i fâzıla âsârı ashap ve kavminin ef'âl ve harekâtında gün gibi zahir olur idi.

Bu feyiz ve saadet kitâb-ı Allah'a ve senet-i Resûlullâh'a itbâ'dan hâsıl olduğuna bir kimse itiraz eylese sahîhan güneşin nurunu yarasanın bir kanadıyla setretmek kabilinden olur.

Subhî Paşa

Felsefede münakkahiyyete misal:

Mevt-i hâdimü'l- lezzâtan ziyade bizimle munis ve hem-dem olacak ne vardır? Katline hükmolunan bir mücrim-i tebeh-kâr hangi tarafa imâle-i nazar-ı kudûret-i eser etse heykel-i hevl-nâk-ı helâktan başka ne görebilir? Mütemetti'-i ni'met-i hayât olduğumuz zamanın biraz uzun veyahut kısa olması beyninde olan fark-ı cüz'î, bizi bu harâb-âbâd dünyada riştegîr-i istikrâr olmak itikadına zâhib edecek kadar bir şey değildir.

Vakıa ahkâm kadar cümlemiz hakkında yek-nesak olmayıp bazımız nihâyet-i ömrüne kadar kemâl-i refâh ve saâdet-i hâl ile imrâr-ı evkat ve bir çok evlât ve ahfat içinde terk-i hayât eder ve bazımız henüz şecere-i ömr ve ikbalden berhurdâr olmaksızın sinn-i unfuvân-ı civânîde pençe-i ecel-i bî-emâna giriftar olup tahlîs-i girîbân-ı câna imkân bulamaz! Bir takımı dahi sâha-ı zemînde yalnız ser-nümâ-yı zuhûr ve bir gün içinde mütevârî-i künc târîk-i kör olur! Bunlar bazen ezhâr-ı çemen-zâra benzer ki açılmalarıyla beraber solup fenâ-pezîr olmaları beyninde hiç mesâfe-i zamâniyye olmaz. Her bir şahsın ecel-i müsemmâsı hâme-i dest- kudretiyle levh-i mahfûz-ı ezelde mersûm bir ser-mektuptur.

Binâberîn müddet-i hayâtın miktarında müştebih olduğumuz halde yaşarız. İşbu iştibâh, hulûl-ı ecel-i mev'ûd hakkında bizce sebep-i teyakkuz ve intibah olmak lâzım gelir iken bilakis bâis-i amâ ve gaflet olur! Mevtî müddet-i hayâtımızın hangi zamana nispet edeceğimizi bilemediğimiz cihetle bunu asla hatıra getirmeyiz ve hatta sinn-i pîrîye dahi zaman-ı hazır nazarıyla bakmayız. İşbu müntehâ-yı hudûd-ı hayâta vusulümüzde artık rişte-i tûl-ı emel berîde-i mikrâs-ı ye's ve harman olmak iktiza ederse

de mecbûl olduğumuz amâ ve gaflet, perde-keş- çeşm-i basîret olarak nefes-i vâ-pesîni onun maverasında bir vakte isnat ederiz.

İşte o vecihle dest-sâkî-i ecelden cür'a-nûş-ı memât olduğumuz zamanı tayin edemediğimiz cihetle havf-ı memât bizce bir emr-i mevhûm gibi görünür. İştibâh-ı müddet-i hayâtın derece-i imtidâdına münhasır olmak lâzım gelir iken esas madde hakkında bizi temin edemiyor demek olur.

Münîf Paşa

Şiirde münakkahiyyete misal:

Bir ‘ucbe ses gelirdi derinden şebîh-i âh

Vaĥdet teneffüs eyler idi şanki gâh gâh

Eşcârdan zemîne düşen sâye-i keşîf

Çekmişdi pîş-gâhıma bir perde-i siyâh

Ol zulmet-i ‘amîka-i hîcî-nümûdda

Pervaz ederdi dehşet ile tâ’ir-i nigâh

Ta’mîk ede de o zâlâm-ı şedîdeyi

Fikrimde ĥâsıl oldu biraz nûr-ı intibâh

Bir ĥayrıñ olmadı -dedim- eyvâh maşdarı

Gitdi hevâ yolunda ĥayâtım yazık günâh

Çasriyyet-i fi’âlimi söylerdi lîk hep

Feryâd edip ayaklarım altında her giyâh

Çandım bu hikmete -dedim- olmuş demek ezel

Diyâr-ı ‘aşk ile mütecellî baña İlâh

‘Ömrüm ki yandı âteş-i ‘aşka bu âna dek

Sevdâ yolunda isterim olsun bütün tebâh

Andım o bî-vefâyı garîbâne ağladım

Geldi hayâli dîde-i giryânıma ağladım *

Recâizâde Ekrem

Hitabette münakkahiyyete misal:

Ey nâs sabır ve sebat iki askerdir ki onlara galebe mümkün ve muttasıf değildir. Bu bir hayf ve esef gölüdür. Ashâb-ı Resûlullâhı yed-i a’dâ’ya terk ettikten sonra vakar ve nahvetinizden ve mürüvvet ve âtîfetinizden ve gayret-i dîniyyenizden kendinizde ne görebilirsiniz! Öyle ise onları tahlîse sa’y ediniz ve Allahu Teâlâ Hazretlerinden hazer eyleyiniz ki masîr ve merci’nizdir. Bunu böyle biliniz ki eşyâ-yı nefîseyi terk ancak enfüs-i habîseye layık ve sezadır. Sizce tahakkuk etmedi mi ki dünya zail ve fani ve ahiret dârü’n-naîm ve bakidir.

Bilmez misiniz ki nice ervâh ve eşbâh ve dünyâ-yı sâhireden dâr-ı âhirete intikal etti. Elbette bir gün olacaktır ki terk-i mâsivâ edilecektir. Dünyanın müddeti gayet azdır. Öyle ise maâşir-i ervâhı tezyide sa’y ediniz. Çünkü avân-ı rihlet takarrüb etti ve sizin seferiniz vakıa sefer-i şâkk ve muhtâc-ı zâd ve refâktır fakat tahammül ve musâberet eyleyin “İn Allahe ma-a’s-sâbirin”

Mebâni’l-İnşâ

* Recâizade Mahmud Ekrem , (1997): *Bütün Eserleri*, Haz. İsmail Parlattır, Nurallah Çetin, Hakan Sazyek, M.E. B, Cilt: 2, İstanbul: s. 301

Diğer:

Yiğitler! Şu ayağımızın bastığı toprak babalarımızın kanıyla yoğrulmuştur. Biz de o babaların evlâtlarıyız. Bizim vücudumuz düşmanın topundan sarsıldıkça onlarında sarsılır. Onlar şehitliğin ne kadar büyük olduğunu bilmişlerdir. Bizi yoktan var eden Allah'a yemin ederim ki eğer dünyaya tekrar gelmek mümkün olaydı cennet-i a'lâyı bırakır da bir kere daha şehit olmak için meydana gelirdi.

Kahramanlar! Bu bir gündür ki peygamberimizin dini kılıca dayanmıştır. Müslümanlığın şanı, devletin namusu, bunca ümmet-i Muhammed'in malı, canı kılıcınıza sığınmıştır. Peygamberimiz dünyaya kılıçla memurdur. Biz de onun yoluna gidelim. Şehit olanlarınıza ne devlet ki cennet kapılarını açmış, onları bekliyor. Sağ kalanlarınız rütbe ister ise benim gibi ser-asker olmaya kadar yol açılan zaman bu zamandır. Şan ister ise insana, dünya kılıcımın sayesinde duruyor dedirecek meydan bu meydandır. Gayret edin ki Osmanlı gibi dünyayı titreten bir milletten olduğumuzu ispat edelim! Analarımız bizi bugün için doğurmuştur. Ölümden niçin korkmalı. Fani dünyada kim kalmış ki biz kalalım? Düşmanın elinde esir olmak kılıcına göğüs verip ölmekten daha iyi midir?

Kahramanlar! Allah yoluna can verelim, dinimizin kuvvetini kâfirlere göstereyim. Peygamberimizi hoşnut edelim. Yürüyün ileri gidelim.

Gayret-Kemal

Sûret-i ifâdenin nekaisi, mâhiyyet-i mevzû' ile ona mülâyim olan hasâis ve mezâyâyı hüsn-i ihâta edememekten inbias eylediğini söylemiş idik. Binâberîn münakkahiyet-i üslûbu ihlâl eden şeyler de vuzûh-ı ifâdeyi muhill olan sebeplerden ibarettir.

Mamafih imlâ-yı sahâif için kadr-i hâceyi tecavüz edecek, ifâde-i diğerle: Vücûb-ı hakikînin tayin eylediği mertebeyi geçecek surette, teksîr-i sevâd eylemek gibi hâlât dahi münakkahiyyetin en büyük düşmanıdır.

Fransa müellifin-i üdebâsından (Pellissier) bu rükn-i fesâhatı ihlâl eden hâlâtta bahsettiği sırada ifâde-i âtiyyede bulunmuştur.

“Bu nakîse-i edebiyye(fikdân-ı münakkahiyyet) edebiyatın vâsıta-i servet, müellifâtın eşyâ-yı ticâret nev’inden itikat olunmaya başladığı zamandan beri ta’âmim eylemiştir. Meslek-i tahrîrimizin inhitatına bâdî olan şeylerden biri dahi bu nakîsedir.”

Biz de arz eyleriz ki edebiyât-ı Osmâniyye ne vâsıta-i servet, ne de eşyâ-yı ticâret nev’inden itikat olunacak dereceye gelmemiş ise de fakat o hâlden daha garip, daha müessir bir hâl-i müşâhede olunmaktadır ki o da müsâade-i hâl ve mevki’den bilistifade âsâr-ı sahîha-ı edebiyyenin ifnasına edilen gayret ve tefennün ve mümareseden mahrumiyetle beraber kavâid-şikenlikteki cesarettir. Ziya Paşa merhum dahi bu ikinci hâlden vaktiyle ber-vech-i âtî şikâyet eylemiştir:

Benî âdem arasında medâr-ı teâtî-i efkâr, lisandır. Bir milletin lisanı kavâid-i mazbûta altında olmayıp da her eline kalem alan kimsenin keyfine mütâbaat eder ve hâl-ı tabîiyyesinden çıkarsa ol millet beyninde vâsıta-ı muâmelât bozulmuş demek olur.....

6- Mebhas-ı Asâlet

Mündericât: Ta’rîf-i asâlet.- Şerâit-i umûmiyye içinde asâletin mevki’i.- Bazı istisnaları...

Tabir ve ifadenin ibtizâlden masuniyetiyle fikir ve hayalin dürüşî ve hasâsetten beraatına asâlet-i üslûb ıtlak olunur.

Rûhî-i Bağdâdî neşîde-i âtîyesinde çerh-i lâceverdi hokkaya teşbih eylemiş; şems ve kameri içine koymuş! Dehri pîr-hâra kıyas etmiş ve o iki cerem-i âsmânîyi gıdaya benzetmiş de birini akşam diğerini sabah lokması yapmış!

Hokka-i çerh lâceverd içre

Bildiñiz mi nedir bu şems u kamer

Pîr-i dehriñ iki gıdâsıdır

Birin akşam yutar birini seher

Rûhî-i Bağdâdî gibi mütehayyizân şuarâdan bir zatın o türlü hayaller, tabirlerden intizâhına-âsâr-ı mevcûdesi ki hüsn-i tabîatı musavvirdir. Kıyamete kadar şehâdet eyleyeceği için bu neşidesi müsamahaya haml olunmak muvâfık-ı insâf olur.

Ziya Paşa merhumun:

Yanağdır o ‘âşıkın kitâbı

Nazmında koçar ciğer kebâbı

Beytiyle Nâbî’nin:

Zillet erbâbı olur nezd-i ilâhîde ‘azîz

Halk câmi’de âl üzere götürür pâ-pûşu

Beyti ve Çelebîzâde Âsım’ın

Herkesiñ var bû-yı vuşlatdan dimâğında eşer

Bir benim ancak zükâm-âlûd hicrânuñ seniñ

Beyti o kıldandır ki gerek tabir ve ifadece ve gerek fikir ve hayalce asaletten mahrum olan şeylerdendir.

Üslûb-ı ifâdenin ehemmi-i erkânı ve hatta rûknü'l-erkânı ıtlakına şayan olan asalet, secâya-yı fâzılanın en mübarek ve en mukaddesi olan mevhibe-i hayâya benzer; mekârim-i sâirenin zîb-âver-i fitrat olması o kerîme-i kudretin vücuduna nasıl arz-ı ihtiyâc eylerse erkân-ı üslûbun makbûl-ı hüsn-i tabîat olabilmesi dahi asaletin vücuduna vabestedir.

Asalet, kavânîni ifâdenin bir hâkim-i sâhib-vakarıdır denilebilir. Ona karîn olan ifadeler, nazarları mevki'-i bülend intizâhına hayran ederek efkârı dahi meclûb-ı letâfet ve ibtihâcî eyler. Züll ve iftikar gibi, hasâset ve ibtizâl gibi menfûr-ı tabîat olan şeylerden münezzehtir. Nezaket beyanı hemîşe dil-nevâzâne ve tavr-ı necâbeti melahatle vakar-penâhânedir.

Velhasıl mevzû'-ı bahsin mahiyet ve hasâisini muhafaza ederek ne ta'bîrât-ı âdiye ile tehekkümâta uğramaya, ne de züll ve iftikar ile müstaid-i hakaret olmaya razı olur.

Şurası da malûm olsun ki haddizatında asaletten berî olan efkârın dürüşti ve hasâseti sînâat-ı üslûb ile örtülerek pîş-gâh-ı tabîata diğerk heyette, başka surette arz olunabilir ki Said Bey Efendi'nin sâil bir a'mâyâ söylettiği şu kıta:

Hâlîme 'atf-ı nigâh eyleyen erbâb-ı kerem

Merhametle baña beş pâre revâ görmez mi?

Şadağayla beni dil-şâd iden ehl-i hayrî

Vâkı'â ben göremezsem de Hudâ görmez mi?

O nev' âsâr-ı edebiyedendir.

Hezliyyât ve hicviyyât nevinden olan bazı müstesneyâtı dahi daha bazı teferruâtıyla (üslûb-ı mecâzî) faslında göreceğiz.

7-Mebhas-ı Mutâbakat

Efkâr ve maânînin elfâz ve tabîrât-ı mahsûsalarıyla beyan ve ifade olunmasına mutabakat denir.

Hâssa-i mutâbakatın, vuzûh-ı ifâdeye hadim olduğu meydandadır. Zira tahakkuk-ı vuzûha medar olan esbâbdan biri dahi efkâr ve maânînin ta'bîr-i mahsûslarıyla ityân olunmaktır.

Elfâzın maânîye mutabakatı, ifâde-i diğlerle her lâfz ve tabirin yerinde îrâdı lisân-ı Osmânîye kabul olunan ve kabulüne mesâg ve cevâz verilebilecek olan kelimât-ı Arabiyye'nin ve bir dereceye kadar elfâz-ı Fârisiyye'nin maânî-i sahîhalarını, kavâid-i iştikakiyyelerini ve bazı ıstılâhatı bilmeye mevkuftur.

Bu vukuf ve ihata dahi fıkân-ı mutâbakat nakîsesinden alekser masuniyete medar olamaz. Onun içindir ki müsamaha ve acele edilmeyerek-hal ve makamın müsaadesine göre-elfâz ve ta'bîrât-ı muvâfaka tefahhus ve taharri olunmak iktiza eder.

Ezcümle kitâb-hâne-i meşâhîrde bilmünâsebe bâr-gîr-i vasf olunurken şöyle denmiş:

Hem mütekebbir ve gazûb ve hem de mutî ve mağlûp bir hayvandır ve verilen emre bilâ-teemmül inkıyâd eder.

Malûmdur ki lâfz-ı mütekebbir üç manada müşterek olan (kibir) den me'hûzdur. Burada münasebet olacak mana ki maneviyata ait olmak iktiza eder, bahâyimde istimali nâmuvâfik olduğu gibi bilâ-teemmül kelimesi dahi öyledir; çünkü asıl ma'nâ-yı

maksûd, derhal inkıyâd eylemeye sevk eden his demek olacak. Onu ifade eden şey ise bilâ-teemmül kelimesi değil, (bilâ-ımtinâ' veya mülâyemetle) tabiridir.

Mutabakat elfâz ve ta'bîrâtın vuzûh-ı beyân ve hüsn-i ifâdeye ne derecelerde hadim olduğunu irâe için bilhassa misâl-i âtî üzerine enzâr-ı dikkat-i mütâlaayarı celb ederiz:

Ordugâh gayet vasi ve müdevver bir sahra idi. Vasatından bir nehr-i azîm cari olurdu ki iki yanı bundan böyle çadırlarla zînet-nümâ idi. Nehrin vasat-ı mu-askere tesadüf eden ve her tarafından eksiz olan mahaline bir müzeyyen köprü kurulmuşdu ki gördüğüm gibi bir dilber-i sâf-endâmın meyanına sarılmış şala benzettim.

Köprü pîşgâhında bulunan ser-asker çadırla yanı başına rekz olunan ilm-i a'zam, serapa kandillerle donatılıp biri encümüyle âsumâna ve diğeri şafak içinde hilâl-i nûr-efşâna benzerdi. Ama baştan başa kandillerle müzeyyen olan sair çadırlar dahi birer âsmân-ı diğeri andırırdı. Ser-asker çadırının pîşgâhında nur içine müstagrık bir tâk-ı zafer kuruldu ki azamet-i şânı ve fûrûg-ı lemeânı fecr-i şimâlîye hem unvan ve temaşası için herkes seyyâle-i berkiyye gibi etrafına pûyân idi..

Âsumâna bakınca şöyle tasavvur ettim ki ervâh-ı melâik encümden revzenler açıp bu hengâme-i sürûra nigâran idi. Yahut ol sahra bir gülistana teşbih olunur ise çadırlar bîd-i ser-nigûn ve ilm-i a'zam nihâl-i erguvân olur ki kandiller üzerinde jale tasavvur olunur. Ve tâk-ı zafere tâk-ı yasemin nazarıyla bakılıp çırâğânına şükûfe denilir ki lâmiana benzer bir şey aranır ise şükûfeler derûnunda birer de şeb-tâb tahayyül edilir. Bu hâlde encümle zînet atlas-ı gerdûn o gülistân-ı safânın bir sâyebân-ı mücevheri denilmek ve destâr-ı hadrâlarıyla mevcut olan asâkirin her biri dahi üzerinde henüz açılmış goncasıyla bir nihâl-i taze itibar olunmak kabildir. Hele teşbihi ne kadar rengîn olur ki asâkir te'sîr-i safâ ile etrafa etrafa salındığı gibi nihâl dahi tahrîk-i hevâ ile her cânibe mütemayildir.

Gerçi orduda kimse ile aşına değildim. Fakat kimseden bîgânelik eseri dahi görmedim. Uzatmayalım nasf-ı leyle kadar i'lân-ı şân-ı millet eden şehrâyinün füyûzât-ı mütenevviyasıyla kesb-i insibât olunduktan sonra herkes istirahatına varınca ben dahi bir köşede uyumuşum. Bir de gözümü açtım ki ordu bir canibe çekilip gitmiş ve sahrada yalnız vücûd-ı nâtuvânım kalmış. Birkaç saat kadar tarîk-i cüst-cûda tekâpû ettimse de

gubâr-ı pâylarını bile göremediğimden önüme tesadüf eden bir tarîka doğrulup “Elkavm kadd rahelû velkalbu mecrûh” nâlişleriyle gider ve pîş-i nazarda geçen suver-i hayâliyyeden: Vasil et yâre beni yaracilen huz biyedi! Figanıyla istimdat ederdim.....

Gayret-
Kemal

Âsâr-ı edebiyede hususuyla kelimât ve elfâzı gayr-ı mazbût olan ve kavâid-i iştikak-ı Arabı dahi ihataya arz-ı ihtiyâc eden bizim lisanın edebiyatında mutabakat kanununu muhafaza edebilmek, zannederiz ki üslûba kavânîn-i sâireyi ihtiva ettirmekten daha güçtür.

Her eserine hayran olduğumuz Kemal Bey Efendi ki insaniyeti idame eden ifâde-i merâm usûlünde harikulâde bir iktidarı haizdir, âsârının sairlerinininkinden temyizine bir sebep de rûkn-i mutâbakatın tahakkuku olsa gerektir.

Ezcümle şu misale bakılsın; acaba elfâz ve ta’bîrâtından birinin yerinden kaldırılması, tabîu’s-sudûr olan o parlak ve nâfizü’l-kalb bedâyi’-i hiss ve hayâlin başka şekil ve kıyafette beyan ve ifadesi kabil olabilir mi?

Sezâ-vâr-ı tahayyürdür ki üstâd-ı a’zâmın âsârını tasavvur ve efkârının o inceliğiyle, his ve hayalinin o ulviyet o parlaklığıyla beraber yine her şahıs bir meziyette, bir kuvvette anlar.

Hatta âsârından herhangi birine bakılsa, ihâta-i meâli bir hayli tefennün ve mümareseye muhtaç gibi zannolunur. Fakat kiraata henüz me’lûfiyyet peyda eden bir sabî dahi esas fikri olsun anlamakta suûbet çekmez. Bu hâssa-i îcâz-nümâ ise mevzû’-ı bahsin her cehtini ihata ile gayet müstahsen, gayet rengîn bir üslûp ile irâe etmekte ki mahâret-i amîkadan ve icâd-ı elfâz ve hüsn-i intihâb ta’bîrâtındaki kudret-i fevkalâdeden inbiâs eder.

Mamafih dühât sânihât-ı fikriyyelerini ifade ve tebliğde bazı defa izhâr-ı acz ederler: Şu sebeple ki azamet-i fikr ve ulviyyet-i hiss ve tasavvurlarına karşı kâffe-i elfâz ve ta'bîrat en zayıf, en nâkâfî bir derecede görünür. Caizdir ki dühâtın ekseriye zuafâ tarafından dûçâr-ı muâheze edilmelerine, bir sebep dahi bu suret olsun. Nitekim (*Cezmi*)de şair tasvir olunduğu sırada iltizam olunan tarz-ı mahsûsa dahi bazıları itiraz etmek istemişlerdi.

Bir fikri ifade edebilecek ta'bîrât-ı adîde içinde en muvafık ve en müstahsen olanı yalnız bir tabirdir. Ona dahi vakf-ı tesâdüf olunamaz. Hâlbuki dühât-ı efkâr ve tasavvurlarını tebliğde ekseriya aciz kalırlar. O sebeple ki azamet-i fikr ve ulviyyet-i hiss ve tasavvurlarına göre ta'bîrâtın hepsi nâkâfî, hepsi nâmuvâfıktır.

Fıkdân-ı mutâbakat nakîsesinin esbâbına gelince bu da umumî ve hususî iki nev'e inkisâm eder ki umumî nev'i yukarıda ima olunduğu vecihle müsamaha ve adem-i i'tinâdan, hususî nev'i dahi zevâli düşvâr olan başlıca iki şeyden ibaret görünür: Müşkûlpesentlik. Seci-perdâzlık ve kadem-perverlik.

Müşkülpesentlik denilen seyyie o gayret-i müfrite-i nâ-becâdır ki mütehayyileye in'itâfi halinde bâis-i zevk olacak bir fikri - kaidenin müsait olmadığına bakarak mâhî-i letâfet olan bir tabir ile ifadeye veya şiddet ve salâbete medar olacak en muvafık, en güzel bir tabiri en bîgâne, en dürüş bir tabir uğrunda fedaya bâdî olur ki bu suret, gerek lisanı gerek nefis-i nâtıkayı zîk bir daire içine alarak menâbi'-i irtika-yı fikri akamet ve cümûda ilka' eyler.

¹Seci-perdâzlık, ve kadem-perverlik gayretinin fıkdân-ı mutâbakata, ne mertebelerde tesiri olduğunu anlamak için dahi misâl-i âtî kâfidir.

Miyanelerinde sübût-yâfte-i merkez-i sıdk ve sedâd olan zâbita-i cedîde-i hulûs ve dâd ve râbita-i kuvviyye-i hüsn-i vifâk ve ittihat ki cânibine maksad-ı aslî olan istikrâr-ı âsâyîş-i bilâd ve ibâd ve vikaye-i şân ve şevket-i istiklâl ve istibdâd-ı âmenyelerini zâmin ve mütekeffil hükmünde oldukları vâreste-i kayd ve iştihâddir.

Bu kaziyeye-i müstebiddenin aleldevâm tahkim ve teşeyyüdü levazımına ihtimam ve edna mertebe îhâm-ı ihtilâl şaibelerinden tevakkiye dikkat ve ikdam olunmak

¹ *Ta'lim-i Edebiyyat* 'ın müşkülpesentlik bahsine müracaat oluna.

meselesi devletin fahîmenin vükelâ ve memurlarının bittab' ve biṭṭab' mültezim-i hakikîleri olmaları icaz edildiği.....

Pertev Paşa

7- Mebhas-ı Âheng

Mündericât: Ta'rîf-i âheng.-Aksamı: Âheng-i müfred.- Âheng-i kelâm.- Âheng-i tasvîrî: Tasvîr-i hakikî.- Tasvîr-i hissî ve hayâlî

Ahenk denilen rûkn-i üslûb, insicâm-ı kelâmdan nâtıc olan bir zevk-i sem'idir ki nefis-i nâtıkanın (mazrûf-ı elfâz) olan maânîye meyl-i mahsûsu o sayede vücuda gelir.

Vakıa efkâr ve mülâhazat, ne mertebe âli, ne derece asîlâne ve parlak olursa olsun, lâfz, ki mahârice, itimat eyleyen esvât-ı mütekeyyifeden hâsıldır, tenasüp ve letafetten berî olursa garâm ve neşât ruha bedel-i müstelzim-i kelâl ve ıztırâb olur. Nitekim Arap şâir-i meşhûru el- Mütenebbî:

İzâma şâflı elesmâ'en yevumen

Tebessemet ezzâmair velkulûb

Nazm-ı rengîniyle o meziyetin mahâsinini; Arab meşâhîr-i üdebâsından Bevâlu dahi:

Sâmiayı zahndâr eden elfâz, meziyyât-ı efkârın letafet ve hüsni te'sîrini mahveyler.

Kavl-i müdekkikanesiyle fıkdanı halindeki mahzûrâtı ne güzel beyân etmişlerdir.

Ahenk, âheng-i müfred ve âheng-i kelâm, âheng-i tasvîrîye ayrılır.

Âheng-i müfred: Kelimelerin kerâhet-i sem'den beraatiyle tahakkuk eyler ki bu dahi tenâfûr-i hurûftan hulûs ve masuniyete, ifâde-i diğlerle: İmtizâc-ı hurûf ve tenâsüb-i esvâta vâbestedir.

Tenâfür-i hurûf ki telâffuzda mûcib-i sıklet ve rekâket olan bir hâl ve keyfiyet ile tefsir olunur, umuma kerâhet-i sem’i ve o cihetle ahenksizliği mucip olmak zarurîdir.

Tenâfür-i hurûfun miyarı zevk-i selîmdir. Şu kadar var ki şerâit-i âtiyeye riayet bulunduğu halde kerâhet-i sem’ nakîsesinden bir dereceye kadar ihtiraz olunabilir:

Ûlâ- (هـ , ح , ج , ص , ض , ط , ظ , ع , غ , ف - ha, cim, sad, dat, tı, zı, ayın, gayın, fe) harflerinden birkaçının bir kelimedede içtima eylememesi. Misâl-i âtîde olduğu gibi:

Eğerçi devleti kendisinden sonra çok zaman payidar olamamış ise de bu tada’du’ ve inhitat hanedân-ı saltanat arasında düşen tezat ve dâiye-i istiklâlin neticesi.....

Meşâhîr-i İslâm

Sâniye – Telâffuzda imale ve işbâ’ı müstevcib olan harekâtın tevâlî etmemesi. Bahr-ı kâminden olmak lâzım gelen beyt-i âtîde olduğu gibi:

Çaşdıñ eğer cân u diliñ birisinedir

İkisi de fedâ yoluña birisi nedir

Âheng-i ibâre- Kelâmın kerâhet-i sem’den beraatiyle vücut bulur. Bu da ûlâ tenâfür-i kelimâttan hulûsa, ifâde-i diğlerle hüsn-i imtizâc-ı kelimâta arz-ı ihtiyâc eyler.

Tenâfür-i kelimâtın miyarı-tenâfür-i hurûfta olduğu gibi zevk-i selîmdir. Binaenaleyh o mihimme-i edebiyye için bir kaide-i külliyye tesisi sahih değilse de mevâdd-ı âtiyyeye riayet bulunduğu halde tenâfürden beraate ve o cihetle husûl-ı âhenge medar olur.

Şöyle ki: Mahreçte mütevâfık-ı hurûftan teşekkül eden kelimât istimal olunmamalı. İbâre-i âtiyyede olduğu gibi:

Emsile-i mezkûre emsali şevâzzın (vefk-i vaz'-ı vâzı' üzere) olmasıyla muvâfakat-ı zâhiredir.

Mutavvel Tercümesi- Abdünnâfi Efendi

Zîrdeki beyitlerin mısra olanlarında vâki' kelimât dahi bu kabildendir:

Ebnâ-yı dehr her hünere âferîn verir

Yâ-rabb ne tükenmez hazînedir bu âferîn

Gerek döksün gerek söksün gerek dergâhdan sürsün

Vişâl-i yârı bir kere temennâ itmemiz vardır.....

Sâniye- Bir terkipte izafet veya tavsif suretiyle veyahut başka bir sebeple mülâsık olan iki kelimedenden birincinin son harfî ile ikincinin ilk harfî şefevî, hususuyla halkî olmamasına itina olunmalı.

Beyt ve ibâre-i âtiyede olduğu gibi:

(Tertîb-i bezm) düşmanı bir gün bu zâr-ı felek

Çalır tehî piyâle bu devrân gelür geçer

Nevres

Etrâbıñ hayretini câlib olan hâl-i 'acayîb-i mezkûr

İlhâh-ı haşlet-i kahramâne ile ..

Bir mecmua

Sâlise- Bir heceli olan ve sadâları imtizac etmeyen kelimeler vely ve taaddüd etmemeli. Beyt-i âfide olduğu gibi:

Yâre çatmış kâm olub câmin çeküb içmiş rakîb

Var yıkıl ‘aqlıñ keserse sen daği çat âl çek iç.

Sâniye-

Kesret-i tekrârdan masuniyete.

Sâlise-

Tetâbu’-ı izâfattan beraate.

Râbia-

Olup, bulup, olduğundan, bulunduğundan ve bunlara mümasil ef’âl ve edevâtın mahalinde istimal olunmasına.

Hâmısa-

Muterizelerin imtidâd ve tekerrür etmemesine.

Sâbia-

Cümleler beyninde lâfzen ve manen tevâzün ve tenasüp bulunmasına vabestedir.¹ Bu şeraitin içtimâ ile tahassül eden ahenge misal:

Ol dâye-i devlet-i mâye-i seyyid-i azîmü’l-inâyeden rivayet olunur ki mevsim-i irzâ’-i etfâlde nisvân-ı kabîle-i benî sa’d ile ittifaka müteveccih harîm-i haremullah oldum. Hem-râhım olan muhadderâtın hevdec-nişîn-i necâib ve kemi tenhâ-süvâr-ı rekâib nice süvar (Fürûzân-cû bir âsmân-ı necm-i sâkıb) ederler. Benim ve şevherimin bir tane leng ve lâgar-ı har ile bir nâka-i fertût natüvân-ı ankebût karîbimiz var idi ki dñnbâle- rev-i kafîle olup üftân ve hîzân tayy-ı mesâfeye çalışırdık.

Ben etraf ve cevanipten garâib-i umûr-ı müşâhede ederdim ve gâhı sâmia-i cân bu zemzemeyi istimâ’ ederdi ki “hoşâbaht ve ikbal ol sâhibe-i şîr-pistâne ki ol nev-gonca-ı bostân-ı saâdete nasip ola.”

¹ Manen tenasübün vücudundan fasl-ı sâinde ve tenâsüb-i lafzîden dahi (seci) de bahs olunmuştur.

Elkıssa biz dahi zenân-ı kârvândan nice zaman sonra dâhil-i şehri-istân-ı Mekke-i muazzama olduk. Etfâl-i mütemevvilân-ı Kureyş cemî'an alınıp ashab-ı servet-i evlâdından berîn-ârâyîş-i kenâr arzu edemediğim ecelden girih-bend-i cebîn-i melâlet olup kuçe-i gerd-i ıztırâb iken bir şahsa rast geldim ki matla'-ı kasîde-i iclâl cerîde-i cemâlinde nümâyan manend-i serv-i hoş-reviş durup: Eyâ zenân-ı şîr-dârdan razı alınmamış kimse var mıdır? Deyu etrafına esmâ'-ı nidâ ederdi. Ben dahi pîşgâhına vardım. Nam ve nesebin sual ettim. Bildim ki server-i Mekke ve ser-âmed-i Kureyş Abdülmuttalib Bin Hâşimdir.

Siyer-i Veysi

Diğer:

Ne çare ki bu vesileden Şehriyar'da istifadeye başladı. İşte iki aşığı rahatsız eden hâdiselerin ikincisi de Şehriyar'ın her istediği zaman Adil Giray'ı görmeye fırsat bulması idi. Şu suretle ki Şehriyar ile Perihan hemen her gece kâh münferiden kâh müttefikân Adil Giray ile birleştikleri cihetle Şehriyar, تنها bulunduğu bir akşam maksad-ı aslîsine atf-ı kelâm ederek visale çareler taharrisine, minnetler arzına ibtidâr eyledi.

Adil Giray teklifini yine evvelki gibi âdâb-ı ismete müteallik birçok sözler ve sıkıldıkça iltibaslı bir takım vaatlerle def ve hiç olmazsa ileriye ta'lîk etmeye çalışırdı. Gönlündeki nefret o derece galebe ederdi ki Perihan'ın te'kîdli ve yeminli tenbihleri olmasa habiseyi bâr-ı tahkîri altında öldürmek derecesine kadar gitmesi mukarrer idi. Şehriyar ise o özürlerin, hiç birini teskîn-i iştiyâka kâfi görmezdi. Teklifini tekrar ede ede istediği gibi muvafık bir cevap almaktan me'yûs olunca "Ben üç....." hükm-i kat'îsiyle lâkırdısına hitam verdi, meclisten ayrıldı.

Adil Giray, Şehriyar'ın her rezaleti, her belâyı göze aldığına ve hele kendinin bir dağdağa çıkarmaktan ictinâbına itminânı olmak cihetiyle cesareti bir kat daha tezâyüd eylediğini bildiği için gösterdiği ibram ve inhimâke lâyıık olduğu kadar ehemmiyet vererek def' hususunda ise kendi kendine bir re'y bulmaktan âciz kalmış ve te'sirinde

olacak şiddeti bildiği halde çaresiz sureti zirdeki tezkire ile Perihan'ın müşâveresine arz-ı ihtiyâc eylemiştir.*

Kemal- *Cezmi*

Şiire misal:

Virmiş firîb kimisine kayd-ı mâsivâ

Çıkmış kimin feyz-i ezel tâlib-i Hudâ

Bir hâlet irdi 'âlem-i ma'nâda dün baña

A'yân-ı mümkünâta nazar iyledim dilâ

Çayd-ı şuverde her biri bir kâra muntazır

Virmiş şükûfeler çemen-i dehre zîb ü fer

Bir gûne câme ile şalınmağda her şecer

Gel ey hâkîm dîde-i 'ibretle kıl nazar

Gülşende gûne gûne nedir bu şükûfeler

Âb u hevâsı bir kamûnuñ bâğbânı bir

* Namık Kemal,(2007) : *Cezmi*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara: s. 200

Ser tume'-i neheng muhit ŧühûd imiŧ

Cân dürr-i derc ulzüm güft ü ŧinîd imiŧ

Eŧyâ miŧâl-i atre hemân bir nümûd imiŧ

Ser-eŧme bunca atreye baħr-ı vüçûd imiŧ

Ser virmeyince oldum âŧnâ-yı sırr

Nev'î

Diğer:

Var benim ŧimdi bir vefâ-kârım

Ėam-güsâr-ı dil-i hevâ-dârım

Ki mizâcı mizâcıma uygun

Dâima Ėamlı, dâima maħzûn

Hüzn ile münbasiğdir aħvâlîm

Yâr maħzûnŧa ben de hoŧ-ħâlîm

Reng-i mâtemledir taħallîsi

Beni ħayrân eder tecellîsi

Câmesi ser-be-ser siyeh-gündür
 Bir bulutdur ki ayla meskündür.

Şacı şeb-reng-çehresi esmer
 Esmer ammâ ki hûrdan dilber!

Gâh olur bir hafif bürça'-i âl
 Verir ol rû-yı esmere bir hâl

Ki bakınca hayâl eder âdem
 Hûn-eşk içre bir ruh-ı mâtem

Nâzik u nâzenîn ü sevdâvî
 Nazrası hüzün u neş'eyi hâvî

Şubh-ı şâdık gibi şadâkati var
 Baña her şubh 'arz eder dîdâr

Ah u feryâdımı durur diñler
 Acıyıp hâlime o da iñler

Keşf eder sırrını hamûşâne

Söyler ancak lisânı vicdâne

Sözleri şi'r-i bî-tenâhîdir

Nefesi nefha-i ilâhîdir

Eylemiş ol güzelleriñ güzeli

Gönlü bend-i turrei ezeli

Severim hâşılı o dilberi ben

O haqîkatli yâr-ı esmeri ben

Nâmı da kendisi gibi dilber

Bilmek ister misin o nâmı? Seher! *

Recâizâde Ekrem

Tetâbu'-ı izâfât ile kesret-i tekrârdan masuniyeti âheng-i ibârenin husulüne medar olan şerâit cümlesine ithal eylemiş idik.

Bu iki nakîse-i edebiyenin ta'rîf-i mâhiyetleriyle hangi derecelerinin muhill-i fesâhat olduğu bahsine gelince, *Ta'lîm-i Edebiyyât* müellifinin o baptaki tetkikatı her tetkikten, her muhakemeden muganni ve muhâkemât-ı sâire-i edebiyesi gibi hüsn-i tabîat ve zevk-i selîme mübtenî bulunduğu cihetle o tetkikatı âtî-i vechle aynen nakil ile zîver-sahîfe-i beyân eyleriz:

* Ekrem, 1997: 293–294.

Tetâbu'-ı İzâfât

1- Tetâbu-ı izâfât Türkçe'de ikiden ziyade muzâfun ileyhın mütevâliyen îrâdıdır.*¹ (İnsanın telvînâtının hatarlarının en büyüğüne uğrayan yine kendisidir gibi).

Misal:

Onun başının şiirinin vefret ve kesretin beyan eylemektir.

Miftâhu'l-Belâga

Tarifimizden anlaşılan Türkçe'de tetâbu'-ı izâfâtın iki derecesi mücâz olmaktadır. Evet! Lakin bu cevâz dahi muzâfun ileyhlerin harekâtı hafif ve aded-i hecâsı kalîl olmakla meşrûttur.(Bu işin menşe'inin tahkiki lâzımdır) gibi. Böyle olmazsa ifâde sem'a nahoş gelmek mukarrerdir. Nitekim birinci misalde muzâfun ileyhlerden üçüncüsü bertaraf edilerek izafet iki dereceye tenzil edilmekle dahi sözün sakilliği zail olmuyor. Sebebi ise beyan olunan şartın fıkdanıdır.

Tatbik:

İnsan telvînâtının hatarlarının en büyüğüne yine kendisi uğrar.

Sakil

Veyahut:

İnsan telvînâtının hatarlarından en

Keza

¹ Gariptir ki Lisân-ı Osmânî'nin kavâid ve zavâbıt-ı fesâhatına dair şimdiye kadar yazılan şeylerin bazıları yalnız izâfât-ı Türkiyye'den ve bazıları dahi yalnız izâfât-ı Fârisiyyeden bahsederek ikisini birden nazar-ı dikkate alan bulunmamıştır!

Bir derece şerîtasına tevfiği:

İnsanın emellerinin en büyük

Ehven

Tamamen tevfiği:

Kişinin emellerinin en büyük.....

Mutedil

Türkçe’de tetâbu-ı izâfât hakkındaki tarifin bazı kelimât ve ibârât ile fâsıladâr olan muzâfun ileyhler dahi, birbirine yakın olur ve hususuyla miktarı üçü tecavüz ederse, ifadeyi gereği gibi çirkinleştireceğinden ondan tevakki etmek iktiza eder.

(Mekteb-i Mülkiyye’nin) üçüncü ve dördüncü (sınıflarının) bu sene icrası mukarrer olan (imtihanlarının) bastırılacak cetvellerinin)...gibi.

2- Tetâbu’-ı izâfât, Fârisî kaidesince yapılanlarda ise, nesirde kezalik iki ve nazımda üç dereceyi tecavüz etmekle olur.

Bunlarda tetâbu eden kelimeler mutlak mûzâfun ileyh olmak lâzım gelmez bazen sıfat dahi olabilir.

Nesire misal:

Berâet-i hübüv ve vebâl ve tetâbu’-ı izâfât şümûs-ı âmâl ile (İrfan Paşa)

Nazma misal:

Ḥâr-ı dîvâr-ı riyâz mülk u millet hıfzıçün

Nevk-i tîğ-i âb-dâr hâkim-i hûn-rîz olur.

Fuzuli

Kudemâ-yı üdebânın fesâhat-ı üslûbu ihlâl eden ahval içinde en çok mübâlâtsizlik gösterdikleri şey tetâbu'-ı izâfât maddesidir.

Bazen dörde beşe de kanaat etmeyerek altıya kadar çıkarmışlardır.

Misal:

Tekye-i âlîşân ki resm-i masnû' ve tarh-ı matbû'u şikest-âver endâze-i âsmân peymâ-yı efkâr-ı dûrbîn-i mühendisân-ı rûzgârdır.

Nâbî- Tuhfetü'l-Haremeyn

Fuzuli'de, Veysi'de, Nergisi'de ve sair meşâhîrde bu misalin bir çok emsalini gördükçe: (Sübhân-Allâh! Men'-i tetâbu'-ı izâfât) maddesi gibi fesâhat-ı Arabiyye'nin, fesâhat-ı Osmâniyyede dahi tatbik ve icrası en ziyade kabil ve muktezî görünen, bir kaide-i mühimmesini- böyle şeylerde bizden daha çok mutaassıp olmaları lâzım gelenkudemâ nasıl olmuş da Türkçede hiç de mer'î tutmak istememiş!) demekten insan kendini alamıyor. Bereket versin ki bu kadar tetâbu'-ı izâfâta evzân-ı şî'riyyemiz müsait olmadığından âsâr-ı manzûmelerinde dörtten ziyadesine tesadûf olunmaz. Hatta bu dört derecesi bile nadir bulunur.

Kudemâ-yı âsâr-ı mensûrelerinde bu hâle sevk eden şey kafîye-perdâzlık gibi, tersî gibi Acem mukallitliği olduğunda şüphe yoktur.

Yukarıda bir yerde beyan ettiğimiz gibi nesirde kafîye-perdâzlığın hiç lüzumu olmadığından izâfât-ı Fârisiyye'de hadd-ı ma'rûfu tecavüz etmeğe mecbur olmayız.

Nazma gelince bunda tetâbu'-ı izâfâtı üç dereceye kadar kullanabilirsek de masâri' ve ebyât içinde câbecâ Türkçe edevât ve kelimâtın bulunmasına dikkat etmeliyiz. Tâ ki söylenen sözlerin Türkçeliği zayi olmasın.

Nâbî merhum ise bu şerîtaya riayet etmediği için ekser manzûmâtı Fârisî edalıktan kurtulamamış ve hatta aşağıda bir parçasını nakledeceğimiz "*Hayr-âbâd*"ından dolayı Şeyh Gâlib merhumun:

Manzûme-i Fârisîveş ebyât

Bilcümle tetâbu-ı izâfât

İnşâya verir eğerçi şûret

Türkî söz içinde ‘ayn-i şıķlet

Az olsa eğer değildi mâni’

Derdik aña belki de şanâyi’ *

Yolundaki tarizine istihkak göstermiştir. Hâlbuki tetâbu’-ı izâfât, lisanımızın şivesi iktizasınca, şiirden ziyade nesirde yakışmadığından Şeyh’in: İnşaya verir eğerçi şûret sözünü kabul edemeyiz. *Hayr-âbâd*’dan beş on beyit:

* Şeyh Galib, (1992) : *Hüsn ü Aşk*, Haz. Orhan Okay, Hüseyin Ayan:, Dergâh Yayınları, İstanbul: s. 58

خطاب عقل

رخساره طراز شاهد راز
کلکونه فروز روی اعجاز

مشاطه چهره مقالات
وسه کش ابروان ایات

عنبر نه بجز معانی
آشنون عود نکنه دانی

خیاط لباجه دوز حکمت
نساج خطایی طبیعت

دوشیزه فروش عالم غیب
منقب زن لؤلؤ یم غیب

تنها و تنکراه معنی
صیاد شکار کاه معنی

شانه زن چین زلف ابرار
مشاطه نوعروس اشعار

نظام نکات ناشفیده
رسام عبارت ندیده

کوبنده معنی نیکفته
بخشنده لؤلؤ نسفته

نقاب زمین ناکشاده

نار لال کس نداده

İşte bu ebyâtın, içinde Türkçe bir kelime bile olmadığından, Fârisî olmadığını belki bir Acem şairi defa anlarsa da Türkçe olduğuna hükmetmekte bir Osmanlı şairi zahmet çekmek lâzım gelir.

Kesret-i Tekrâr

Kesret-i tekrâr bir lâfzın bir ibare veya bir fikrada müsamaha ve adem-i dikkat eseri olarak defaâtla tekrar olunmasıdır.

Misal:

Ĥüsn-i ta'bîr virir ma'nîye ĥüsn-i dîĝer

Şevket-i ĥüsn-e çok imdâdı olur üslûbuñ*

Nâbî

İstizâde-i şiddet ve tesir içinse bir kelime iktizasına göre dört beş defa ve belki daha ziyade tekrar olunabilir. Buna tekrâr denilir ki muhill-ı fesâhat olmak şöyle dursun bilakis tezyînât-ı üslûbdan ma'dûddur. Yeri geldiĝi zaman bundan bilhassa bahsedeceĝimizden şimdilik bir iki misal îrâdıyla iktifa ederiz:

İ'timâd itmez iseñ ur miĥekk-i tecrübeye

İşte! Levĥ işte! Ķalem işte! Kütüb işte! Fuĥûl

Hâmî-i Âmedî

Hem-râhım! İdiñ bu yolda ey mâh

Hem-râhını! Terk ider mi hem- râh!

Fuzûlî

Bir baĥr-ı gamda urmadayız dest ü pây kim

Keşîsi yok! Kenâresi yok! Nâ-ĥudâsı yok*

Nâbî

* Nâbî, (1997) : *Nâbî Dîvanî*, Haz. Ali Fuat Birkan, M.E. B. , Cilt: 2, İstanbul: s. 779

* Nâbî, 1997: 746.

Bu ebyâtın, tekrar eden elfâz sayesinde, manen ne derece şiddet ve hatta lâfzen dahi ne mertebe zînet bulduğu kabil-i inkâr değildir.

Âheng-i Tasvîrî

Âheng-i tasvîrî: Ahval ve eşyayı keyfiyyât-ı savtiyye ile tahkiyeden ibarettir.

Ahengin bu kısmı ya doğrudan doğruya taklîd-i sadâ ile hâsıl olur veyahut ahval ve eşyanın his ve hayale mün'atıf olan te'sîr-i mahsûslarındaki müşabehetten inbiâs eyler ki sûret-i ûlâya (tasvîr-i hakîkî) sûret-i sâniyyeye (tasvîr-i hissî ve hayâlî) ıtlak olunmak münasip olur.

Meselâ fiş fiş, şırıl şırıl, güm güm ve bunlar gibi esvât-ı tabîyyeyi hâkî olan şeylere hakiki; nefis-i nâtıkanın infîâlini mucip olacak ahval ve vâkıat tahkiye edilir ise hissî veya hayâlî olur.

Meselâ bir mecmûada görülen ifâde-i âtiyede olduğu gibi:

.....bu facia şayi olur olmaz, kâinatta bir sükût-ı hazîn! Bir ye's ve nevmîdî! Şurdan nehri karışarak sevâhili dahi: "Eyvah bu muktedir adam nasıl öldü." Sadâ-yı elem ihtivası ile tanîn-endâz oldu.

Misal:

Âlem-i âbın vüs'at-ı umrân ve sürur ve hubûr-ı firâvân ve cümbüş ve neşât-ı bî-pâyânı ve ol âlemin hükümet ve tasarrıfı "bintü'l-ineb" namında la'lîn leb, güşâde-meşreb, bir dil-ber-i mekkârın zîr-nigîninde olup kendisi mânend- Felâtun-ı hum-hâne-i hikmette mütevâri ve belki şişede nihân peri gibi câm-ı musaffâdan gayri câmeden ârî feemmâ ki emir ve fermanı su gibi her mahale cari ve hatta urûk ve a'sâba dahi sari olarak ismi duhter ama hükmü merdâne! Ve surette âb ama manîde âteş-i serkeşten nişane; ol âfet-i devr ve zamanın aşkına giriftar olan bir dahi cihana bakmak muhal; ve bir kere harîm-i vuslatına duhul eden kendini yâd kılmak adîmü'l-ihtimâl idüğü ve buna mümasil nice nice acâyîb-i hâlât ve garâib-i keyfiyyâtı dahi bazı ashâb-ı vukûf-ı lisânında gûş ve hûşe vasıl, ve sâmia-ı dil ve cana dâhil olarak ol âlemin dâr ve

diyarından, ve kûçe ve pazarından bir mahale girmek, ve elden gelirse ol dil-ber-i ateşîn-meşrebin zevk-i visâline erip safâlar sürmek, ve bu keyfiyyet ile hâr ve has-ı keyf ve kemi şâne-i hatırdan silip süpürmek sevdası tab'-ı şûrîdeye galebe edip günlerde bir gün münâsip-i ihvân ve muvâfık-ı yarân ile ol âleme duhûl-ı müyesser oldukda âyine-i câm-ı cihân-nümâyaya nazar edip ne gördüm? Bir âlem-i vâsi' ki: Her kûşesi nice bin iklim; ve her iklimi nice bin şehri muhit olmuş; ve hâyhû-yı âşikan ve feryâd ve vâveylâ-yı müste'mendân-ı vasiyyet ve sadâ-yı sâzendegân ve bâzendegân ile her tarafi dolmuş ve kimi derd-i firâk-ı yâr ile ney gibi nâlan, ve kiminin hayâl-i zülfi dildâr ile hali keman gibi ah ve figan, ve kiminin santur-sıfat sinesi sehm-i fezâ-yı müjgân-ı cânâna hedef olmuş; ve cevri ve tegâful-i dilber ile def gibi beli bükülmüş ve kimi, cûş-ı hurûş-ı şevkle ney gibi giryân ve kimi zevk-i visâl-i ma'şûk ile surahi gibi handan ve kimi kâkül-i dil-ber-âsâ perişan ve kimi çeşm-i dil-sitân veş hasta ve bîdermân ve kimi bülbül gibi pür-cûş ve kimi güller gibi hâmuş ve kimi ratl-ı girân-ı aşk ile mest ve medhûş ve kimi tavk-ı zincîr-i cünûn ile ser-gerdân ve sebû-berdûş ve kimi âgaz-ı nazm edip

Akif Paşa

Sahbânâmesi

Diğer:

Bu kuvve-i külliyye Şimahi'ye gelerek hanlar Osman Paşa'ya meydan okumaya başladılar! Paşa'nın yanındaki kuvvet topu onbin kişi idi. Fakat bu fırka Osmanlı askerinin en mücerreb, en mümtaz kahramanlarından olarak gerek nefislerine itimatları, gerek serdarlarına emniyetleri kemalde olduğundan, Paşa düşmanla meydan muharebesine girmekten içtinap etmedi.

O gün ve ertesi gün sabahtan akşama kadar harp olundu; akşamları tabl-ı âsâyiş çalınır ve iki asker birbirinden ayrılırdı. Kavganın hâli yine yek-renk olarak yalnız bu defa hücum İranlılarda, müdafaa Osmanlılarda idi. Osman Paşa yine bir mu'tâd-ı ta'biyyede olan maharetiyle düşmanın kesretini tesirsiz bırakır, askerinin gösterdikleri gayret-i kahramân-pesendâne ile her muharebede ihraz edegeldikleri şân-ı hamiyete bir revnak-ı diğer daha ilave eylerlerdi.

Cezmi ise Paşa'nın şimdiki yaverler gibi öteye beriye haberciliği hizmetinde bulunarak zâbitâna o emrini tebliğ ettikten başka lüzum gördükçe toplayabildiği ufak tefek fedâî fırkaları ile düşman alaylarını istikbale çalışırdı.

Ramazan'ın onbirinci ve harbin üçüncü günü ise Acemler ya mevt veya galebe azm-i kat'iyesiyle muhacemelerini bir derecede teşdîd ettiler ki Osmanlı askerini birkaç kerreler yerinden kopardılar; fakat aldıkları mevâki'i-Osman Paşa'nın himmet ve siyaseti kuvvetiyle-bir türlü elde tutmaya muktedir olamadılar. Askerimiz dağ parçalarına tesadüf etmiş emvâca benzerdi; düşmanla çarpıştıkça geri çekilir, fakat geri çekildikçe bir daha toplanarak yine eski mevki'ne gelirdi.*

Kemal- *Cezmi*

Cenâb-ı Fuzûlî'nin manzûme-i âtîyesi ki vak'a-i Kerbelâ'yı musavvirdir, o facia üzerine hâsıl olan teevvüh-i umûmînin bir aks-ı sadâ-yı hazînine benzediği cihetle tasvîr-i hissî ve hayalîye misal olacak âsârın en güzellerinden en dil-pezîrlerindendir:

Tedbîr-i katl-i âl-i âbâ kıldıñ ey felek

Fıkr-i galat hayâl-i haşa kıldıñ ey felek

Berq-i sahab-ı hâdişeden tiğler çeküb

Bir bir havâle-i şühedâ kıldıñ ey felek

‘işmet harem-serâyına hürmet-revâ iken

Pâ-mâl-ı hasmı u bî-ser ü pâ kıldıñ ey felek

* Kemal, 2007: 105–106.

Şahrâ-yı Kerbelâda olan teşne-leblere

Rîg-i revân u seyl-i belâ kıldıñ ey felek

Tahfif-i kadr-ı şer'inden endîşe kılmadıñ

Evlâd-ı Muştafâ'ya cefâ kıldıñ ey felek

Bir rahm kılmadıñ ciğeri kıan olanlara

Ėurbetde rûzigârı perîşân olanlara *

Diğer:

Ne görse dîde-i pür-nem siyeh-reng

Ne yâd etse dil-i berhem siyeh-reng

Erişdim bir yere her dem siyeh-reng

Şabâh olmaz şeb-i mâtem siyeh-reng

Mehâlik hayy u meyyit in ü ândan

Hayât olmuş denir fâriğ cihândan

* Fuzuli, (1984): *Hadikatü's- Süeda*, Haz. Faruk Gürtunca, Huzur Yayın, İstanbul: s. 521

Nişân vermekte tayf-ı şeb-revândan

Cinn u âdem kimi görsem siyeh-reng

Olup zîr-i zemîn yekser küşâde

Uçar 'ifritler cevvi-i hevâda

Müşâbih kıadd-ı cânân tünd-bâde

Lika-yı sâkî-i hürrem siyeh-reng

Çekilmiş reng ü bû gülzârlardan

Nihâlân farqolunmaz dârlardan

Ser-i zülf-i nigârân mârlardan

Lihâf ü pister ü hem-dem siyeh-reng

Boğulmuş girye-i hasretle hânde

Çonulmuş pâ-yı hürriyetse bende

Siyah açmış bütün güller çemende

Hezâr u gonca vü şebnem siyeh-reng

Düşer biñ tavr-ı ma'nî câna muzlim

Tecellîdir iner devrâna muzlim

Melâz ü mescid ü meyhâne muzlim

İmâm ü muṭrib ü maḥrem siyeh-reng

Şeb-i esrârda dîdâr-ı maḫşûd

Değer mi ḳalbe hiç envâr-ı maḫşûd

Gel olma tâ seher bîdâr-ı maḫşûd

Olursun sen de ey sersem siyeh-reng *

Abdülhak Hâmid

* Abdülhak Hâmid Tarhan, (1991) : *Bütün Şiirleri*, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, Cilt: 1, İstanbul: s. 147–148

8-Mebhas-ı Muvâfakat- Tenevvü'-i Üslûb

Muvafakat, tarz-ı ifâdenin tabîat-ı mevzû' ile mütenasip olmasından ibarettir.

Mevki'-i bahse konacak mevzû'un teemmül-i hakikatiyle her cihetinin ihatası, tarz-ı ifâdenin nev'ini bizzat tayin eyler ki hâssa-i muvâfakatın tahakkuku, mevzû'un hüsn-i teemmül, hüsn-i ihâtasına mevkuf olmak iktiza eder. Nitekim Arap şuarasından biri:

Sûret-i beyân ve ifâdeyi, elvân-ı mevzû' ile nigâr-ı şeb-dîz-i fesâhat eylerim.

Kavl-i hakikat-meâliyle bu rûkn-i fesâhatın menşe-i zuhûrunu pek güzel irâe eylediği gibi bir Arap şairi dahi:

Tezeyyün-i maâniye-i elfâza, mısra'-ı bercestesiyle o rûknün hem menşe'-i zuhûrunu, hem mahiyet ve ehemmiyetini fevkalâde müstahsen, gayet belîgane bir surette tasvir eylemiştir.

Şurası dahi beyan olunmalıdır ki hitâbî, tahayyülî ve hatta fennî kâffe-i âsârın siyâk-ı vâhid üzere temadi etmesi caiz olamaz. Sadelikten itidale ve ondan sadeliğe intikal olunmak velhasıl mülâyemet ve sühûlet-i ifâde arasında câbecâ sevk-âver olan elvâh-ı dil-nişîn, ve temâsîl-i nazar-rübâ arz ve irâe edilmek iktiza eder; zira siyâk-ı vâhid üzere temadi eden âsâr, bâdî-i kelâl ve sâmit olur ki ne kadar şairane veya hitâbî veyahut âlimane olursa olsun makbul olamaz.

Bu hakikati ta'lîm ve ifhâm içindir ki Garp üdebasından (Fontel) "Oh ne güzel ebyât, ne enfes manzume! Lâkin niçin uyukladığımı bilmiyorum." Kavl-i tehekküm-âmizle o nev' âsâra ta'nzen istihfâf olmuştur. Misâl-i âtî siyâkın tenevvüünde gösterilen maharete bir güzel nümunedir:

Bilmem ki şu ifâdâtımla fikrimi arza muvaffak olabildim mi? Muhtâc-ı istîzâh ve tenkit görülecek yerleri beyan buyurulursa elimden geldiği kadar izah ve müdafaaya çalışırım. Şimdi başka bir bahse geçiyorum.

Kitabınızda en büyük bir şairin bir mütefenninden ziyade mahzar-ı hürmet ve riayet olmaması lâzımdır diyorsunuz. Evet! Meselâ Galile ile Korney'i mukayese

edersek cem'iyet-i beşeriyyeye ettikleri hizmet nokta-i nazarından şair ikinci derecede kalır. Fakat bu bapta ifrat edilmemelidir fikrindeyim. Fünûnun ettiği hizmetin gayesi nedir? İnsanların rahat etmesine saadetle yaşamasına (Jean-Jacques Rousseau'nun kulağına kurşun) huzûr-ı kalb ile imrâr-ı vakt eylemesine muavenet değil mi? Şiirde ettiği tesir ile gönülleri leb-rîz-i neşât eder; okuyanları havi olduğu efkâr-ı âliyenin vereceği insibât-ı rûhânî ile münşerihü'l- bâl eyler.

Bir sabah nev-bahârîde gördüğümüz elvân-ı gûnâgûn; menâzır-ı cennet-nümûn gönüllerimizi inşirah ile nasıl meşhûn ederse bir şiir parçası da letafet ve ulviyetine bizi o kadar meftun eyler.

Bir şeb-i mehtâbda semadan zemine rîzân olmuş nûr-ı nazar-ı hûrân ıtlakına şayan olan envâr-ı mâh o reng-i siyâh ile imtizaç ederek cefâ-yı sevdâ gibi parlak bir zulmetle efkârımızı müteâlî, neş'emizi mütevâlî ettiği gibi bir nazm-ı rengînde ifâde-i dil-nişîni, belâgat-ı âteşîni ile bizi meftûn-ı letâfetî, mest-i te'sîr-i belâgatî eyler.

Gâh olur ki semada sönük sönük parlayan necm hazin bir şair kalbine tesir ederek bir manzûme-i dil-pezîr meydana getirir ki şiir-âşinâ olan efkârı tenvir etmekte gösterdiği hizmet bir şimendiferin gördüğü hizmetten de bâlâ-ter olur.

Hem ne hacet! Sizi bir odaya kapasam da mütemadiyen çalışmaya mecbur etsem o zaman meydana getireceğiniz müellefât ile bir de âsâr-ı tabîatın teşhîr-gâh-ı bedâyi' olmuş dil-rübâ bir mahalde oturup yazacağınız kitaplar arasında- velev ki telif edilenler âsâr-ı fenniyye olsun- ne büyük fark görürsünüz. Bu fark neden neş'et ediyor? Açık yerde temâşâ-yı tabîatın gönlünüze verdiği inşirah değil mi? Demek ki insan çalışmaya mecbur olduğu kadar fikrinde inbisat, hüsnünde intişar(!) hâsıl etmek ihtiyacıyla da meftûr imiş.

Şiir ise bedâyi'-i tabîat gibi bu ihtiyacın def'ini tekeffül ediyor. Diğer binlercesinden kat'-ı nazar etsem de yalnız şu hizmetini söylemekle iktifa eylesem şiirin ehemmiyetini teslim buyurmaz mısınız?

Şurasını da söyleyeyim ki bu dediğim şey yalnız şiiri telzîz-i hiss ve efkâr hususuna hizmet eden şuarâ içindir. Yoksa bir kısım şuarâ vardır ki gerek kudret ve gerek hizmet cihetleriyle Claude Bernarlara filanlara nispet kabul etmez. Çünkü

bahseylediğim ulema âlem-i mâddîye, dediğim şuarâ âlem-i efkâra hükmeder. Maddiyat ise efkâr-ı beşeriyenin mağlûb-ı iktidârıdır.

Menemenlizâde Tâhir Bey

Diğer:

Ey süd kuzusu nedir bu nâliş

Kim oldu sebep bu infi'âle

Mâder vererek saña nevâle

Pehlûsunu etmiyor mu bâliş?

Yoksa sürüden cüdâ mı kaldıñ

Firkat mi bu ıztırâbı dâî

Çalmışlara bakmıyor mu râî

Bî-hem-reh ü bî-nevâ mı kaldıñ?

Bî-hûde mi böyle türk-tâziñ

Vardır bu melâl içinde ümîd

Mâderdir eden ümîdi tevlîd

Geçmez mi o mihr-bâna nâziñ?

Ümmîd iledir bükâ-yi eţfâl
 Süd vermede bî-emel mi mâder
 Herkes bir ümîde hizmet eyler
 Ümmîd iledir cihânda her hâl!

Sen olmasaydıñ ey hayâl-i ümîd
 Kabil midir izdiyâd-ı ‘ömrüm
 Sâyeñdedir imtidâd-ı ‘ömrüm
 Biñler yaşa ey nihâl-i ümmîd!

Gel gel kucağında eyle ârâm
 Ammâ seni vâliden de bekler
 Bî-hûde mi çektiği emekler
 Koş koş anı bâri eyle hoş-kâm

Zannım memeyi dehâna aldı
 Zîra işidilmez oldu efgan
 Şâd eyledi derd-mendi dermân
 Feryâd edecek dehâna kaldı!

Zânûların eylemiş nihâde

Teshîl-i rızâ' için zemîne

Pistândaki şîr-i şekkerine

Fıtrat anı eylemiş fütâde

Eyler memeyi başıyla tehzîz

Dünbâle ise hemîşe cünbân

Doymaz bunu seyre çeşm-i insân

Yâ-rabb bu ne vaz'-ı hikmet-âmîz! *

Muallim Nâci

* Muallim Naci, (1997) : *Muallim Naci'nin Şiirleri*, Haz. Abdülkadir Hayber, Hüseyin Özbey, M. E. B. , İstanbul: s. 76-77

FASL-I SÂNÎ

Mündericât: (Mebhas) Kavânîn-i efkâra dair bir iki söz.- (Mebhas) Şerâit-i husûsiyye.- (Mebhas) Üslûb-ı sâde.- Havâssı.- (Mebhas) Üslûb-ı mu'tedil.- Havâssı.- (Mebhas) Üslûb-ı âlî.- Havâssı.- (Mebhas) Ulviyyet-i sırfe.- Ulviyyet-i fikr.- Ulviyyet-i hiss.- Ulviyyet-i hayâl

1-Mebhas- Kavânîn-i Efkarâ Dair Bir İki Söz

Tasavvurât ve efkâr ayrı ayrı veya min haysü'l-mecmû' nazar-ı mütâlaaya alındıkda âtî-i vechle bazı kavânîne tâbi olmaları iktiza eder.

1-Vuzuh

Bir mevzû'un fakat hey'et-i umûmiyyesini idrak etmek kâfi değildir. Bilcümle aksam ve hasâisinin ayrı ayrı zihinde irtisam ve taayyünü lâzımdır ki bunun iktinâh-ı meâlden başka manası olamayacağı için efkâra izafet eylediğimizde ona (vuzûh-ı fikr) namı verilmek münasip olur.

İmdi fikir vazıhtır. Eğer kâffe-i hasâis ve mezâyâsıyla karîn-i idrâk olur ve hiçbir ciheti zalâm-ı ibhâm içinde kalmazsa. Misâl-i âtîde olduğu gibi:

Nihl ve edyân-ı bâtilanın rû-yı arzda en kadimi şems-perestliktir. Bunun sebebi fitrat-ı evvelîde nev'-i benî Âdemin takaddüm-i ezmine ile husul bulacak maarif ve kemâlâtı kuvvede bulunup rehberî-i tevfik-i Bârî muîn olmadıkça delâlet-i akl ile bâdiye-i dalâlette kem-gerde-i râh olup bu âlem-i zulmânîde kabes-i kem-ziyâ-yı şuûr ile fark-ı hakk ve bâtil etmeye şuûn ve kâinât haylûlet eder. Hararetin vücudıyla rû-yı arzda cemî' ecsâm-ı nâmiyenin nümû ve inbisâtı emr-i mahsûs olup bu dahi eşi'a-ı şemsin teâküsünden hâsıl olarak zamân-ı şitâda eşi'anın inhirâfiyla teâküse za'f geldikte erzak ve akvât, matmûre-i kûmûnda zuhûr-ı harârete mevkufl kalmakla akl-ı kasır insanı mübdi' ve mürebbî-i şems olduğuna zâhib olmuştur.

Ateş-perestler dahi bu kabilden olarak mübdi' ve Hâlik hararettir zannettiler. Ancak neyyir-i tevfik-i ilâhî ile ihtidâ eden kümmelîn eserden müessire istidlâl ve kevkebden mükevkebe intikal eder. Hazret-i Halîlullah basîret-i nübüvvet ve kuvve-i kudsiyye-ı risâletle (Lâühîbbü'l-âfilîn) gûyân ve semt-i tevhd-i Bârîye pûyân oldukları semâ-yi suhuf-i Kur'ân-ı şerîfte lemeân eden kevâkib-i dürriyye-i âyât-ı beyyinât ile şems-i fesâh ve subh-ı felâh gibi zahir ve nümâyândır.

Subhî Paşa

Diğer:

Bilmem ne desem ki etse îmâ

Hâl-i dil-i hasret-âzmâyî

Bir hâldedir ki eyler ibkâ'

Bir girye ile biñ âşinâyı

Maşşûş aña heb taşavvurâtı

Maşrem görünen değıldir âgâh

Bî-hûde değıl te'eşşürâtı

Lâkin kime añlatırsın eyvâh!

Bulsam o sözü ki itsem ibkâ'

Dünyâda bulunduğum zamânı

Ahlâf-ı güzîn ederdî îfâ

Dem-bestesi olduğum figânı

Meşrebimce bir âşinâ bulunmaz

Dünyâ ne gurbet-i gurbet-âbâd

Derd ehline mültecâ bulunmaz

Biñ pâreye şad-hezâr feryâd *

Muallim Nâci

2- Nefsü'l-Emre Mutabakat

Efkârın vuzuh kadar mühim, bir hassası dahi sıdk ve ta'bîr-i âherle nefis'ül-emre mutabakattır.

Bir fikir sadıktır. O zaman ki ifade eylediği şeyin sıhhat-i vukû'u müsellemler ise. Meselâ - İstiyorum. Düşünüyorum. Mükedder veya memnunum demek doğru olur; eğer düşünmek, istemek, mükedder veya memnun olmak ahval ve keyfiyyâtı nefis'ül-emre mutabakat eylerse. Keza, yalan fena şeydir dediğimde kizb ile fenalık arasında bir nispet îka' eyledim ki muhakemem, onun sahih olduğunu tasdiğe müsaittir. İşte misâl-i âtî bu hâssa ile pîrâste (olan) âsârdandır.

Hâb-ı pür-ıztırâbdır bu hayât

Doğmuşuz ölmek üzre vâ-ı hayfâ!

Var ise zerre zerre zevkıyyât

Anı da kıahr-ı dehr eder ifnâ'

* Muallim Naci, 1997: s. 92.

Gideriz böyle cehl ü ğaflet ile
 Қа' r-ı girdâb-ı mevte Һasret ile
 Dürlü miҺnetle biñ meşakқat ile
 MaҺv u güm-nâm eder bizi dünyâ

Bizse seyreyleyip bu bünyâdı
 Ararız tarҺına nedir bâdî
 Hâliқ-ı, Һalkı sır-i îcâdı
 Cümleyi bilmek isteriz Һâlâ!

Lîk bu sırr-i mübhemiñ Һalli
 ‘aқla teysîr olunmamış belli
 Âdeme ‘acz u ğaflet u cehli
 Ettirirler ҺaҺâ içinde ҺaҺâ

Şıyrulub rûҺ zulmet-i tenden
 Süzölüp eyledikde ‘azm-i vaҺan
 O zamân Һallolur bu şübhe vü zan
 Bilinir Һaşılı nedir bu ma'nî *

Jean- Jacques Rousseau *Tercüme-i Pertev Paşa*

* Ali İhsan Kolcu, (2007): *Tanzimat Edebiyatı Şiir*, Salkım Sögüt Yayınevi, Cilt: 1, Erzurum: s. 76–77

3- His ve hayalin sıdk ve mutabakatı

Kâffe-i tasavvurât ve efkârın cedîr-i kabûl olması, mantık ve riyaziye kavâidinin şart ve irâe eylediği sıdk ve mutabakata mevkuf değildir.

Bazı efkârın istikamet ve doğruluğu kalp ve hayale râci'dir. Başka türlü söyleyelim: His ve hayalin kendilerine mahsus ve ayrıca hakikatleri, nefsü'l-emrleri vardır. Meselâ Osmanlı mümtâzîn-ı şuarasından Kazım Paşa Hazretleri bir mersiyesinde:

Ref' olundı 'arş-ı a'lâya vücûd-ı Muştafa

Hûn-i pâkiñ olduğu dem hâke rîzân yâ Hüseyyin

Demişler ki fikrin muhakemesini nefsü'l-emr-i mantıkîye bina eylesek müeddâ-yı beyti sahih bulamayız; zira vücûd-ı Mustafa (aleyhi's-selâm) ila maşallah bu gabrayı tezyîn edecektir.

Hâlbuki o fikir sahlîtir; şu sebeble ki teessürât-ı hakîkiyye ile meşhûn olan kalp öyle itikada mâildir, ve belki de kavânîn-i riyâziye ve mantıkîyenin irâe eylediğinden daha iyi, daha doğru, daha metin bulur. Çünkü hisseylediği gibi ifade olunmuştur.

İşte bu nev' keyfiyyâta (sıdk-ı hissiyyât) denir ki makbul ve müstahsen olması, tabîî bulunmaya ve ca'lî olmamaya mevkuttur. Bir de İbn Kemâl merhumun Yavuz Sultan Selim hakkında söylediği mersiyesinden:

Şems-i 'aşr idi 'aşrda şemsiñ

Zıllı memdûd olur zamanı şaşîr *

Beytine bakalım. Şüphe yoktur ki müeddâ-yı beyt (iki kere iki dört eder) yolunda bir hakikat-i riyâziyye değildir; fakat inkâr olunamaz ki müteheyyiç olan hayal, nefsü'l-emri o kadar bârid ve o derece nâkâfi görür ki mantık ve riyâziyenin her vecihle müsâade edip etmediğine bakmaz da hakikatin fevkine çıkmak ister ve işte cennet-mekân Yavuz Sultan Selim'in (şems-i asr) olduğunu doğru olarak arz eyler. Buna da

* Mehmet Kaplan v.d. , (1979) : *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt: 2: İstanbul: s. 301

(sıdk-ı hayal) denir ki sezâ-vâr-ı makbûliyyet olabilmesi, dürüş, kaba olmamaya ve tabî bulunmaya arz-ı ihtiyaç eyler.

Neşîde-i âtiyye ki bir mezarlık âlemindeki hissiyyât-ı muhabbeti tasvir eden manzumeden alınmıştır, hissiyatın nefsü'l-emre muvafakatına en güzel misallerdendir:

‘ârîydi gök nümâyiş-i reng-i şehâbdan

Envâr aqardı her tarafa mâh-tâbdan

Şamt u sükût o mertebe hâkimdi mevki’e

Kim muztarıbdı bende olan ıztırâbdan

Beñzerdi gâh o ses ki gelirdi ba’îdden

Ol şavta kim taħaşşul eder âsiyâbdan

Leyliñ ruḡûbeti geçerek tâ zemîne dek

Bir bû-yı uḡrevî duyulurdu türâbdan

Dehşet bulurdı dil müteħarrık zılâldan

Emvât kaldırırđı serin şanki hâbdan

‘atf iyledim derûne nigâh-ı taħassüri

Duydum şu gizli nâleyi qalb-i ħarâbdan:

Var mıydı kimse bende olan derde uğramış

Şunda huzûr içinde yatan şeyh ü şabbdan

Ammâ yine bu derd iledir zevk ü lezzetim

Çurtarma ey hudâ beni bu iktirâbdan

Andım o bî-vefâyı garîbâne ağladım.

Geldi hayâli dîde-i giryâna ağladım.*

Recâizâde Mahmûd Ekrem

Hayalin nefsü'l-emre mutabakatı

Ey 'âlem-i mişâlin seyyâh-ı hûş-yârı

Hiç kaçır-ı şûretinde gördüñ mü nev-bahârı

Gel görmediñse seyret ammâ şağın galağdan

Tâbende ğurre şanma ol cüft-i zer-nigârı

Ebrûların zer-endûd etmiş 'arûs-ı feyziñ

Meşşâta-i kemâliñ kilik-i hüceste-kârı

* Ekrem, 1997: 300–301.

Bak ol zemîn-i hûb u dîlcûy-ü müşk-bûyâ

Seyret o saķf-ı pâk-ı pürnaķş- u pür-nigârı

Güyâ edip tabîat gûy-ı zemîni taştîh

Tübbet aşâğı düşmüş Çin-ü Hutten yukarı

Ol deñlü sâhasında feyz-ü neşât var kim

Olsaydı ger zamânîñ âsâyîş-ü qarârı

Derdim ki gelmiş anda tarh-ı ikamet etmiş

Cemşîd-i kâm-kârın eyyâm-ı hoş-güvârı

Dîvâr-ı tâb-dârın halk eylemiş munaķķaş

Düşmüş behîştin aña ‘aks-i şükûfe-zârı

Oldı ‘aceb ‘aceb kim terkîb-i hulde ķabil

Biz böyle bilmez idik ‘unşûr-ı çıhârı

Bir yaña lâle-zârı keşt-i piyâle-i Cem

Bir yaña gül-sitâni kânın hâzîne-dârı *

Nedim

4- Tenasüp

Bir fikrin vazıh ve doğru olması, eserin makbûliyyetine kifayet etmez. Gerek efkâr ve makasid-i asliyye ve gerek onlara taalluk ve irtibatı olan efkâr-ı tâliye ve bir tabire göre avâriz-ı mevzû' beyninde hüsn-i ittisâl ve hüsn-i münâsebet bulunmak iktiza eder.

Binâberîn kâffe-i mülâhazât ve efkâr, vahdet-i mevzû' ile münasebet ve mülâyemette bulunmalıdır ki aralarında nev'-i tenâkuzu ima eder bir şey bulunmasın.

Nevruz Bey'in mukaddimesinde müdâvele-i efkâr ve taklîd-i âsârın mahâsini, bir tavr-ı dil-nişîn-i belâgatla beyan olunduğu sırada meşhûd olan o te'sir-i belîğ, efkâr ve mülâhazattaki ittisâl ve tenasüp fevkalâdeden nâtictir:

Şu cihân-ı ibrette âsâr-ı beşerden nazar-ı tahayyürle müşâhede olunan bunca bedâyi'-i hıred-fersâ, bütün müdâvele-i efkâr ve taklîd-i âsâr ile vücuda gelir.

Bir adam kendi kendine kalınca haiz olduğu isti'dâd-ı terakkîyi izharda tekellüme henüz başlamış bir masumdan pek az ileri gidebilir. Hatta ülfetleri birkaç çadır halkına münhasır olan beyâbân-ı vahşet-perverdelerinin meksûbât-ı insâniyyede medeniyet içinde yaşayan mektep çocuklarından büyük bir farkı görülemez.

* Nedim, (1972) : *Nedim Dîvânı*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp ve Aka Kitabevi. , İstanbul: s. 114

Hususıyla hubb-ı vatan, tarafdârî-i millet, ibtilâ-yı hakîkat, istihkar-ı menfa'at gibi mekârim, def'aten bir vicdanın perverde edeceği hissiyât-ı âdiyyeden değil taklit gibi sâbika gibi, dâiye-i tefevvuk gibi nice esbâb-ı teşvîk ile tekevvün edecek melekât-ı ulviyyedendir.

Bu melekât ise haddizatında mahbûb-ı kulûb-ı cihâniyân olacak derecelerde nazar-rübâ-yı vicdân olduğu için, şa'şaa-i bedâyi' ile bir kere meydân-ı zuhûra gelince binde bir gönül bulunmaz ki hüsn-i âlem-ârâsına incizâb etmesin.

Zahirde gönül eğlendirmekten başka bir işe yaramaz gibi görünen edebiyatın erbâb-ı tedkîk nazarında aksâm-ı fûnûnun en nâfi' ve en mu'teberlerinden ma'dûd olmasına bir büyük sebep de mürebbî-i rûh ve müzekkî-i efkâr olan emsâl-i ahlâkın tezyininde gösterdiği kuvvettir.*

Kemal

5- Tahallüs ¹

Bir mecmû'un aksamı nazarıyla mütalâa olunan efkâr ve mülâhazât beyinde vücûd-ı mülâyemet ne derece lâbüdd ise birinden diğerine hüsn-i intikale müsait olacak meziyetin tahakkuku dahi o mertebe lâzımdır.

Mevâdd-i âdiyyeden bâhis olan âsârın hüsn-i tahallüse medar olacak revâbıtı mevzû'-ı bahsin taksiminden münbais olacağı için bu meziyetin o nev' efkâr ve mülâhazâta ihtiva ettirilmesi sehil ve âsândır.

Nitekim bir mecmû'ada müsâdif-i nazar-ı mütâlâa olan bir bend ki hulâsası, taraf-dârî-i hakîkat, muhâfaza-i adâlet, istihkar-ı menâfi' ve meyl-i hakkaniyet hısâl bir güzidesinin bir şahısta içtimasını irâeden ibarettir, ilk haslet ve meziyet beyan olunduktan sonra mevzû'un aksamından istiâne ile:

* Mehmet Kaplan, İnci Enginün, (1978): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İst. Ün. Ed. Fak. Cilt: 2, İstanbul: s. 285

¹ Bedî'in dediği tahallüs değildir.

“Şimdi de muhâfaza-i adâlette olan gayretini nazar-ı tedkike alalım” denmiş ve o üçüncü fikre intikal için dahi:

“İşte efendiler muhâfaza-i adâlete olan gayret-i fevkalâdesi dahi şu söylediğim mertebelerde idi.”

“Bundan sonra arz olunacak bir meziyeti kaldı ki o da istihkar-ı menâfi’ ve meyl-i hakkaniyet seciyesidir.” Yolunda idâre-i kelâm olunmuş.

Hüsn-i tahallüse medar olan bu nev’-i revâbit, umuma açık bir yoldur. Bunun daha zarifane daha amîkane ve asîlânesi, zihinleri neticeye hazırlayacak kuvvet ve meziyette olduğu halde tahallüs için sevk olduğuna hiçbir işareti ihtiva etmeyen efkârdır. Bu nev’ revâbit dahi dikkat-i fikr ve dikkat-i hiss mahsûsâtındandır. Abdülhak Hâmid Bey Efendi’nin hem ta’ziyyet, hem tebrik için yazdığı bir mektup ki reng-i siyâh-ı mâtemin nûr-ı sabâh-ı meserret ile imtizacını irâe ediyor, onda görülen meziyyet-i hüsn-i tahallüs hakikaten havârik-ı edebiyeden addolunsa becâdır:

Cihân-ı edebiyâtta kıyamet kopmuş! Bizim burada haberimiz yok! İnsân-ı kâmil suretinde mücessem bir asr-ı azîm-i maârif, fenâ-âbâd-ı mâzîye inkılâp etmiş; edvâr-ı âtiyye-i edeb siyeh-reng-i mâtem olsa becâdır. Bircümle ulema ve üdeba ağlasınlar ki kutb-ı kerîm ve muhteremlerinden dûr oldular! Bundan böyle mekân-ı mukaddesi arandıkça arş-ı a’lâya bakılsın! Nâm-ı sâmi-i mübâreki yâd olundukça Allah Allah desinler.

Vah! O bed-bahtân-ı istikbâl ki temâşâ-yı lika-yı rûhânisine mahzar olmayacak! Vah o müştâkan-ı devr-i hâzıra ki tecellîgâh-ı feyz ve marifetten mahrum kaldılar! Ulemâ ve fuzalânın bedreka-i dil-âgâhı, üdeba ve şuarânın en kadîm ümîd-gâhı, fukarâ ve zuafânın en büyük penâhı nazarlardan nihan olmuş!

Huda bilir ki bu mektubumu giryân giryân tahrir ediyorum. Gördüğüm lütuf ve merhametler, aldığım pend ve nasihatlar, okuduğum ders-i ibretler, ağlar gözümün önünden birer birer güzâr ediyor! Ya nasıl ağlamayayım ki pederimin bin kere fevkinde

iken benim gibi bir fakire peder muamelesi erzân buyurur idi. Bunda çâkerleri dahi teselliye muhtaç olduğuma Allah şahit olsun.

Evvel ki rahatsızlıkları zamanında lisân-ı kerâmetlerinden sadır olan bir haber o kerametın vücuduna zahirî bir bürhân idi. Bu kere ise ömr-i azîzinin yâdigâr-ı bihterini ittihaz buyurdıkları mahdûm-ı edîb ve necîb muhteremlerinin sûr-ı meserret ve müzâheretini görür görmez terk-i cihân-ı fânî buyurmuşlardır ki nezd-i Hudâda olan mahremiyetlerine bir alâmet-i ma'neviyyedir.....

2-Mebhas-ı Şerâit-i Husûsiyye

Birinci faslın mebhas-ı evvelinde beyan olunmuş idi ki tabîat-ı mevzû'a tâbî' olan havâss ve mezâyâyâ şerâit-i husûsiyye namı verilir.

Mevzû'-ı bahs olan mevâdd ve eşyâ, sade veya makrûn-ı ulviyyet ve azamet olmak yahut bu iki meziyetin arasında bulunmak gibi üç nev' mâhiyette inkısâm eder ki bu itibar ile dahi tarz-ı ifâde: Üslûb-ı sâde, üslûb-ı mu'tedil, üslûb-ı âliye taksim olunur.

3-Mebhas-ı Üslûb-ı Sâde

Üslûb-ı sâde, lâfz ve ta'bîrât-ı san'at ve ihtişamdan muarrâ olmak efkârda şaşaa ve azamet, hissiyatta şiddet ve sarâmet bulunmamakla, vücuda gelir ki lâyıık olduğu mevzular, nefis-i nâtıkayı telzîz veya tehyîce müsait olmayan şeylerdir.

Esâlib-i ifâdenin bu nev'i tezyînât-ı edebiyeye arz-ı ihtiyâc eyleser, o da amiyanelikten temayüz edecek mertebelerde olmak iktiza eder; zira sanat ile itilâfa rağbeti yoktur; kendine en ziyade yakışan, en ziyade mülâyim olan şey, irtical ve bedîhe olmalı ve kâffe-i kıymet ve makbûliyyeti tabîliğe münhasır bulunmalıdır. Misâl-i âti izâh-ı mebhasa medar olan emsiledendir:

Bu âlem ki âlem-i teceddüd ve inkılâptır, ihtilâf-ı leyl ve nehârî gibi tahavvül-i edvâr ve ekvârı dahi hep tekabül-i selb ve îcâbtır. Bunun hakayık-ı ahvâlini bilmek ve nazariyatının ukde-i eşkâlini halledebilmek şöyle dursun müşahedeye istinat ile yakîniyattan add ve itikat olunan bazı kazâyâ bile galat-ı hiss-i ihtimâl ve mülâhazasına mebni mahal-i bahs ve irtiyâbdır.

Ezcümle evzâ'-ı felekiyyenin tagayyürüne ve leyl ve nehârın tekerrürüne bakıp bir hareket-i yevmiye müşâhede ediyoruz. Lakin mir'at nazare-i ûlâyâ münakis olduğu vecihle devr ve hareket eden şems ve kamer midir? Yoksa üzerinde bulunduğumuz küre-i arz dönüp de bu görüşümüz galat-ı hiss-i nazar mıdır? Burası ez-kadîm-i hükemâ beyinde muhtelif-fih bir meseledir. Fisagurus ki müddet-i medîde Mısır'da ve Asya'da dolaşıp tahsîl-i ulûm-ı hikemiyye eylemiş bir zât-ı celîlü'l-me'ser dir. Onun reyine göre şems merkez-i âlem olup etrafında arz ve ecrâm-ı sâire sair ve dairdir.

Asr-ı Eflâtun'a kadar onun mezhebi meslûk-ı felâsife-i Yunan idi. Ba'de Aristo arzın sabit ve etrafında şems ve kevâkib-i sâirenin müteharrik olmasına zâhib oldu.

Cevdet Paşa

Nümûne-i Edebiyyât

Diğer:

İnsan o kadar garip bir mahlûktur ki envâ'-ı hayvânâtta bir nev' olduğunu eskiden beri işitmeğe alışmamış olaydık, bu hüküm bizde pek garip görünecekti. Hakikaten âlemde birinci defa olarak, insan hakkında bu hükmü edip, insan envâ'-ı hayvânâtta diyen pek büyük ictisârda bulunmuştur.

Bir taraftan insan ile sair hayvanlar arasında akıl ve temyizce olan farkı nazar-ı i'tibâra alarak bu kadar bedâyi'i vücuda getiren, bu kadar hakikatleri bulan, kemâlât-ı mâddiyye ve ma'neviyyenin bu kadar âli bir derecesine yetişen, bu kadar esbâb-ı istirâhat ve ma'mûriyyet içinde yaşayan, bazı defa cismâniyyetten muarrâ görünecek kadar akıl ve ruh haline geçen insanı koyun, koplumbağa, balık, yılan, böcek gibi hayvânât-ı gayr mıdır ki behâyim-i hasîse envaından bir nev' addetmek, o nevimize büyük bir haksızlık etmekle beraber, abes bir iddiada bulunmak gibi görünür.

Diğer taraftan insan ile bahâyimden en ednasının bedenleri nazar-ı muâyenedengeçirip uzuvları, kemikleri, âlet-i dâhiliye ve hâriciyeleri, damarları, kanlarının cevelânı, hazımları, havâss-ı hamseleri mukayese olundukda, insanın sair hayvanattan ve alelhusus dâhil bulunduğu zevâtü's-sidye kısmından, hiçbir farkı olmadığı tebeyyün edip, bu hayvanat envaından addolunmaması muhal görünür.

Hususıyla bir taraftan bazı adamlarda ve belki umumiyet üzere akvamda bahâyımın hâline karîb bir hâl-ı gabavet ve vahşiyet ve diğer taraftan bazı hayvanlarda insana karîb hissiyat ve âsâr-ı fehm ve idrâk görülmesi insanın envâ'-ı hayvânâttan bir hayvan olduğuna şüphe bırakmıyor.

Ş.Sâmi Bey

Yine İnsan

Üslûb-ı sâdenin, esâlib-i sâireden mâ-bih-ü't-temâyüzü: Sadelik. Sadedilânelik. İhtisar gibi mezâyâdır.

Sadelik- Bazı mahiyetlerin isim ve unvanları, kendilerini tarife medar olur. Sadelik bu kabildendir. Sadeliği hatta bir ta'rîf-i ism ile de tavzih eylemek mümkün olamaz; zira o tabir kuvvetinde zihinleri ilka-yı ma'nî edecek bir lâfz yoktur ki mümkün olsun. Mamafih “efkâr ve hissiyatta o sedâcet ve sühûletdir ki her türlü zînet ve letâfeti, tesiri kendi tabiatı içinde olmalıdır” ile tarif etmişler.

Malûmdur ki letafet ve güzellik denilen şeyler ki ruha nafiz olmak hassasıyla taayyün eder, mahsul fitrî olursa daha ziyade nazar-pîrâ, daha ziyade kalb-ârâdır. O takdirde tekellüf ve itinasızlık ve sedâcetten ibaret olan sadelik mahasin-i tabîyyeden muarrâ olmak iktiza etmez; bilakis kendisi o şeylerdir. Misâl-i âtf bu nev' mahâsini ihtiva eden eserlerdendir:

Mihr-i Cihân

Mevlâna, Mevlâna! Söylediğin sözleri dikkatle dinledim. Fikrinde ziyâ-yı şefkatten yapılma güller; nûr-ı seherden dökülme yaseminler açılıyor. Fakat söylediğin lakırdıyı fikir anlıyor, gönül duymuyor. Ah kalbime bir lisan verip de sefarete onu göndermek mümkün değil ki hissiyatımı istediğim gibi meydana koymak kabil olsun.

Beni dinle! Beş senedir ötekinin nikâhında idim; gençlik nev-baharının en revnaklı, en parlak zamanlarını, sizin şu harem-serây-ı devlet dediğiniz esaret zindanlarında geçirdim, bahâr eyyâmı zindana atılanların bülbül sadâsından ne eğlencesi olur? Benim o müddet içinde bir eğlencem var ise halk arasında şair namıyla yâd olunan andelîbân mağrifetin nigamât-ı vicdânı idi. Muhabbetin pek çok tasvîr-i hayâlisini gördüm. Cümlesinden gönül sabâvetle şebabet arasına düştüğü sırada nazlı uykusundan gözlerine dolan nûr-ı âfitâb ile uyanmış bir nâzenîn gibi, en ma'sûmâne eğlenceler, en kuvvetli ümitler içinde bir tatlı gaflet, bir can-perver rahata me'lûf iken basireti bârika-i hüsn ile açılıyor; etrafına bakıyor, kendini bin reнге dökülmüş nurlar, bin şekle girmiş letafetlerle müzeyyen bir firdevs içinde görüyor. Teneffüs ettiği havayı râyiha-i hayat ile memlû, ayak attığı toprakları cevher-i cân ile âlûde zannediyor! Ömrünün gidişinden mehtabın in'itâfiyla serv-i sîmînler içinde kalmış bir nehrin güzarânını seyreder gibi, lezzet buluyor. *

Kemal- *Celâleddin Hârzemşâh*

Nümûne-i Edebiyyât

* Namık Kemal, (2007) : *Celâleddin Harzemşah*, Haz. Oğuz Öcal, Akçağ Yayınları, Ankara: s. 149

Diğer şiire:

Ḳani' ne güzel hayat-ı sâdeñ

Bir saḳsıda bir avuc türâba

Vâ-beste cihânda istifâdeñ

Üç günde beş altı ḳatre âba

Îrâş-ı ziyân ider mi âyâ

Etsem seni gözyaşıyla isḳa

Mağmûm leyâl-i vaḥdetimde

Sensin olacak benimle hem-dem

Buldum seni kendi fıtratımda

Müstagraḳ u pür-sükût ü maḥrem

Ṭâli'lerimiz de düştü uygun

Kim hicr ile sen de ben de maḥzûn

'izzetle çekildi gitti cânân

Eyvâh ki biz garib ḳaldıḳ

Me'yûs ü melûl-lâl ü hayrân

Bî-çâre vü bî-naşîb kaldık

Fikriñ nedir ey garîb söyle

Hicrân demi çok sürer mi böyle *

Recâizâde Mahmud Ekrem

Diğer:

Meh-i tenhâ-rev-i semâ-peymâ

Nısf-ı şebde gehî tayaqquz eder.

Görerek ol bürûdeti ammâ

Sütrem-i ebr ile taħaffuz eder

Hiç görünmez zamân-ı bârişde

Başka ıqlîme eyleyip hicret

Dolaşır hem yine eder 'avdet

Ki güzer-gâhını küşâyışde

* Ekrem, 1997: 314.

Bulacak olsa ol güzârişde

Şeb-i târ ana ‘arzeder tal’at

Nitekim bir esîr-i zındâna

Gelir envâr-ı fikr-i cânâne *

Abdülhak Hâmid

Sâdedilânelik

Sâdedilânelik efkâr ve hissiyatın nihayet derece sedâcet ve tabîliğidir ki sahibi habîr olmayarak gibi zuhur eyler de alelekser çocukça ve bâis-i zevk olan bir hâl-i saf-derûnâne tasvir eyler.

Efkâr ve hissiyatın o hassası şununla temeyyüz eder ki arz eylediği ahvali –biz olsak- sanat ve maharet ile setr ve ihfâ etmeğe çalışırız; onun mütekellim ve kaili ise ağzından kaçırır gibi gayet itinasız, gayet safvet-i bâl ile meydana kor, ve o cihetle muhatap ve erbâb-ı mütâlâa için bir temeyyüz ve rüçhan itikadına sebep olur.

Lorantin romanında müsâdif-i nazar olan muhâvere-i âtiyyede kapıcının cevabı saf-derûnluk ve sâdedilâneliğin şekil ve mahiyetini irâe için bir misal olabilir:

* Hâmid, 1991: 49.

Filorand - O daire tutuldu mu?

Kapıcı - Hayır madam

Filorand - Bari muntazam mı?

Kapıcı - Pek muntazam. Gayet güzel ve süslü; bütün duvarlar ayna ile müzeyyen; insan kendini baştan ayağa kadar görür! Çok muntazam.

Poul Dukok

Mütercimi
Muhammed Fafri

Efkârdaki sâdedilânelik, alelekser bir tarizi veya tehakkümü ve umumiyetle bir maksad-ı hafiyi mutazammın olur.

Ta'lîm-i Edebiyyât'ın tedkik ve beyanı vecihle şikâyet-nâme-i Fuzûlî tarizi, ve âtiyen naklettiğimiz muhavere dahi bu maksad-ı hafiyi mutazammın eden safderûnluk ve lâübaliyâneliği irâe etmektedir:

Perihan

Muzafferiyetinizin en ziyade şayân-ı takdîr olan bir yeri de karşınızdaki askerin hâlidir, esir ettiğiniz Hanzâdeler Osmanlıların en kahraman ümerâsından olduklarını rivâyet ediyorlar.

Hamza

Ben Osmanlıların başka askerini, başka ümerâsını gördüm, fakat bu delikanlılar bi-hakkın murtaza gerçekten kahraman idiler. Valide bilmem niçin merak etti de Gazi Giray'ı Kahkaha'ya gönderdi! Hâlâ acısı gönlümden çıkmıyor.

Perihan

Demek ki siz Gazi Giray'ın şecaatini daha ziyade beğendiniz.

Hamza

Hayır! Dünyada Adil Giray'a tercih olunacak ve belki mukabil gelecek ferd-i âferîde mevcut değildir. Fakat Allah için beriki de fevkalâde cesur idi.

Perihan

Adil Giray'ın o kadar şecaat neresine yakışır? Kısa boylu kanbur bir adam imiş!

Hamza (gülerek)

Size onu kim söyledi? Ben müddet-i ömrümde o kadar yakışıklı, o kadar levent bir genç görmedim.

Perihan

Adil Giray genç mi ya?

Hamza

Yirmiüç yirmi dört yaşında gayet vecâhetli, gayet hoş-sohbet, âlim, ârif, şair bir kahraman. Feyyâz-ı mutlak bu kadar fezâili değme bir vücutta cem' eylemez.

Perihan (tebessüm eder)

Acayip şeyler! Biz bu hanedana ecnebi imişiz gibi sarayımıza misafir olanların yüzünü bile görmüyoruz. Genç isek çocuk değiliz! Yirmi bir yaşında vardık; tedbîr-i hükûmette oldukça iktidarımızı ise daha on sekiz yaşında iken göstermiş idik. Bu mükâlemelere girişebiliriz zannedirim.

Hamza

Hakikat vâlidem onda münasebetsizlik ediyor. Zaten peder alîl; vezir nev-zuhûr; benim elimden bir şey gelmez; yalnız biraz harp edebilirim. Devletin umurunu şimdiye kadar valide ile siz idare edip dururken Kırım meselesine niçin karışmayacağız? Ne vakit isterseniz emredin. Ben götürür sizi Hânzâde ile görüştürürüm.

Perihan

Yine Şah'ın emri, validenizin reyi olmadıktan sonra hiç kimse ile görüşmem;
hiçbir işe karışmam.*

Kemal-Cezmi

Eğer zannımızda hata etmez isek bir sefilenin hasbıhalinden aldığımız ebyât-ı
âtiyyeden altıncı ve hususuyla son beyit dahi hissiyyât-ı sâdedilâneliğe bir güzel
misaldir:

Nereye baksa idim hep revnağ

Gece mehtâb idi gündüz de şafağ

Hiç gelmezdi bahâra fayşal

On iki ede rebî'-i evvel

Ben de her şey gibi ol mevsimde

Tazeden taze idim 'ömrümde

Çok sever faşl-ı bahârı gençler

Çünkü onlar da bahâra beñzer

* Kemal, 2007: 132–133.

Gece bir ‘âdet edinmişim ben
Seyrederdim feleği bir tepeden

İşitirdim o zaman kızlardan
Nûr almış gibi yıldızlardan

Hâbdan kalğar iken hurrem u şâd
Her seher hüsnum olurmuş müzdâd

Abdülhak Hâmid

(Takdir-i Elhân) ın kavlince kıt’a-i âtiyyede keza sâdedilâneliğe bir numunedir.

Benim mi gördüğüm şu şekl-i garîb
Baña bahtıkça bahş-ı hayret eden
On yıl evvel bu resm imiş şeklim
Ne kadar beñzemişim baña ben!

Menemenlizâde Tâhir

Şurası mestûr-ı nazar kalmasın ki hissiyat, ihtiras ve tevellu’a iktiran eyledikte – çünkü ne husulü arzu edilse ika’ etmeğe ve ne de vaki olursa adem-i izhârına muktedir olabiliriz, şiddetle ittisâfa mani değildir. Hatta bazı trajedilerde fevkalâde ulviyet ve azamete karîn olarak da rû-nümâ olur.

O nev’ sâdedilânelik bâis-i hayret olmak gibi hâssa-i mütemeyyizeye maliktir ki meşhur(Adalı) muhâvere-i âtiyyesi o türlü ahval ve âsâr içinde cereyan eylemiştir:

Adalı

- Size kendi oğlum gibi söylemek isterim.

Jevas

- Oğlunuz gibi!

Adalı

- Evet! Sükût ediyorsunuz?

Jevas

- O pederi terk edeceğim. Hangi...

Adalı

- Söyleyiniz. Söyleyiniz!

Jevas

- Hangi valide için!

Bu muhaverede verilir ki zuhura gelen infîâlât-ı şedîde, âni bir vakfeden sonra gayet saf-derûnâne bir hitap ile izhar olunmuştur ki tesiri her surette müthiş olabilir.

Müellefât içinde müsâdif olabileceğimiz üslûb-ı sâdedilâne, iki suretle arz-ı mâhiyyet eyler.

Bir müellif, mevâdd-ı târihiyye veya sırf terâcim-i ahvâlden bahseylerken sadelik dairesinde inceden ince ve büyük küçük, mühim, gayr-ı mühim kâffe-i ahvâli beyan ve tezkîr eylerse o müellifin tarz-ı ifâdesini bu nev' üslûb idâdına idhâl etmişlerdir. Hâlbuki i'timâd-ı umûmîyi en ziyade mucip olan da bu tarz-ı ifâdedir; zira ahvâl-i tarihiyyeyi- sadelik içinde- beyan ve tezkîrde böyle mühim ve gayr-ı mühim, büyük küçük velhasıl mevzû'-ı bahse esasen, fer'en taalluku olan kâffe-i ahvâli, her şeyi

ihata eylemek- bazen çocukça safderûnluk derecelerine kadar varsa bile- müverrih menkulâtına mûcib-i emniyyet ve i'timâd olan müstakîmânelik ve hakikat-cûyânelik renk ve suretini vermiş olur.

Sahâifü'l-Ahbâr tercümesinden zîrde naklettiğimiz parça arz olunan yoldaki âsâr-ı târihiyyeye bir misal olabilir:

Abbâsiyye Devleti zuhur ederek, Emeviyye tâifesinden ele girenler katlolunduktan sonra, ol esnâda Abdurrahman(Zâtü'z-Zeytûn) nâm mahalle bulunmuş idi. Fırsat bulup Filistin'e firar ile bir zaman biraz atlı ile anda mütevârî ve ahvâl-i âlemi tecessüs üzre oldular.

Kendisinden menkuldur ki: Bir defa Emeviyye tayfasına eman verilip ba'dehu ol ahd nakz ve nehr-i (Ebâ Fıtras)'da dimâ'-ı Emeviyye mubah addolunduğundan haberdâr olduğumda, nefsimden me'yûs olarak haneme geldim; ve ehl ve iyâlimi alarak, Fırat Irmağı kenarında bir köye çekildim: Bir gün oturdum; oğlum Süleyman dört yaşında idi; ve önümde oynayıp gezerdi; odadan dışarı çıkıp der-akab feryâd ederek içeriye girdi ve bana sarıldı. Her ne kadar defetmek istedimse de müfid olmadı. Bunun bir aslı olmak gerek diye dışarı çıktım; gördüm ki Abbâsiyye'nin siyah bayrakları dikilmiş! Bir küçük kardaşım anda dururdu. “En-necât, en-necât” diye feryâd etmeğe başladı. Alelfevr yanıma bir miktar altın aldım; kız kardaşlarıma ne semte gideceğimi ilâm ve âzâdlım Bedr'e onları bana îsâl etmek için tenbih ederek kardaşım ile ikimiz necât bulduk. Gelen asker, beni arayıp bulamadılar. Âşinâlarımdan bir kimsenin hânesine varıp kendimiz için bir iki hayvan alıvermesini emrettim. Herifin bir kölesi vardı, gitmiş; Âmil'e bizi haber vermiş! Üzerime hücum ettiler. Biz yayan kaçtık ve hemen kendimizi Fırat'a vurup yüzmeye başladık. Ahzımıza gelen herifler “geliniz sizi kurtaralım” diye çağrışıldılar. İltifat etmedim; ben öte yakaya geçip selâmet buldum. Birâderim onuç yaşında idi. Suyun ortasında âciz kalıp eman vermelerine binâen dönüp onlara vardı. Gözümün önünde onu katlettiler. Ben varıp bir yerde pinhân oldum. Ta ol vakte değin ki aramaktan me'yûs olarak gittiler. Ben dahi magrib diyarına azimetle Afrika'ya vüsul buldum. *

Nedim- *Nümûne-i Edebiyyât*

* Yetiş, 2006: 421-422.

Üslûb-ı sâdedilânenin bir tavr-ı dîğeri dahi bu meziyeti gayet maharetle tasvirten ibaret görünür.

Şinasi merhum ile ecille-i üdebâmızdan Ekrem Bey Efendi'nin lisanımıza nakleylemiş oldukları "Lafonten"ın aaleb-i hikâyâtı o nev'den şümar edilse gerektir. Fakat tasvir ve taklidî olan bu sâdedilâneliğın daha müessir, daha ruhlu olduğunu unutmamalıdır.

Misal:

Nedir el hükümü li'l-gâlib-i meâli

Bilinmekçün getirdik bu mişâli:

Bir kızu bir menâr-ı mecrâda

Teşnelikten olurken âzâde

Geldi ac kırnına çıkıp bir gürk

Nitekim.....

Oraya cû' idi anı getiren

Naşıl olmaz bahâne cû-yı fiten

Ol gâşb-nâk cân-ver dedi kim:

Böyle teşcî' eden 'aceb seni kim?

Şürbümü eylemektesin tekdîr

Cür'etiñçün seni idem ta'zîr!

Kuzu ta'zîm kaçd idüb o zamân

Dedi: Şevketlu pâdişâhım âmân

Zât-ı şâhâneñ etmesun hiddet

Lakin evlâdır eyleye diğkat

K' iderim def-i teşneni suda ben

Yirmi haçve aşâğı kurbünden

Lâ -cerem bir cihetle bu nâ-şâd

Edemem şürb-i şâfiñız ber-bâd

Ah o hayvân-ı zâlim etdi 'itâb

Budır işte olan hiçâb u cevâb:

Anı şimdi bulandırırısın hem

Eyledindi geçen sene beni zemm

Doğmamışken bunu nasıl ederim!

Vâlidemden daha meme emerim

Sen değilseñ birâderiñdir hûd!

O da yokdur deyince ol bî-hod

Ḳurd edip bahş-ı âhir ü bâtl

Dedi: Sizden biridir el-hâşıl

Kelb ü çabanıñız huşûşâ siz

Baña nâ-mihribânlık eylersiz

Ba'd-ez-în ahz-ı intiķam gerek

Ḳapdı der-ân götürdi bîşeye dek

Yedi gitdi bitürdi da'vâsın

Añla men 'azze bezze ma'nâsın *

Şinasi-Kitâbhâne-i Ebü'z-Ziyâ

* Şinasi, (2005) : *Bütün Eserleri*, Haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, Ekin Kitabevi, Bursa: s. 69–73

Diğer:

Serseri bir ħurûs ħâne ħarâb

Uğrular her naşılsa bir dürr-i nâb

Gösterip bir kıyuncuya güheri

Der ki: Zannım ziyâdedir değeri

Bulabilsem biraz darı ammâ

Görülürdü işim daha a'lâ

Bir kitâb-ı nefise bir câhil

Oldu irsen - kazâ bu ya nâ'il

Cârî şahhâfa arzidub eşeri

Dedi zannım çok olmalı hüneri

Verin olsa beş on mangır

Nice on kere bundan a'lâdır.

Recâizâde Mahmûd Ekrem

İhtisar

Üslûb-ı sâdenin bir meziyet ve hassası dahi ihtisardır. İhtisardan ne murat olduğu anlaşılmaq için zînet ve ihtişamdan azadelik vücûbî nazar-ı mülâhazaya alınmaq kifayet eder. Zira sanat ve tezyînâtta azade bulunmaq, alelâde ifâde-i merâma muktezi olduğu kadar söz söylemek demektir ki ihtisardan maksûd olan da bu olsa gerek. O halde münakkahiyet ile ihtisar beyninde umum ve husûs-ı mutlak ve bunun ile îcâz arasında mübâenet olmak iktiza eder. Meselâ:

Şoñbahârîñ zevki hoşdur

Țut elinden yâri koştur

Düşünme ‘âlemi boşdur

Țut elinden yâri koşdur *

Şarkısı tezyînât-ı üslûbdan azade olarak kendi nev’inde münakkahtır: Alelâde elfâz ve kelimât ile söylendiği için ihtisarı dahi havidir. Hâlbuki mücez değildir.

Üslûb-ı sâde ibarenin teselsülüne ve bilhusûs seci’e mülâyim değildir. Bunun için en güzel, en şayan istihsân-ı vetfire-i nazm, amiyaneliğe düşmemek şartıyla gelişigüzel yolda olmaqtır.

Mevzû’-ı bahs olan üslûp- tarifinde ima olduğu vecihle- ulûm ve fûnûn ve kısas ve hikâyâtın, âile muhâberâtı ile ihvâniyyâtın kisve-i edebiyesidir.

* Ekrem, 1997: 195.

Üslûb-ı Mu'tedil veya Müzeyyen

İsminin delâletiyle anlaşılıyor ki suver-i ifâdenin bu nev'i i'tidâl-i üslûba hadim olarak ulviyet ve azametle sadelik arasında hâiz-i mevki'dir. Alelekser dilleri leb-rîz-i neşât eyleyen elvâh-ı(şâikane)yi veya gurup gibi hazin hazin infîâlâta bâis olan temâsîl-i garîbâneyi tasvir eyler. Bununla beraber azamet ve ulviyetten isti'âre-i feyz eden mevzulardan dahi müctenib bulunmaz.

Misâl-i âtî âsâr-ı edebiyeye-i Osmâniyye içinde üslûb-ı müzeyyene numune olacak yegâne bir eser-i bedî'dir.

Taht-gâh-ı saltanatın Akdeniz'e karşı ağyâra sed olunmuş bir bâb-ı âhenîni denilmeye şâyân olan Kal'a-i Sultâniyye Boğazı'ndan girilir ve bir saat kadar daha beri gelinirse, Kudret'ten nümûne-i letâfet olmak için yapılmış bir havz-ı behiştî görülür.

İnsan birkaç gün o deryâ-yı safânın kenarında temâşâ-yı tabîat etmelidir ki hazîne-i bedâyi'inin ibzâlinde feyyâz-ı Kudretin ne kerîm olduğuna zihninde bir mütalâa hâsıl edebilirsiniz.

Ekser günlerde vaktâ ki akşam tekarrüb eder, bâd-ı şimâl ile hevâ-yı cenûbî birbirinin âgûş-ı vefâsından koparak her biri dünyanın bir köşesine atılmış ve âlemin en garîbâne bir demi olan zamân-ı gurûb ile memleketin en âşıkane bir seyrângâhı olan o zemîn-i bî-misâli mev'id-i visâl ittihâz eylemiş iki nâzenîn gibi mu'ânakaya başlarlar; o kadar âheste hareket ederler ki teneffüsleri birbirinin gül cemâlini soldurur ve sadâ-yı pâları ağyâra ifşâ-yı râz eder endişesindedir zannolunur.

Bâd-ı şimâle cilve-gâh olan suların emvâc-ı o kadar küçülür ve o şemsin ziyası o kadar pâre pâre dağılır ki zemine altın pul işlemeli bir mâi atlas serilmiş gibi görünür.

Hevâ-yı cenûbînin gezindiği sular o kadar letafet, o kadar saffet kesbeder ki zemine berrak bir ayîne ferş edilmiş denilebilir.

Poyraz güzergâhı olan yerlerin bazı kerre ötesine berisine lodos dokunur, yollar açar ki serv-i sîmînden fark olunmaz.

Lodos uğrağı olan tarafların bazı kere ötesinden berisinden poyraz geçer, şekiller hâsıl eder ki havada bir ebr-i bahârî paralanarak denize dökülmüş kıyas olunur.

Hûrşîd-i münevver azamet ve saltanatıyla âfâka cevâhir-efşân olarak ufkun müntehâsına gelince atılmış pamuk şeklinde etrâf-ı mağribi dolaşan ufak ufak bulutların hâsıl ettiği nura gark olmuş renkler, ne kavs-ı kuzahda, ne nigîn-elmâsda, ne ezhâr-ı bahârîde mürgan-ı Hindî’de görülmek ihtimali vardır.*

Kemal

Diğer:

O nagamât-ı bülbülânenin zuhurunu âhir-i köhne-bahâr gibi bir mevsîm-i hazîne niçin tesadûf ettirdiniz? Yoksa benim gibi dem-bestekân-ı eyyâm-ı melâli terennümât-ı şevk-perverânede vakitsiz olarak kendinize peyrev mi etmek istediniz? Heyhat!

Baharın en şevk-engîz zamanında bile yeni açmış goncaları sür’at-ı zevâl-i letâfetlerine ma’tûf birer tebessüm-i ye’s üzerindeki çiğ tanelerini ise pek tîz geçen vücutlarının fenâ-yı ebedîsine râci’ girye-i hasret olmak üzere telâkkiye meyyâl olan nazr-ı şâirânede son bahardan daha hazin bir manzara-i tabîyye mi vardır?

O تنها ve vahşet-âmîz sahralarda insan ma’şûka-i rûhu olan bir vücûd-i tazenînin hayalinden başka bir şahıs göremez. Fakat onu da bir tavr-ı kesel-âlûd ile pür semt-i muhâlefe doğru ağır ağır hırâmân bulur: Sayelerinde en âşıkane sohbetlerle mes’ûdâne ömür sürülen ağaçlardan sararmış yaprakların birer birer sukutuna delâlet eder. Mevâki’nin sükût ve sükûnu içinde bir âvâze-i medîd işitilir ki gûş-ı câna muttasıl: “Vâhasretâ! Vâhasretâ” kelimelerini ilka eyler.

Zümrüt gibi yeniden yeşillenmeye başlayan çimenlerin arasında tek ve tük peyda olmuş o nazlı çiçekler gönülde pek müesser, bir takım hatıralar uyandırır.

Ara sıra vezân olan havâ-yı serdin ağaçlar arasından geçerken hâsıl ettiği sadâ âvâze-i mâtemden nişan verir. Bülbüllerden haber yok. Dereler sanki ağlar. Sema pak

* Namık Kemal, (2005): *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul: 240 (Makalenin başlığı: Rumeli Demiryolunun Akdeniz’le olan Münasebâtına Dair Mütalaât)

ve berrak olsa da güneş hazindir. Şarktan garba doğru süratle geçen bir bulut veya bir kuş nazara tesadüf edince insan: “Ah! Beni de al... Teveccüh ettiğin yere ben de gitmek isterim” yollu bir feryâd-ı müteessirâne izharıyla kollarını uzatmak ister. Kurumuş yaprakların ayaklar altında garip garip sesler çıkarışından ruh mütezzî olur. Köpüklü mevcellerle mestur olan rû-yı deryâyâ bakılsa gayet derin ve nihayetsiz bir çok mülâhazat fikri takatından düşürür. O güleç yüzlü tabiatın uğradığı şu tahavvülât hayf-ı nekîre karşı insan bir bayırda tek ve تنها kalıp da zîr ve bâlâyı manzûr-ı nigâh-ı hasret edince mahiyetini kendi nazarında dahi tayinden aciz bulunduğu bir çok şeyi birden düşünmeye başlar. Düşündükçe muttasıl ağlamak ister.

Hiç böyle bir zamanda vezin ile kafiye ile muntazam söz söylemekle fikirde yârâ, gönülde takat mi olur ki mazlum mazlum tasavvurât-ı ye’s-efzâ ile zihin kapanmış... Hazin hazin hâtırât-ı tâb-fersâ ile gönül uyuşmuştur.

Recâizâde Mahmud Ekrem

Diğer şiire:

Hoşâ nüzhet-âbâd-ı cennet- sirişt

Ki hâkıñda müdgam mizâc-ı behişt

Zemîninde güsterde dîbâ-yı hûr

Fezâsında câ-rûb gîysû-yı hûr

Dizilmiş nihâlân-ı gül sû-be-sû

Çatâr ile gelmiş meğer reng- ü bû

Leb-i havzı mâh-ı neviñ pâresi

Şüreyyâ-feşân âb-ı fevvâresi

Ruḥâmında var ol kadar fer- ü tâb

Ki yânında çok şem'-i rûz âftâb

Eder şab'ı fevvâresi der-kemend

Urur mevci 'ömrüñ ayağına bend *

Nedim

Üslûb-ı müzeyyene tevafuk eyleyen havâss: Servet, incelik, zarafet, talâvet gibi mezâyâdır.

Servet

Üslûb-ı ifâdede servet câmiyyet-i mahâsinden ibarettir. Bu hassa o zaman vücut bulur ki ta'bîrât-ı müessir ve câzibedâr olan rumûz ve nikâtı, parlak ve nazar-rübâ efkâr ve tahayyülâtı ihtiva eylerse

Misal:

Oturduğum o kibirli âşık gönlü gibi, aşağı meyli pek güç hiss olunur. Bir yokuş üzerinde ev ki oldukça vâsi bir meydan, meydanın ötesinde bir cadde var! İki tarafına iki sıra zeytin ağacı dikilmiş; o lâtif renkleri dalgalana dalgalana aşağı doğru aktıkça soldan sağa asılmış bir zümürd-i hamâil şekli bağlıyor da insanın nûr-i nazarını da arkasından çekiyor. Zeytinlerin daha ötesinden ve biraz daha yüksek bir mahalde üç beş çınar var; her biri eflâka ser çekmiş; hiçbir semiresi olmayan Henüz neşv ve nümâyâ başlayan nev-restegân irfana attıkları kec-nigâhları gibi, o azametli çınarlar da o mübarek zeytinleri buldukları mevki'-i i'tilâdan nazar-ı hakaretleri altında ezmeye çalışır gibi görünür.

* Nedim, (1972) : *Nedim Dîvânı*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul: 239.
(Kapudan Mustafâ Paşa'yı Metih ve Vefâ Bağını Övüş)

Çınarların biraz ötesinde Hasan Paşa köşkü var; köşk ufak bir şey. Daha yeni tamir olunur; mamafih bânîsi olan Hasan Paşa merhumun şanını tahaccür etmiş bir timsal ile nazarlarda idame etmek için yapılmış zann olunur.

.....Köşkün bulunduğu mevki dünyada bulunmaz bir mevki; iki tarafını aşağıdan iki liman kucaklamış; iki cihetine yukarıdan iki dağ kanat germiş; hâline bakılsa nazarda Nedim'in

Kûh u deryâ iki cânibden der-âguş eylemiş

Şanki deryâ dâyesi kuhsâr ise lâlâsıdır *

Hayalini tasvir eder.

Muhabbetin gamdan, kederden hâlî bir köşesini arayanlar o mevki'e gelsin! İnsan akşam üstü gidip de bir tarafına oturduğu gibi nazarına tesadüf eden temâşâ-yı rûh-perver gönülde olan âlâmın tahatturuna meydan vermiyor. Güya ki rüzgârında bir hâsiyyet var; nefis ile kalbe girip çıktıkça böyle bildiği ekdârı toplayıp âlem-i ademe sürüyor. Âdem-i mevki'in nezaretine, letafetine, şekline, heyetine bakıyor da kudretten zevk-i rûhânî âlemlerine böyle bir taht yaratılmış diyeceği geliyor.

Oturduğum odadan nazar-ı sağa ihale olununca Midilli Limanı görünür! Denizden karaya doğru beyzîye mail bir şekil girmiş! Magosa ile varoş bir insan şeklinde tasvir olursa iç liman o çehrede burun zannolunur! Rüzgâr sertçe olduğu zaman bu liman-ı tabî her liman gibi dalgalar içinde kalıyor. Zelzele uğramış kayalığa benziyor. Fakat rüzgâr sert kesilince limanın bazı yerleri hafif hafif bayağı çîn-i cebîn kadar ince dalgalarla oynuyor. Bazı yerleri bütün bütün saf, berrak bir hale geliyor. Umumî manzarası bittesadüf ötesine berisine irili ufaklı endam aynaları atılmış bir vâsî çemenzâra benziyor.

Kemal

* Nedim, 1972:111. (Nedim'in bir sâhilhâne vâsfindaki neşidesinden)

Diğer:

Şehrimiz, bir pâ-yı tahttır ki yalnız başına bir devlet değer ve ona malik olanlar ise - bir sâhib-hurûcun kavlince – cihana hükmetmeğe muktedir olabilir.

Öyle bir dârü'l-mülk ki, zamanımızda Asya'nın akıl-pîrânesi Avrupa'nın bîkr-i fikriyle izdivaç etmek için bir haclegâh olmuştur. Letâfet-i tabîyyesini bir tab'-ı şâirâne vasfetmek istese şöyle hayal etmez mi? :

İstanbul beldesi Avrupa kenar sahilinde Asya'ya karşı kurulmuş bir mâlike-i deryâdır ki mânendi zîr-i eflâkta mer'î olmaz, illâ ki âyîne-i âbdârı olan safha-i halicinde münakis sûret-i bîkarâr-ı yedir. Âvâze-i cihângîri uzaktan işitenlere bir mertebe hoş gelir ki manzara-i dil-güşâsını temaşa etmeye kulaktan âşık olmamak muhâl-ı mutlakdır.

(Şinasi)

İncelik

Fikirde olursa nefis-i nâtikanın o hâssa-i mütemeyyizesidir ki revâbit-i hakikiyyeyi haiz olmadıkları halde zâhiren mülâyemette görünen eşya onunla tefrik olunur; gayet dakik gayet müteşâbih olan evsaf ve hasâis o meziyet ile temyiz edilir.

Dikkat-i fikr ya maânîye inhisar eyler veya elfâz ve ibare mahsûsâtından bulunur ki bu itibar ile -kavâid-i belâgatça- ikiye inkısâm etmek zarurîdir.

Efkâr ve mülâhazata inhisar eylerse ta'bîrâtta incelikten eser görülemez. Tarz-ı ifâde gayet basit ve alelekser mahâsin-i edebiyeden azade olduğu halde müeddâ-yı kelâm umk-ı eşyâ ve küh-i mevâddı tasvir eyler. Fıkarât-ı âtiyye o nev' âsâr-ı celîledendir:

“Başkasının kibrini görmek kibirden gelir”

Subhî Paşa

“ İzhâr-ı mahviyyet, ziyade medh olunmaya arzu göstermektir”

R.

“ Müdâhane mahvolmaz tarzı değişir”

Boileau

“ Hep gördüğümüz gibi yazmakta ne terakki olabilir, biraz da düşündüğümüz gibi yazmalıyız”

Abdülhak Hâmid

Eğer intihabımızda hata etmez isek âtfdeki misal dahi o nâdire-i feyyâzın lem'âtıyla şa'saa-nisârdır.

Filhakika hikmet ile edebiyat imtizaç ederse, cem'iyet-i beşeriyeye fâide bahş olacak şey, asıl o zaman vücuda gelir. Fakat edebiyatın asıl aradığı şeyi, yani güzelliği unutmamalıdır. Demek isterim ki siz, o cümle-i edebiyeyi asıl mubalağa bahsinde îrâd ediyordunuz. Hâlbuki mubalâğa hakikat olmamakla beraber o hususta olan aczimizi defettiği için tasvir-i hakikatın yegâne vasıtasıdır. Güzeli olduğu için -esas fikre dokunmadığı halde- edebiyata lâzımdır.

Bir yanlışır ki doğruyu tasvir eyler; ben mübalâğayı hurda beyine benzetirim. Bir şeyi nazra-i hakikatinden inhiraf ettirerek yani hurda beyin gibi aslından daha büyük bir miyasta gösterir. Fakat o vasıta ile izhâr-ı hakikat eder; cismi büyülterek hatayı küçültür.

Tâhir Bey

Bazen dahi tabir ve ifadeye inhisar eyler. Bu sûret-i mevzû'un bir cihetini gösterip diğer tarafını muhatabın fehm ve idrakına havale ile meydana gelir. İngiltere Kraliçesi Elizabet'in vükelâdan birine “Bugün mecliste ne geçti” suali üzerine o zatın: “Dört saat geçti” yollu mukabelesi bu nev' dikkat-i nazar mahsûsâtındandır.

Tabirde incelik izharı ki mahâret-i amîkaya muhtaçtır, noksan ve hatadan salim olarak istimali yukarıda bahsolunan (inceliğe) mevkuf olduğu için ehlinin gayriden sadır olursa dürüş ve kaba olur ki ekser mazmûn-fürûşânın sözleri o kabildendir.

İncelik histe olursa eşyanın en hafî münasebetine ve en dakik revâbıtına sür'at-ı in'itâf demektir. Fikirde incelik zihnin taammuk-ı idrâkını, histe kalbin in'itâf-ı bârikasını tasvir eyler. Bu iki hassanın içtimai zarafet ıtlak olunan meziyyet-i celîleyi meydana getirir ki rumûz ve kinâyât ile istitâr eden, mecâzât ve tevriyeler içinde muhtefî olan hakayıkı anlamak ve onları yine o tarzda ifade eyleyebilmek hâssa-i zarâfet mahsûsâtındandır.¹ Emsile-i sâlifinin aglebi o hâssa-i celîleyi irâe eyler. Misâl-i âfî dahi en dil-pezîr, en zevk-bahş-ı vicdân olan âsârdandır:

Nedir ey naḥl-zâr-ı yâr-perver

Doğundun fikr ü sevdâma bu sinde

O rütbe câ-yı fikret kim bu meşcer

Denir bir dil-rübâ kız var içinde

Nedir bu gizli gizli duyduğum ses

Uyur elbet bu sâ'atlerde herkes

Değil ḥatta bu dem cânân da bîdâr

Değil bîdâr olaydı keşke der-ḥâb

¹ *Ta'lim-i Edebiyyât'a* müracaat

İner efkârıma gökten o her bâr
 Naşıl bu meşcere inmişse mehtâb
 Ne istersin şabâ bir şeb-seferden
 Uzak Allah için benden bu yerden

Eminim ben hele asretle ağlar
 Biri var gördüğüm vâdîde pinhân
 Ne mümkündür tehî olmak bu dağlar
 Ya bir şey- yok mudur – görmezse insân

Çiçekler ey zemîn-pîrâ çiçekler
 ‘aceb gönlüm benim sizden ne bekler
 Sen ey taş seng-i râha beñzemezsin
 Seniñ hâlinde nisbet var ilâha

Niçin ey mâh o mâha beñzemezsin
 Niçin ey mâh beñzersin o mâha
 Seni o görmek ister pek severdi
 Şifâ bulmak gerekmez miydi derdi *

Abdülhak Hâmid

* Tarhan, 1992: 140–141.

Talâvet

Talâvet müheyyic ve dil-fırîb hayaller, garâm-ı nâtıkaya bâis olan latîf ve dil-pezîr- fikir ve mazmunların îrâd ve istimaliyle vücut bulur. Şüphe yokdur ki üslûbun bu hassası zarafete vabestedir. Ancak müsellemdir ki sûret-i ifâdeye letafet ve halâvet iktisap ettirecek şey yalnız tehîc değil, yalnız ilka-yı neşât dahi değil, belki nefis-i nâtıkayı hissiyat-ı (şâikane) ile leb-rîz-i garâm eyleyecek, infîlât-ı muztaribâne ile müteheyyic edecek mülayemet ve müessirriyet gibi hâssaların hüsn-i ictimâ'ıdır ki talâvet dediğimiz meziyyet-i üslûb da bundan zuhur eyler.

Misal:

Vaktâ ki güneş magrib inzivasına çekilerek havaya- ertesi gün yine mülâkat için vaat aldıktan sonra yârinden ayrılmış bir âşık çehresindeki reng-i te'sîr gibi- hafif ve hazin bir karartı çekilmeye başladı, pencerenin karşısında olan Anadolu dağlarından kamerin cüz'-i evveli göründü; bir suretteki penbe yakuttan dökülmüş bir hilâle benzerdi. Gittikçe büyüdü; bununla beraber penbeliği de seher bulutlarından Amerika göllerinden Hint bebganlarından aşağı değil idi. O şahane azamete, o tatlı renge baktıkça vehhâb-ı suver Midilli'ye mahsus olmak üzere mehtaptan parlak ezhâr-ı nev-bahârdan rengîn bir levha-i letâfet halk etmiş; biz onu görüyoruz da bedr-i münîr zannediyoruz diyeceğim geliyor.

Ben o bedîa-i kudreti hayran hayran temaşaya dalmış ve lezzet ve şevk ile hatta neden o kadar zevk-yâb olduğumu bile unutacak bir hale gelmiş idim ki birdenbire nazarımdaki levha-i temâşâ değişti; hemen zanneyledim dünya değişti; meğer o nurdan mahlûk mehtabın vaziyeti değişmiş; çınar ağaçlarının yapraklarıyla karşı karşıya gelmiş ve nazargâhıma zümrütten bir bulutmuş da içinde yağmur tanesi yerine elmas parçaları dökülür zannettim.

Âsâr-ı edebiyeyi ziyadesiyle rengîn ve dil-pezîr eden hâssa-i talâvetin en kavî düşmanı tekellüftür. Ondan muhafaza için tabîlik mühimme-i edebiyesine itina olunmak iktiza eyler.

Üslûb-ı Âlî

Ulviyet ve azamet-i mevzû' ile ihtişam-ı ta'birâtı ihtiva eyleyen tarz-ı ifâdeye üslûb-ı âlî itlak olunur.

İnfîâlât-ı şedîde ile müteheyyc olan insan kendinden geçer, efkâr ve hissiyatın ufk-ı i'tiyâdından gayr-i mer'î bir âleme çıkar. O zaman efkâr ve hissiyat me'nûs-ı nazar-ı beşerî olan mertebelerde zuhur etmez de hayret ve istigrâkı, hâlet-i vecdi musavvir olan şiddet ve azamet ile tecelli eyler ki bu etvâr-ı hârikaneyi tebliğe hadim olacak nehc-i ifâde dahi, ulviyetiyle, ihtişamıyla bu tarz-ı ifâdedir.

Üslûb-ı âlî münacat ve nuûta, mersiyeye, hutbelere, felsefeye, tarihin bazı parçalarına trajedilere vesair her türlü mukaddes ve âlî mübahasa layıktır. Misâl-i âtî mükâşefe-i hikemiyanenin bir lisan-ı hakk-perestânesidir:

İlâhî âsâr-ı kudretin vücûd-ı zât-ı mukaddesine delîl-i alenî ve nihayetsiz âlemlerin intizamı bir mübdi'-i hekîmin san' ve tedbiriyle olduğuna bürhân-ı celî iken vahdâniyetini itiraf etmemek idraktan baîddir. Sâhib-i akl olan nev'-i insân bunda müttefik olmamak aklen kabil değildir. Ancak nûr-ı ulûhiyyetin pervanesi, üns-i karz-ı şemsin bizim gözümüzde görünen azamet-i mevhûmesinin bir zerre kadar hükmü yok iken kendi nur ve ziyası, kendi vücuduna delil olduğu halde hadd ve gayeti bulunmayan mevcûdâtın Hâliki olan Allahu Teâlâ'nın vücuduna hariçten delil aramak ukul-ı kasıranın kârıdır.

İlâhî! Mevcudata ihâle-i basr-ı basîretle vücûd-ı vahdâniyetini ve azamet ve kudret-i ulûhiyyetini künh-i zâtını bilmek, esîr-i berzah-ı vücûd olan aciz kullarına muhal olmuştur.

İlahi! Tecellî-i envâr-ı kudretten ayrılıp bugün mahrûm-ı lika-yı zât-ı akdesin olan ervâhımız yarın kalıb-ı müsteârından cüda olarak huzûr-ı saâdetine ric'at ve vusûl-ı

şerefine neyl ile deryâ-yı nûr-ı vahdâniyetine iltihak eyledikde yine künh-i zâtını bilemeyeceğinden dergâh-ı ulûhiyyetine ba's-ı hüzn ve elem ederiz.

Subhî Paşa

Târihü'l-İslâm

Diğer;

Haqq-Teâlâ 'azamet 'âleminin pâdişehi

Lâ-mekândır olamaz devletiniñ taht-gehi

Hâşdır Zât-ı İlâhîsine mülk-i ezeli

Bî-hudûd anda olan kevkebe-i lem-yezeli

Eşer-i hikmetidir yerle göğün bünyâdı

Dolu boş cümle yed-i kudretiniñ îcâdı

'izzet ü şânını taqdîs kılar cümle melek

Eğilir secde eder pîş-i celâlinde felek

Emri vech üzre yer eyler gece gündüz hareket

Değişir tâzelenir mevsim-i feyz ü bereket

Pertev-i rahmetiniñ lem'asıdır ayla güneş

Tâb-ı hışmindan alır alsa cehennem âteş *

Şinasi

Üslûb-ı âliye çesbân olan mezâyâ şiddet, sarâmet, ihtişâm, ulviyyet-i sırfedir.

Şiddet

Efkâr ve hissiyata ziyade kuvvet vermek için tarz-ı ifâdeyi kasr ile vetfire-i icâza karîn eylemektir.

Vakıa mevzû'un teşdîd-i salâbeti ile izhâr-ı azametine hadim olan tarîk-i beyân, vetfire-i icâz olabilir.

Harîta-i âleme atf-ı nigâh-ı şehâmet eyleyen huld-âşiyân Sultan Selim'in:

“Dünya bir padişaha kifayet edecek kadar vâsi değilmiş” güftâr-ı celâlet-nisânı o hassa-i i'tilâyı musavvir olan bedâyi'den olduğu gibi misâl-i âtî dahi bu meziyyet-i celîleyi muhtevî olan emsâl-i nâdiredendir:

Biz zuhurumuzdan beri kesret-i adedle muharebe eylemedik; nusret-i ilâhiye itimaden cenk ettik; onların kesreti mâni'-i fevz ve nusret değildir.

Subhî Paşa

Tarihü'l İslâm

* Şinasi, 2005: 4.

Sarâmet

Sarâmet, ıtlak eylediğimiz hassa o tavr-ı celâdet ve şiddetdir ki bâis-i ıztırâb-ı kuvâ olan germî-i infîâlâtan, galeyân-ı efkârdan inbiâs eyler.

Şiddet ile sarâmet arasında olan fark: Biri ra'd ve berktir ki arkasından rahmet, diğeri sadâ-yı Bürkânîdir ki neticesi sadme ve hezimet olmak ihtimali vardır. Vatan yahut Silistre oyununda ordu ümerasından Sıdkı Bey'in gönüllü zabıtı İslâm Bey'e "Düşman cephanesini ateşleyebilir misin?" Sualine üzerine diğerinin:

"Ateşleyebilirim. Hattâ iktizâ ederse üzerine oturur da öyle ateşlerim" yolunda mukabelesi sarâmet-i efkâr ve hissiyattandır. Keza âtîdeki sözler, sarâmetle meşhûn olan kalbin şerâre-i celâdeti addolunur.*

"Sen her yüreği kadın ve sabî yüreğimi zannediyorsun ki senin bu hey'et-i müdhişe ve muhavvifine karşı titresin? İşte sana bir yürek, ki polattır."

Ahmet Midhat

Diğeri:

Seniñ aña qahr u ihsân ne haddiñ?

İtâle-i yed ü lisân ne haddiñ?

Şimdiden sora Hüsrevelâ câ-yı taqbîl

Ruḥ-ı dilber, değıl şu ḥançerdir bil!

* Mehmet Kaplan v.d. , (1982): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İst. Üni. Ed. Fak. , Cilt: 4, İstanbul: 53.

Kendimi yok bildim ölümden korkmam

Çarârım çarâr! Vazifemde temâm

Nâmûsa cân u cânân fedâ olsun!

Biz fânîyiz nâmımız beğa bulsun!

Abdülhak Hâmid- *Nesteren*

İhtîşâm

Tezyînât-ı edebiyenin azamet ve ulviyyet-i fikr ve hayâl ile hem-ahenk olmasına ihtîşâm denir ki envâ'-ı mahâsini câmi' olan üslûb-ı müzeyyenin üslûb-ı âlî tarzında zuhuru demektir.

Şeyh Gâlib'in meşhur mi'râciyyesi ki garâm-ı âşıkane ile lebrîz olan kuvâ-yı mükâşefenin tercümân-ı gaybîdir, ondan naklettiğimiz parça ihtîşâm-ı üslûbu havi olan âsârın en celîlü'ş-şân en bülent envâ'ındandır:

Âyîne-i nûr olup şeb-i târ

Yâr eyledi yâre 'arz-ı dîdâr

Gönderdi Hudâ edüb meşîyyet

Cibrîl-i Emîn'i peyk-i da'vet

Her geh ki inerci âsmândan

Şan 'arşa çıkardı hâk-dândan

Tebşîr kılub Sürûs-ı ‘azam

Didi ki eyâ Resûl-i Ekrem

Âdın kodılar Burâk-ı yektâ

Geldi ayağına ‘arş-ı a’lâ

Eyle güzer ‘arş u âsmânı

Mağzûn buyurma lâ-mekânı

Ol maqşad-ı kün-fe kân- îcâd

Fermân-ı Hudâ’ya oldı münkad

Her şey olur aşlına şitâbân

Çıkdı yine âsmâna Qur’ân *

İhtişam tumturak-ı ifâdeye ve ulviyyet-fürûşluğa ziyadesiyle müsait olduğundan hande-i istihfâfa bâis olmaya ziyadesiyle müstaittir.

Âlemdede ulviyyet-i efkâr ve hayal sahibi olmayı kim arzu eylemez? Lakin kudret-i fâtıra bu hâssa-i celîleyi o kadar mebzul etmemiş! Tumturak-ı elfâz ile, mutasallifâne-i ihtişam ile ulvî olmak mümkün değildir.

Garp meşâhîr-i üdebâsından Fenelon bu nev’ ulviyyet-furuşânı muâheze eylediği sırada şu sözleri söyler:

* Şeyh Galib, 1968: 50-51.

“Bir çok zevat tumturak-ı ifâdeye hadim olan elfâz ve ta’bîrât ararlar. Bunlar kelimât ve elfâzda azamet ve ihtîşam, efkârda aglâk ve mübhemiyet bulundu mu ulviyet hâsıl olmuştur zannederler. Heyhat! Belâgat-ı müeddâ ne tumturak-ı ibâreye; ne tantana-i elfâza muhtaçtır. Azamet ve ulviyet dediğimiz mezâyât ki i’câz ve teshir kuvvetine maliktir, icbâr-ı tabîata, tasannu’a, filâna hiç ihtiyacı yoktur.”

Ulviyyet-i Sırfe

Ulviyyet-i sırfe nefs-i nâtıkanın vasıl olabildiği ittisâ’-ı ulviyyet, azametın aksâ-yı merâtibidir ki bizi dâire-i tahayyülâtın fevkine ı’sâd eylemekle malûm olur.

Hazret-i Ebûbekir Radıyallâhu anhun, Cenâb-ı Üsâme’yi mâşiyen teşyi’ etmelerinden dolayı Üsâme hacel ve muztarib olarak (Ya siz suvâr olunuz yahut bana ruhsat veriniz piyade olayım.) dediklerinde Halife-i Resûlullâh Ebû Bekir Essıddık’ın “Allah’ın yolunda bu kadarda mı hizmet etmeyeyim” kavlı mübârekleri gibi.

Mücâhid-i meşhûr Ukbe Bin Nâfi’ Kanarya Adaları karşısında râkip olduğu hayvanı denize sürerek “İlâhî! Şahidimsin: Pîş-gâh-ı azîmetime şu umman tesadüf etmeseydi ism-i celâlini daha ileriye götürürdüm.” söylediği kelâm-ı Hudâ-pesendâne dahi en âlî misallerdendir.

İslâmiyet ki melâ-i a’lânın yeryüzüne aksetmiş pertev-i ebediyyetidir, târih-i mefâhirini mütalâa edenler ulviyyet-i sırfeyi ihtiva eden büyüklerle hakâyka tesadüf ederler. Emeviyye ümera ve serdarlarından Ziyâd nûr-ı dide-i İslâmiyân olan ehl-i beyte imdat eylemekle ithâm olunan bir Kûfi’ye hitaben “Sen hasımlarımıza yiyecek, götürüyor muşsun! Bu hareketin idamına sebep olacağımı düşünmedin mi?” sözlerini îrâd eylemiş idi; Kûfi’nin:

“Evlât Resûlullâh ile muhasıma eden düşünsün!” mukabele-i salâbet-perverânesi ulviyyet-i sırfeyi muhtevi olan en bülent sözlerdendir.

Ulviyyet-i sırfe nadiren zuhur eyler; tesiri bârika ve saikaya benzer; sinâat-ı üslûb ile münasebeti olmadığındandır ki onunla ülfeti olmayan eşhâs ve zevâtta dahi müşahede olunur. Ancak o zevât ve eşhâstaki en müessir, en müheyyic infîâlât ile tesir etmiş ve nefis-i nâtıkları maâlî-i mahzâ ile perverde olmuş buluna.

Meselâ İbn-i Zübeyr'in Mekke'yi muhasara eden Haccâc'a mukabele ve iktihâm için zırh giyindiğini validesi Esmâ Bint-i Sıddîk gördüğü zaman “Bu hâl cebânet ashabına yakışıyor. Benim öyle oğlum yoktur. Şimdi onu çıkarmalısın” kavliyle İbn-i Zübeyr'i mevki'-i itâba çektikten sonra:

“Allahım beyt-i muazzamına şu aciz vücudumu siper eder de düşmana müdafaa ederim.” demiştir ki bu sözün iştimâl eylediği fikir, ulviyyet-i mahzâdan ibaret olduğu halde sûret-i beyânın hiç dahli yoktur. Bir validenin ta'dîl-i te'sîri için:

“Allah oğlunuzu kendisine davet eyledi. Bilmez misiniz ki Hazret-i İbrâhîm dahi oğlu İshak'ı kurban etmeğe memur olmuş idi.”ve nasihat yollu söylenen söze cevaben o bîçare validenin “Allah böyle bir musibeti hiçbir valideye emretmez.” zeminindeki mukabelesi dahi ulviyeti musavvir olan sözlerdendir.

Ulviyyet-i sırfe kezalik sükût içinde dahi vuku bulur.

Endülüs'te Muhammedü'l-Mansûr'un firar eden asker güzergâhına yatması sükût içindeki ulviyyet-i mahzâlardandır. Ulviyyet-i sırfe: Ulviyyet-i hayâl, ulviyyet-i fikr, ulviyyet-i hisse inkısâm eder.

Ulviyyet-i Hayâl

Haddizatında azamet-i mâhiyyetle ittisâf eden eşyayı câlib-i hayret ve dil-firîb-i elvân ile tasvir eylemektir.

Misal:

Merhaba ey kabr-istân-ı mukaddes! Ey harâbe-zâr-ı tenhâyî! Ey dîvâr-ı büht ve hayret! Mürâcaatgâhım sensin; sana nigâh eden avâm manzara-ı hüzn-âlûdunda muhtefî hevl ve dehşetten giriftâr-ı ıztırâb olur ama ben seni temaşa eyledikçe gönlüm hissiyât-ı münevvere ve efkâr-ı ulviyye ile zevk-yâb olur. Merhaba ey seng-istân-ı hayret! Ey ma'mûre-i harâbiyyet! Ey uzlet-serây-ı vahşet! Ey dehşet-âbâd-ı ibret! Bu fenâ-kışverinin serhadd-ı hitâmısın. Bilmem ne câzibe-i mukavemet-güdâza mazhar olmuşsun ki ebnâ-yı beşer her adımını senden firara yol bulmak için atar, yine bîçare her ayak attıkça sana bir adım daha takarrüb eder. Ey cihân-ı sükût!....

Kemal

Şiire misal:

Ebr-âver olup bahâr-1 Nâsût

Cûş eyledi sebze-zâr-1 Lâhût

Zulmât çöküb surâdıķ-1 gayb

Sır söyledi mâha mihr lârayb

Tâ mihr ede mâha ‘arz-1 dîdâr

Zulmât-1 hafâya girdi envâr

Baş eyledi nokta-i süveydâ

Sırr oldu içinde şâm-1 Esrâ’

Envâr ile kâinât doldı

İşte o gice sabâh oldu

Şevķ eyledi mihri pâre pâre

Şenlendi meşâ’il-i sitâre

Bir hırmen-i nûr olub nüh eflâk

Horşîdî kapatdı pertev-i hâk

Envâr bürüdi kâinâtı

Rûşen görür oldılar hayâtı

Barğ urdı o şeb çerâğ-ı nâ-yâb

Mağvoldı hep âftâb u meh-tâb

Bir hırmen idi nücûm-ı pür-tâb

Horşîd u meh anda kirm-i şeb-tâb *

Şeyh Gâlib

* Şeyh Galib, 1968: 50.

Ulviyyet-i Fikr

Ulviyyet-i fikr tasavvurda bir azamet ve büyüklüktür ki mülâyim-i şân ve mahiyeti olan îcâz-ı belîğ ile tebliğ olunur. Kâinatın tavr-ı ibdâ'nı müfid olan “kün fekân” âyet-i celîlesi o türlü ulviyyet-i feyyâzâneyi ilham eylemektedir ki Şeyh Gâlib merhuma:

Şahrâ-yı ‘ademde eylediñ cûd

Virdiñ yoğ iken libâs-ı mevcûd

Kelâm-ı ârifânesini intak eylemiştir.

Ulviyyet-i Hiss

Tabîat-ı insâniyyenin hemân fevkinde mütecellî olan hissiyattır ki acz-i beşerî içinde ilâhî bir neş'e göstererek bizi harikalar ile i'câz eder. Mûsâ Bin Ebî'l-Gâzân yahut (Hamiyet'in) apleb-i ebyâtı bu türlü ulviyete misal olur.*

* Mûsâ Bin Ebî'l-Gâzân yahut (Hamiyet) Muallim Nâci'nin bir manzum eseridir. Muallim Naci, 1997: 45–65.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Üslûb-ı Mecâzî

Yahut

Turuk-ı İfâde

Muhteviyât:

(Mebhas) Hakikat.- Mecâz.- Kinâye.- Turuk-ı ifâdenin âhsâs eylediği mebâhis.- (Mebhas) Teşbîh.- (Erkan-ı Teşbîh: Müşebbeh. Müşebbehün bih. Vech-i şebeh. Edât-ı teşbîh. Vech-i şebehin aksamı.) Merâtib-i teşbîh.- (Mebhas) Mecâz ile kinâye arasındaki fark.- Mecâz-ı Mürsel. (Envâ'-münâsebât-ı müteârif) (Mebhas) İstiâre.- İstiâre-i asliyye ve tebeiyye. İstiâre-i musarraha ve mekniyye.- İstiâre-i tahyiliyye.- Terşîhiyye. Tecrîdiyye. İtlakiyye.- İstiâre-i temsîliyye (Mebhas) Kinâye.- Envâ-ı kinâyât: Ta'rîz. Telmîh. Remiz ve işâret. Ve âksâm-ı fer'iyyesi

1-Mehhas

Kavâlib-i maânî olan elfâz ve kelimât medlûl-ı i'tibâr ile üç nev'e inkisâm eyler.(Hakikat) (Mecaz) (Kinaye). Hakikat o lâfzdır ki vazolunduğu manada müstamel olur.

Meselâ:

Hicrân gibi mevt, 'ömre sormaz

Allah ne virir ki kûl götürmez.

Beytinde hicran, mevt, Allah, kul, sormaz, götürmez kelimeleri birer hakikattir; zira vazolundukları manada istimal olunmuştur.

Keza:

Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanlarıñ

Hengâm-ı fırsatında dil-âzâr olanlarıñ

Nazmındaki elfâz dahi kendi manalarında istimal olunduklarından birer hakikattir.

Mecaz, o kelimedir ki karîne-i mâniaya müstenit ve münâsebet-i mahsûsaya mübteni olarak diğerk manada istimal olunur.

Meselâ:

Ġazâlimle iderdim seyr ü sefer

Ki pâyânı olmazdı şahrâlarıñ *

Beytinde gazal kelimesi mecazdır; zira gazalin ma'nâ-yı mevzû'un lehi ceylan olduğu halde insan(ma'şûka) manasında kullanılmıştır.

Keza:

Havâda yaprağa döndürdi rûzgâr beni

Hazâna muntazırım 'ömrümüñ bahârında *

Beytinde hazan ve bahar kelimeleri birer mecazdır: Çünkü hazanın vazolunduğu mana ki (güz) zamanıdır, hitâm-ı ömre; ve baharın ma'nâ-yı mevzû'un lehi ki (dem-i rebî'dir), ömrün unfuvân-ı şebâbına ıtlak olunmuştur.

Kinaye ma'nâ-yı mevzû'un lehi kast ve irade etmek cevazıyla lâzım-ı ma'nâda istimal olunan sözdür. Meselâ memuriyetine devam etmeyen bir Efendi'ye hitaben "Maşallah sandalyeniz hiç eskimiyor" denildikde bu söz bir kinayedir ki ma'nâ-yı

* Tarhan, 1991: 80.

* Muallim Naci, 1997: 192.

mevzû'un lehi cevâz-ı kastıyla beraber lâzım-ı ma'nâ olan adem-i devâmı bildirmek için kullanılmıştır.

Bu üç nev' turuk-ı beyândır: Hakikat ki maksadı yalnız talîm ve tefhîmdir, başlıca ulûm-ı fûnûnun; mecâz ve kinâyeye dahi âsâr-ı edebiyenin nehc-i teblîğidir. Eşyaya reng-i bedîyyet vererek onlara hâl ve makamın münasip gördüğü birer mâhiyyet-i tasvîrine mail olan âsâr-ı edebiyeye ki, kuvve-i hayâliyyenin nakış ve nigâr-ı ma'neviyyesidir, ona hadim olacak vesait, envâ'-ı mecâz ve onun ekseriye (menba'sı) olan teşbîhler, kinâyelerdir.

Meselâ “âlâm-ı igtirâba tahammül edemiyorum, pek muztaribim, ölmek isterim” denilse bu ifade alelâde bir söz olacağı için teblîğ-i maksaddan başka bir şeyi müfîd olmadığı hâlde yine o fikir şu yolda:

Ne o nevha şu vîrânenin civârında

Doğundu hâtırama hâl-i inkisârında

Değil garîb bulunsam müdâm mest-i harâb

Misâfirim vaţanıñ bir harâbe-zârında

Havâda yaprağa döndürdi rûzigâr beni

Hazâna munţazırım ‘ömrümüñ bahârında

Ederse dil yeri vardır vedâ'-ı mülk-i vücûd

Garîbe yer bulunmuş ‘adem diyârında

arâr-yâb olayım gerçi mest-i ser-şârim

Hased o rinde ki âsûdedir mezârında

Göñül o nev-sefer-i nûr-al'atñ Nâcî

Yanar kıyamete dek nâr-ı intizârında *

Keza “iftirâkımız suverî ve zahirîdir; zira gönülden hiç çıkmazsın” denilse hayali okşayacak hiçbir nükteyi tazammun etmediği halde yine o mevzu şu surette:

Oldunsa da dûr manzarımdan

Ey meh yine sen baña ‘ıyânsın

Sevdâñ ki gitmiyor serimden

Gitseñ de benimle hem-mekânsın

(Zîrâ ki harem-nişîn-i cânsın.)**

* Muallim Naci, 1997: 192.

** Bu mısra karşılaştırdığımız kitapta olmakla beraber *Tedrîsât-ı Edebiyye*'de yoktur.

Bir berg-i hazân içinde gâhî
 Maḥzûn nigehinle rû-nümâsın
 Bir nâzlı çiçekte kemâhi
 Bazen baña kâşif-i lika'sın
 Bir nağmede gâh olur nihânsın

Ezhârı hadâ'ik-i zemîniñ
 Şevkiñle nümûde handelerdir
 Aḥterleri 'âlem-i berîniñ
 Ma'tûf saña birer nazardır
 Sen maqşad-ı 'arz u âsmânsın

Ettikçe taḥassürüñle zârı
 Nezdimde hemân kıyâm edersin
 Çeşmimden olurken eşk cârî
 Sen handeyi iltizâm edersin
 Bilmem ki ne ḥissde mihribânsın *

Recâizâde Ekrem

İfade olunduğu için; yahut “ses ve sadâ olmayan şu kabir-istânda yalnız serviler rûzgârın tahrikiyle fışılıyor. Dere yanından yavaş yavaş akıyor” yolunda ifâde-i merâm

* Ekrem, 1997: 298–299.

olunsa, kabir-istânın mahsûsâtından olan tefekkür-i hevî-âmîz îka'ından başka ruh ve kalp hiçbir tesire uğramadığı halde yine o fikir şu zeminde:

Bu sükût-ı belîğ ü hüzn-i faşîh

Huṭbe-i bî-maḳal-ı rûhânî

Şan'at-ı kudreti eder tavzîh

Bu ne 'ulvî cihân-ı nûrânî

Ne neşât ü şafâ-yı rûhânî

Bu ne vahşet içinde ünsiyyet

Bu ne zulmet içinde nûr-ı beḳa

Bu fezâ-yı semâda biñ ḫayret

Nice biñ âfitâb-ı fikr-ârâ

Yağdırır nûr-ı hey'etinde şafâ

Uğradıkça şabâ bu firdevse

Geçemez der- 'aḳab-ı şafâsından

Başlayıb her şükûfeyi lemse

Bir ṭarâvet alır temâsından

Hişse almaḳ diler hevâsından

(Feyz-i câvîdî-i beğasından) *

Ne kadar nâzlı nâzlı gitmededir

Hele bir ‘atf-ı dikkat et dereye

O da i’lân-ı hayret etmededir.

Şanki meftûndur bu mağbereye

Gökşu hasret çeker bu meşcereye

Sevrler ihtizâz ettikçe

Nağme-i dil-firîb eder peydâ

Ebediyyet içinde gitdikçe

Ğayb olur mevc-zen olup o şadâ

O ne kıudsî hevâ, ne tatlı nevâ **

Nâbizâde Nâzım

Tebliğ olunduğu için üslûb-ı ifâde birtakım mecâz ve kinâyeler içinde muhtefî olan rumûz ve nikâta karîn edilerek ruhta birtakım infîâlât îka’ olunmuştur ki edebiyatın gâye-i nazarı dahi budur.

* Bu mısra karşılaştırdığımız kitapta yok.

** Nâbizâde Nâzım, (1987): *Nâbizâde Nâzım*, Haz: Necat Birinci, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: s. 32–33

İmdi bu hâssa-i celîleye hadim olan sûret-i beyân ki teşbîh ve irsâl, istiâre ve kinâye namı verilen envâ'-ı mecâzâtan vücut bulur, bunlardan her birini birer mebhas-ı mahsûs ile zikredeceğiz.

1-Mebhâs-ı Teşbîh

Bu mebhasın mündericâtı:

Teşbîh neye denir? Teşbîhin erkânı: Edât-ı teşbîh. Müşebbeh. Müşebbehün bih. Vech-i şebeh. Müşebbeh kaç türlü olur? – Vech-i Şebeh nedir? Vech-i şebehin aksamı: Tahkikî. Tahayyülî. İzafî.

Teşbîh, her ne kadar envâ'-ı mecâzdan ma'dûd değilse de onun en mühimi olan istiârenin mebnâsı ve bununla beraber vesâit-i zînet ve ihtişamın ilk tabakası olduğu için üslûb-ı mecâzi, ta'bîr-i âherle ilm-i beyânın mebâhisi arasında zikr ve ityân olunur.

Teşbîh: Lûgatta bir şeyi diğer şeye benzetmek demektir. Istilâhta yine bu manaya karîb olarak: İki hakikatin mâ-bihi'l-müşâreketleri olan mezâyât ve evsâfa, delâlet etmektir ki bundan maksat bir cihetçe veya vücûh-ı adîde ile müşabih olan iki hakikatten biri diğerini izah ve tebyîn eylemek ve o sayede efkâra vuzuh ve kuvvet, ifadeye zînet ve letafet vermektir.

Meselâ Nergisî fırsatın ne kadar serî'ü'z-zevâl olduğunu bildirmek istedikde sûret-i beyânını vuzuh ve zînete karîn etmek için tarz-ı teşbîh ile ifâde-i merâm eylemiştir:

Furşat ki hevâ-yı tîz-perdir

Ermek aña bir dahî hünerdir

Furşat didiğîñ dem-i seherdir

Gûyâ ki şabâ-yı hoş-eşerdir

Efsûs! Olur ol nesîm-i nâfi'

Bir gaflet-i yek-dem ile zâyi'*

Teşbîhten en ziyade müstefit olan-envâ'-ı mecâzda olduğu gibi-âsâr-ı manzûmedir. Gerçi teşbih nesirde dahi tezyîn-i üslûba medar ise de maksad-ı hakikiye hadim olabilmek için pek büyük maharete arz-ı ihtiyâc eyler. Misâl-i âtîdeki teşbîhler, o türlü maharet ve hüsn-i tabîata mukarin olduğundan ifadeye zînet ve letafet-i fikr ve manaya dahi vuzuh ve kuvvet vermiştir:

Bahâr-ı eyyâmı bu köhne cihanın subh-ı safâ-yı nev-civânîsidir. Bahar erişince toprağın her tarafı serapa taravet kesilerek(Yuhyi'l-erza ba'de mevtihâ) sırrı aşikâr olur. O kuru ağaçlar, mahşere tesadûf etmiş izâm-ı remîm gibi yeniden can bulmayla başlar, bir hâldeki taravetlerine dikkat olursa nazar-ı ibretle vücutlarına sereyân eden hayatı görmek kabildir; bir hâldeki en ednasında ki neşv ve nümâyâ bakılsa âlemin her zerresinde bir ruh tecelli ediyor zannolunur.

Kemal

Diğer:

Her tarafta ses ve sadâ kesilmiş bir cihân-ı sükût içinde kaldım. Hayâlâtın en ziyade zihni istilâ edeceği zaman böyle sükût içinde kaldığı vakitlerdir; güya ki zihnin tasavvurâtı pîş-i nazarda tecessüm etmiş gibi görünen sükûta aksetmesinden o hayâlât hasıl olur, güya ki gayet küçük bir gürültü içinde seyyâle-i elektirikiye geçmiş su gibi o sükût-ı mübessimî nazardan kaybeder. Üstüne akseden hayâlât da bittabi kaybolur.

* Kazım Yetiş, (1996) : *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara: 1996: s.236

¹Erkân-ı Teşbih

Bir teşbîh vücut bulmak için dört şeyin tahakkuku lâzımdır ki onlar da teşbîhin iki cânibiyle vech-i şebeh ve edât-ı teşbîhtir.

Teşbîhin edatı lisanımızda: Gibi, mânend, menend, güyâ, sanki, misal ve bu manaları mutazammın olan elfâzdır.

Etrâf-ı teşbih müşebbeh ve müşebbehün bihten ibarettir ki bunlar havâss-ı hums itlak olunan: Bâsıra, zâika, şâmme, sâmia, lâmiseden biri ile idrak olunursa (hissî) bu kuvâ-yı zâhireden biriyle idrak olunamayıp da ma'kulâtan olursa (aklî) ve bazen dahi biri (aklî) diğeri (hissî) olduğu gibi kuvâ-yı mezkûre ile idrak olunan eşyadan kuvve-i mütehayyilenin terkip ettiği bir hakikatten ibaret olursa (hayalî) olur. İki tarafın (hissî) olduğuna misal:

Ekser günlerde vaktâ ki akşam takarrüp eder. (Bâd-ı şimâl ile hevâ-yı cenûbî) birbirinin âguş-ı vefâsından koparak her biri dünyanın bir köşesine atılmış ve âlemin en garîbâne bir demi olan zamân-ı gurûb ile memleketin en âşıkane bir seyrangâhı olan o zemîn-i bîmisâli mev'id-i visâl eylemiş(iki nâzenîn) gibi muânakaya başlarlar....

Kemal

İki tarafın (aklî) olduğuna misal:

Hab-ı pür-ıztırâbdır bu hayat

Doğmuşuz ölmek üzre vâ-ı hayfâ

¹ Teşbih bahsindeki tafsilât-ı âtiyyenin fâidesi olup olmadığını mülâhazadan ziyade kitabımızda bulunmasını arzu eyledik.

Bir âder-i şebâbet fenâ-yâb imiş

Uyandım da gördüm o bir hâb imiş! *

Biri (hissî) diğeri (aklî) olduğuna misal:

Furşat ki hevâ-yı tîz-perdir

Ermek aña bir daği hünerdir

Furşat dediğîñ dem-i seherdir

Gûyâ ki şabâ-yı hoş-eşerdir

Efsus! Olur ol nesîm-i nâfi'

Bir gaflet-i yekdem ile zayi'*

Diğeri:

Hangi serv-i bâlâ-yı ikbâldir ki kuvvet-i bâd-ı ecel onu bîmecâl ve kadd-ı dü-tâ etmemiştir.

* Kolcu, 2007: 66.

* Yetiş. 2006: 236.

Hayalî olduğuna misal:

Kâh olur, hava râkid kalmakla beraber, ilk bedir olduğu zamana tesadüf olunur; serv-i sîmînine bakılsa sanılır ki şuleden mahlûk bir peri deryaya girmiş nâzân nazân şinâverlik ediyor; o şinâverlik ettikçe vücudundan geldiği yerlere doğru nur akıp gidiyor.

Kemal

Diğer:

Nazarım ise etrafa müstevli olan muhit zulmetin a'mâk-ı hafâ'sında kaybolmuş gitmiş idi. Gittikçe zulmet bir hâle geldi ki karanlığı el ile tutmak kabil gibi görünürdü. Sayesinde eğlendiğim her ağaç, nazarımda bir gulyabani şeklini bağladı. Güya ki yeryüzü zîr-i zemîne geçmiş veyahut zulmet-i makabir rû-yı arza çıkmış idi.

Keza

Teşbihin erkân-ı mühimmesinden olan müşebbehün bih bazen dahi nefret, lezzet, elem, şib', cû', aşk gibi vicdâniyyâttan olur.

Vech-i şebeh – etrâf-ı teşbihin hakikaten veya tahayyülen mâ-bihi'l-iştirâkları olan hâl ve meziyete (vech-i şebeh) namı verilir. Şurası şâyân-ı ihtârdır ki iki hakikatin bir çok ahvâlde müşterek olabilmeleri mümkün olduğundan (vech-i şebeh)in tarifinde (nazar-ı kail) kaydı mülâhaza olunmak iktiza eder; zira öyle bir kayıt mülâhaza olunmadığı takdirde ekser teşbihlerin adîliğine, bayalığına hükmolunur ki bu hükmün muhikkane olamaması tabîidir. Vech-i şebehin hakikî olmasıyla ne demek istenildiği malûm. Tahayyülî olmasına gelince âtîde ezcümle şu misalden anlarız:

Mevlevîdir şan o şâdirvân-ı ruḥ-efzâsı kim

Hem döner, hem eşkini eyler şafâsından revân

Zer-külâhıyla yâhut bir dilber-i rakqâsdir

Bir ayağ üzre semâ' itmede dâmen-i der-miyân

Ta'lim-i Edebiyyât

Şair, dönerek âb-nisâr olan şadırvanı, yine dönerek gözyaşı döken bir Mevlevî dervişine benzetmiştir. Etrâf-ı teşbîh olan şadırvan ve Mevlevînin mâ-bihi'l-iştirâkları: Muhit ve etrafa neşr-âb eden devvâr bir cismin şekil ve heyetidir ki bu şekil ve heyet şadırvanda mevcut olsa bile Mevlevîde hakikaten vücut olmadığından şairin kuvve-i mütehayyilesi tarafından ihtira olunmuş ve o sebeple vech-i şebeh tahayyülî olmuş olur.

Diğer:

Hükümete müteallik ahvali şöyle dursun, bâzîçe-i efkârı olan eş'ârında bile zamanın hali olan lâfz-perdâzlık seyyielerinden eser görünmez.

Kaleminden her ne sâdır olduysa müsâdeme-i sehâb içinde zuhur eden berk-i cehân gibi heyecân-ı efkâr ve vicdan arasından cevval olmuş bir lâmi'a-i ma'rifetdir ki kailinin hikmet ve hamaset veya şevk ve muhabbete dair olan âhvâl-i kalbiyyesini izah eder. *

Kemal

Hazret-i padişahın kaleminden sadır olan âsâr-ı ma'rifetin berk-i cihân gibi lem'a-pâş olması hakiki bir şey değildir. Müşebbeh-i cânibde muteder olmak üzere müellif tarafından ihtira olunmuştur.

Binâberîn bu meziyet, müsâdeme-i sehâbdan hâsıl olan berkte mevcut olduğu halde kalemden sadır olan âsâr ma'rifette fî nefsu'l emr mefkud olduğundan vech-i şebeh tahayyülî addolunur.

Vech-i şebeh şu suretle tarif olunduktan sonra ona ait olan aksama gelelim:

* Mehmet Kaplan, v. d. (1978) : *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İst Üni. Ed. Fak. , Cilt: 2, İstanbul: s. 296

Vech-i şebeh, etrâf-ı teşbîhin hakikat ve mâhiyetlerinden hariç olmamak üzere: Ya ayn-ı mâhiyyet veya cüz'î-i müşterek-i mâhiyyet, fasl ve mümeyyiz-i mâhiyyet olur; veyahut hakikat etrâf-ı teşbîhten hariç olmak üzere bir vâsıf-ı mâhsûs nev'inden bulunur.

Bu sıfat dahi ya hakikî veya izafî olduğu gibi hakikî dahi ya hissî veya aklî olur.

İmdi vech-i şebeh bir sıfat-ı mahsûsa olduğu halde hissî olması meselâ –bâsıra ile idrak olunan: Elvân-ı eşkâl, makadîr, harekât ve bunlara mümasil keyfiyât-ı cismiyye; sâmia ile hiss ve idrak olunan- gerek kuvvetli gerek za'f veya bu iki hâlin arasında vâki' esvât gibi havâss-ı ma'lûme; zâika ile bilinen: Harâfet. Merâret. Melâhat. Humûzet. Ufûset. Kabz. Tefâhet gibi âsâr-ı ta'miyye; şamme ile hissolunan: Revâiyih-i ma'lûme; lâmise ile idrak edilen: Hararet. Bürudet. Yübûset. Rutubet. Yübûset. Huşûnet. Mülâyemet. Salâbet. Hiffet. Sıklet gibi ahvâl-i tabîiyye, eşya ve ecsâmın hakikat ve mahiyetlerinden hariç evsâf-ı mahsûsadır ki kuvâ-yı zâhire idrak olunarak etrâf-ı teşbîhin mâ-bihi'l-iştirâkları ittihaz olunduklarından (vech-i şebeh) sıfat-ı hissiyye nev'inden olur.

Eşkâle misal:

Dişleri şâf idi hem seyrek idi

Rişte-i dâne-i dürrden yek idi

Şöyle ifrât ile berķ eyler idi.

Meclisi matla'-ı şarķ eyler idi.

Dişleri iki dizi incu misâl

La'line virmiş idi hûsn ü cemâl

Hilye-i Hâkanî

Diğer:

Siyah çehreli yüz binlerce mahlûkatın beyaz kefenlere bürünmüş olduğu hâlde karşıma gelişi üstüne fırtına bulutu çökmüş bir kabristân gibi....

Abdülhak Hâmid

Diğer:

Onuncu asırda idi ki barut toptan tüfenge intikal eylediğinden erbâb-ı harb melâike-i azâb gibi ellerinde birer tâziyâne-i âteşîn istimal etmeğe muktedir oldular

Kemal

Renk ve Elvana Misal

İsti'dâd-ı tabîi kuvvetiyle o kadarcık bir zaman içinde hâsıl ettiği i'tilâf-ı mehâlin sayesinde hamiyet merdânesi derece derece tevessü ederek bayağı kalbine sığılamayacak bir hâle gelmiş olan o kahraman bulunduğu birkaç yüz adım mesafeden Paşa'nın düştüğü mehlekeyi görünce vücudunda ne kadar harâret-i garîziyye varsa birden bire iltihâb ederek bahar güneşine uğramış ağaçlar gibi türlü türlü renk içinde kalmaya başladı; gözlerini kan bürüdü her biri yeni açılmış goncaya benzedi.

Kadir ve Kemiyyete Misal

Başımızdan hîç hevâ-yı zülf-i yâr eksik değil

Mürtefi' yerdin anuñçün rüzgâr eksik değil...

Harekâta

Yemm eşk-i edîbân gibi âheste-rev olmuş

Bâd âh-ı garîbân gibi gam-gîn ü ciğer-gâh

Kemal

Diğer:

Üslûb-ı sâde suhulet ve selâsetle bir cûy-bâr-ı hoş-cereyân gibi aheste revân olmak ister.....

Ekrem-Ta'lîm-i Edebiyyât

Ahvâl-i Sem'iyeye Misal:

Aman ne dehşetli gece idi. O gece ki yıldırımlı şemsin âvâzesi gibi Kraliçe gidiyor ve daha sonra gitti nidası yayıldı.

Saîd Bey

Hazret-i Fâtih'in İstanbul surunu tapa tuttuğu zaman ki hengâme-i kıyâmet nümune-i muadildir, onu musavvir olan misâl-i âtîdeki vech-i şebehler hâlâ o sadâ-yı hevl-engîz ile sâmiaya akseylemekte gibidir:

Nihayet padişah Topkapısı beyninde tensip ettiği duvarları adı toplardan birkaç batarya ile beş on günler bir hat üzere döke döke kuşatdıktan sonra büyük toplara ateş verilmesini emretmekle yanardağ patlamış gibi pür-tarrâka-i kıyâmet- nümûn ile dağ parçası büyüklüğünde atılan güllerin birbirini müteakip birer mücessem-i zelzele gibi vurduğu duvarı yerle yeksan eyledi.

Hâssa-i lemsiyyeye ait vech-i şebeh dahi Âkif Paşa'nın mersiye-i meşhûresinden alınan şu:

‘acebâ çürüdi toprak oldu mı

Öpüp kışkırdığım o pamuk eller

Beytinde görülür.

Velhasıl şamme ve zâika gibi havâssa ait ahvâl-i hissiyyeden me'hûz olan vech-i şebehler dahi ityân olunan misallerdeki vech-i şebeh-i hissîlere mümasildir.

Meselâ:

Bû-yı hulkile tölub oldı müslim destine

Çerh döndi hâşılı koyunda ‘anber dâne

Beytindeki vech-i şebeh şammeye ait ahvâl-i hissiyyeden ve kelâm-ı âtîdeki vech-i şebeh dahi (makbûliyyetine karışmayız.):

Sözde fesâhat güzel pişmiş aş gibiyiz.

(Şerh-i belâgat)

Zâikaya ait keyfiyyât-ı hissiyyedendir.

Bu bahsi geçerken şurasını dahi arz edelim ki(vech-i şebeh) hissî oldukda etrâf-ı teşbîh dahi hissî olmak zarurîdir; zira hissî olmayan eşyadan hâsse-i zâhire ile bir vasıf ve meziyet idrak olunması aklen mümteni’dir.

Vech-i şebehin hakikat-i akliyye olmasına gelince o da yüzellinci sayfada beyan olduğu gibi havâss-ı zâhireden biriyle idrak olunamayan ahvâl-i ma’neviyyeden ibarettir. Meselâ tahayyür, dalâlet, hidayet, şecaat, ifâza, i’tisâr, adem-i sebât, mülâzemet ve bunlara mümasil ahval gibi.

Bir iki misal:

Çünkü âlem-i kevn ve fesâdın nefsi-nâtika ile mürtebit olan münâsabâtından dolayı ân-be-ân kabiliyyet-i insâniyye mütehavvil ve mütekavvit olur. Bu hâl üzere rûh-ı insânî şua’-ı şems-i âlem-ârâ gibi ebdân ve ecsâda isbât-ı envâr-ı hayât ederse de her insanın âlem-i tabiatla olan imtizacı haiz olduğu kabiliyete muvafık halk ve tabiatla münfail olur.

Diğer:

Pertev-i zekâ nev’-i beşerin başına konmuş bir nûrânî hümâdır ki sâye-i saâdetini lüzumu kadar ta’mîm edecek vasıta bulunmaz. İllâ Şehbâl matbû’ü’l-endâmı hikmette olan sahâif-i matbû’anın vüs’at-ı intişârıdır.

Diğer:

İkrime Bin Ebû Cehl ve Sehîl Bin Ömer ve en ziyade husumet edenlerden iken İslâm’da en ziyade gayret ve hamiyet eyleyenlerden oldular. İkrime atide beyan olunacağı üzere Yermük muharebesinde düşmana arslan gibi hücum edip şehit oldu.

Diğer:

Hem-râhım olur sâye-şîfat kında gidersem

Baht-ı siyehim var ise sû-i ‘amelimdir.

Diğer:

Derler ki bu kısacık ömür içinde ne yapılabilir? Vakia zamanı ebediyete nispet edersek ne kadar uzun olsa lemha-i basar gibi kalır. Ancak bizim hâlemize.....

Keza:

Furşat ki hümâ-yı tîz-perdir

Ermek aña bir daği hünerdir

Furşat dediğîñ dem-i seherdir

Gûyâ ki şabâ-yı hoş-eşerdir.

Efsûs! Olur ol nesîm-i nâfi'

Bir gaflet-i yek-demle zâyi'

Diğer:

Bî-muhâba reh-i nâ-refteye gitsem de ne var

Çahr-ı haşm eylemeğe elde 'aşâdır hâmem *

Şurası da malûm olsun ki vech-i şebeh hakikat-i akliyye oldukda etrâf-ı teşbîhin lâmahâlle aklî olması iktiza etmez. Bunlardan birisi, hatta ikisi de hissî olabilir.

Meselâ naklolunan emsileden asa ve hâme ve arslan ile İkrime ikisi de hissîdir. Hakikaten akliyyeden ibaret olan vech-i şebehin ittisâf eylediği etrâf-ı teşbîh aklî olmak zarurî değildir. Zira ma'kulâtın mahsûsâtla kıyam ve ittisâfında tab'an istihâle bulunmaz.

Bundan dolayıdır ki vech-i şebeh-i aklîye müstenit olan teşbih ve vech-i şebeh-i hissîye mübtene bulunan teşbihten eammdır; yani her hakikatin ki vech-i şebeh-i hissîye bina edilen teşbîhi sahih olur, vech-i şebeh-i aklîye istinaden başkaca bir teşbih icrası dahi caizdir. Hâlbuki aks-i kaziyeye öyle değildir.

Vech-i şebeh yahut emir izâfi ve nisbî olur demiş idik. Meselâ (îrâd olunan edille güneş gibidir) dediğimizde edilleyi güneşe teşbih etmiş oluyoruz. Vech-i şebeh yani güneş ve edillenin iştirak ettikleri hâl ve meziyet (ref'-i hâil) eylemektir. Hâlbuki bu hasa ne edillede, ne güneşte mevcuttur.

Şu kadar ki güneş edilleye nazaran bu meziyete daha ziyade şayan olduğundan o cerem-i âsmânî müşebbehün bih, edille dahi müşebbeh ittihaz olunmuştur.

* Hakkı Süha Gezgin, (2005) : *Edebî Portreler*, Ötüken, İstanbul: s. 94

Vech-i Őebih-i izâfi ile vücut bulan teŐbihler ifadeye, diğerlerinden ziyade parlaklık, efkâra vuzuh ve Şiddet verir: Zira o nev' teŐbihâtta hem müşebbehin, hem müşebbehün bihin vasıf ve meziyeti itibarî olduğundan nefis-i nâtıkaya bir cihetten değil, iki taraftan arz-ı timsâl-i hayâlî eyler.

Teşbih hakkında arz eylediğimiz tafsîlât caiz ki zevâidden ma'dûd olsun; lakin muhakkaktır ki istiârenin mebnâsı olan teşbihin bu itibar ile envana vukuf tab'an değilse de talîmen olsun edebiyata hadim olur.

Yukarıda beyan olunmuş idi ki teşbihin husulü dört Şeye mevkuftur: Etrâf-ı teşbih ki müşebbeh ve müşebbehün bihtir, edât-ı teşbih, bir de vech-i teşbih. Bu erkân-ı teşbihin hepsi veya bazısı melfûz olmak cihetiyle teşbih için bazı merâtib itibar olunmuştur.

Şöyle ki: Edat ile vech-i Őebih hazfolunursa a'lâ-yı merâtib addolunur. O türlü teşbih'e teşbih-i belîğ ünvanı verilir.

Meselâ: "Fursat dediğin dem-i seherdir." mısra'ında olduğu gibi.

2- Mebhas

Envâ'-ı Mecâz

Bu mebhasın mündericâtı: Tasnîf-i mecâz.- Mecâz-ı mürsel.- Osmanlı lisanında en meşhur alâka-i mecâziyyeler.- O kadar mühim olmayan bir ihtar.- İstiarenin tağrifi.- Aksamı.- İstiâre-i tab'iyye. Musarraha. Mekniyye. Tahyiliyye. Temsiliyye. İstiâre-i asliyyenin aksamı: Terşîhiyye. Tecrîdiyye- İtlâkiyye.- Teşbîh ile istiâre beyrinde fark.- Bir zeyl.

Mecâz-ı Mürsel

Mecâzı tarif ederken “münâsebet-i mahsûsaya mübteni olarak ma'nâ-yı mevzû'un lehin gayride istimal olunan lâfzıdır.” demiştik.

Mevzû'la ve gayr-i mevzû' ile arasında muteber olan bu münasebet iki mahiyette mülâhaza olunur: Teşbîhî. Gayr-i teşbîhî

Münâsebet-i mevcûda teşbîhe ait olursa o vakit mecâz (istiâre) unvanını, teşbihten başka bir münasebete ibtina eylerse (mecâz-ı mürsel) namını ahz eyler.

Teşbîhe ait olmayan münasebat vech-i âtî üzeredir:

Hâliyyet ve mahalliyyet. Sebebiyyet ve müsebbibiyyet.- Umum ve husus.- Külliyyet ve cüz'iyet.- Lazımmiyyet ve melzûmiyyet.- Masdariyyet.- Kevn-i lâhik.- Kevn-i sâbık.-Hazfiyyet.- Âliyyet

Hâliyyet ve mahalliyyet, o münasebet ve ittisâldır ki ma'nâ-yı hakikî ile ma'nâ-yı mecâzînin yekdiğerine zarf ve mazruf olmasından inbiâs eyler.

Meselâ- “Şu hane pür-neşât ve sürûr görünür” desek haneden maksadımız içindeki insanlardır. Lakin hane onlara mahal ve onlarda hanenin mazruf ve hâlî olmak münasebetine ibtinaen birini zikr, diğeri kastededik.

Meselâ:

Sen ne câmiñ mestisin eyâ kimiñ hayrânısıñ

Ve:

“Gâh olur ğurbet vaţan gâhî ğurbetlenür” mısra’ları o kabildendir.

Sebebiyyet ve müsebbibiyyet alâkası dahi, ma’nâ-yı hakikî ma’nâ-yı mecâzîye, veya birini ötekine sebep olmaktan münbais bir münasebet demektir.

Meselâ-(Bu sene hayli rağmet yağdı) denildikde ona sebep olan baran kastolunur ki müsebbibi zikr, sebebi kast ve irade eylemek demektir.

Baş açub didi ki raĥmet geliyor

Ebr-i nisân-ı ‘inâyet geliyor

Beytinde bu münasebete ibtinâen (rahmet) zikrolunmuş, baran murat olunmuştur.

Sebebi zikr ile müsebbibi kasteylemek dahi fikra-i âtiyyede görülür:

Asya’nın Hicaz ile Hint cenubîden başka hiçbir yerde kılıçlarına baş eğmedik memleket...

Umûm ve husûs alâka-i mecâziyyesi şundan ibarettir ki ma’nâ-yı hakikî, ma’nâ-yı mecâzîden eamm ve beriki ötekinden ehass, veya bunun aksi yani mevzû’un leh ehass, gayr-i mevzû’un leh eamm olur.

Sûret-i ûlâya misal:

Lakin kanun, (halkın) selâmet ve saadeti için yapılmış olduğundan ona leke götürmek nice milyon insanı tehlikeye koymak demektir.

Sûret-i sâniyeye misal:

Yâ-rabb nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyâc

İnsânın ihtiyâcı ki bir loğma (nâna) dır

Keza umumu zikr hususu kasteylemek manzûme-i âtiyyede olduğu gibi:

Bîçâre lehiñ şimdi‘aleyhinde lehinde

(Halkın) nice sözler olunur gûş-ı feminden

Eñ toğrısı ammâ bu ki kan tamlıyor el-ğakğ

(Rusuñ) kılıcı (Avrupalının) kaleminden

Ta'lim-i Edebiyyât

Külliyet ve cüz'iyet münâsebet-i gayr-i teşbîhiyyesi o taalluk-ı mecâzîdir ki ma'nâ-yı gayr-i mevzû'un leh ma'nâ-yı mevzû'un lehin veya beriki ötekinin bir kısım ve parçası demek olur.

Meselâ hane zikredip de onda bir oda kasteylesek, küllü zikr ile cüz'ü kasteylemiş ve odayı zikr ile ondan hane irade eylersek cüz'ü ityân ile küllü kastetmiş oluruz.

Küllü zıkr, cüz'ü iradeye misal:

Yine o asır içinde idi ki Sultan Süleyman- ı Kanunî, Osmanlı bayrağını şafaklar içinde doğmuş bir hilâl gibi Viyana'da, Tebriz'de (İspanya'da) (Hindistan'da) dolaştırarak (dünyanın) şarkına, garbına şa'saa- i nisâr-ı hayret olmuş idi.*

Cezmi-Kemal

Cüz'ü zıkr ile küllinin kastolunduğa misal:

İspanyollar (Gırnata) medeniyetgâhını mazlum, Meksika vahşet-âbâdını masum kanına gark ederek Şark'ta Garp'ta teması nazar-ı hikmete kan ağlatacak birer dehşetli gurûb levhası peydâ eylemiş idi.*

Keza

O kadar mühim olmayan bir ihtar

Kavâid-i külliyledir ki bir küllün cüz'üne ıtlakı hiçbir suretle hakikat olmadığı halde umumun hususta istimali bazen hakikat olur.

Meselâ, küre-i zemîn ki âlemden bir cüz'dür, ona âlem ıtlakı, ve Bombay ve Bengale ve emsali şehir ve nahiyeler ki Hindistan'dan bir kıtadır, onlara Hindistan denmesi külliyyet ve cüz'iyet alâkasına ibtinâ suretiyledir.

Lakin halk-ı lafzî ki insan ve insandan başkalarına şamildir, hamel veya izafet suretiyle yalnız insana ıtlakı, meselâ “Şair nedir? Tabiatın en sevdalı zamanlarındaki hazin hazin tebessümlerinden yaratılmış bir mahlûk...” denildikde (mahlûk) lâfzı hakikî olur; zira yine kavâid-i külliyledir ki umumların kendi şümül ve ihataları dairesinde bulunan efrat zımnında taayyünleri nazarıyla hakikattir.

* Kemal, 2007: 18.

* Kemal, 2007: 20.

Lâzımiyyet ve mülâzemiyyete misal:

Hizmetinde bulunan duhterân-ı perî-peykerân huzurlarında feth-i dehâne Horasan oldukları halde.....

Mebâni'l-İnşâ

Bu cümlede (feth-i dehân) sözü lazımı ityan ile melzûmu irade kabilindedir; zira söz söylemek için feth-i dehân etmek lâzımdır. Bu tevcihe göre dahi aksi murat olunur.

Hazfiyyet denilen alâka-i mecâziye ki terkinin bir cüz'ünü tayy ile ona verilecek hükmü diğer cüz'üne vermektir, o da şu mısra'da görülür:

Geçdi kılıçdan fiten-i rûzgâr

Kılıçtan geçen fiten-i rûzgâr değil, ashâb-ı fiten rûzgârıdır. Keza “Şu memleket ne garip efkâra maliktir” dediğimizde ehâl-i memleket veya memleket ehâlîsi demektir.

Kevn-i sâbık, kevn-i lâhik gibi şeylere gelince: Meselâ (Yetimlere mallarını veriniz) hükm-i celfli kevn-i sâbık alâkasına mahmuldur; çünkü yetimlere malları şer'en teslim olunamaz. Binâberîn bir zaman yani sâbıkta yetim olan erbâb-ı rüşde mallarını veriniz demektir.

Bir ağızdan olub terâne-perdâz

Şarab şıkardı birkaç duhterân

Mebâni'l-İnşâ

Beytinde (şarap şıkardı) denmiş; sıkılan şey ise şîredir. Lakin bir müddet sonra şarap olacak o mâyi'e, şair(kevn-i lâhik) alâkasıyla şarap demiş.

Âliyyet ıtlak olunan alâka-i mecâziyye, bir şeyin medâr-ı husûlü olan vesaiti, o şeyin asıl sahip ve bâdîsi olan şeyde istimal eylemek gibi.

Meselâ:

Bâzîçe-i efkârı olan eş'ârında bile zamanın hali olan lâfz-perdâzlık gibi seyyielerinden eser görülmez. Kaleminden her ne sâdır olduysa sehâb içinde zuhur eden berk-i cehân gibi.... *

Kemal

Diğer:

Kendi elimle yâre kesüb virdiğim kalem

Fetvâ-yı hûn-ı nâ-ħaħķ mı yazdı ibtidâ

Diğer:

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvaħķit ne bilur

Mübtelâ-yı ğama şor geceler kaç sâ'at *

Mebâni'l- İnşâ

Masdariyyet alâkasına gelince: Meselâ “Fılanın o işte eli var” denildikde ekser a'mâl-i beşer elden sâdır olduğu için masdariyyet alâkasıyla (dahli var) denilecek yerde eli var denilir. Daha başka bir tevcihe göre bu nev' ta'bîrler istiârede de olabilirse de bizde şimdilik o nev' mecâz lâzım olmadığından tevcîh-i evveli nazar-ı dikkate aldık.

* Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emin, (1978): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İst. Ün. Ed. Fak. Yayınları, Cilt: 2, İstanbul: s. 296

* İskender Pala, (2004) : *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul: s. 340

Bir misal:

Eğerçi fitnede ol sîm-i sâ'idiñ eli var

Belinde hancer-i ser-tîz yeniñde medhali var

Mebâni'l-İnşâ

İstiâre

İstiâre denilen tavr-ı mecâzîden yalnız müşebbeh veya müşebbehün bih ifâde-i diğlerle müsteârla veya müsteârün minh melfûz olmak cihetiyle beyâniyûn istiâreye (teşbîh-i vecîz) tabir ederler. Vakıa zihinde vücut bulan teşbîhin fakat bir tarafını ispat eylemekten ibaret olan (istiâre) ki merâtib-i teşbîhin en bülent, en âlî tabakasıdır, teşbîh-i vecîz ile tabir olunmak münasip olur. Meselâ: “Bahar gibi olan şebâb, hayatın en şairane bir dem-i şetâretidir” denildikde ifade, teşbîhi; yalnız müşebbehün bih ve müsteârün minhi ispat ile: “Hayatın zaman-ı bahârı en şairane...” denilse istiâreyi ihtiva eyler.

Keza:

“Şu arslan gibi kahramana bak! Ne kadar da fütursuz hücum ediyor” denildikde teşbih; “Şu arslana bak...” yolunda söylenilse istiâre olur.

İstiâre o derece me'lûf-ı tabîat bir tavr-ı mecâzîdir ki muhâverât-ı âdiyyede bile-alelekser farkında olmaksızın efkârımızı onunla tebliğ ederiz:

Zihnî sūrati, kalbin ateşi, keskin aklı, kalbi kör. Ve birinin hiddet ve gasbını ifade için şimdi ateşlidir. Filan gibi tabir ve ifadeler hep istiâreye mübtene şeylerdir.

Muhâverât-ı âdiyyede vaki olan mecazlar, şüphe yoktur ki efkâra şiddet vermek için meleke-i nâtıkıyyenin bir mevhibesidir. O cihettedir ki istiârenin ne demek

olduğunu bilmeyenler bile tabiatın bu lutf-ı nâtika-pîrâsından müstefit olarak ika'-ı te'sîre mail olan muhâverâtta ekseriya ihrâz-ı zafer ederler.

İstiâre alelîtlak mecâzın tarifindeki münâsebet-i mahsûsa kaydı müşâbehet alakasına bittahvil sûret-i âtiyye ile tarif olunur:

“Karîne-i mâniaya müstenit olarak alâka-i müşâbehetten dolayı ma'nâ-yı mevzû'un lehin gayride istimal olunan lâfzıdır.”

Yahut:

“Bir lâfzı karîne-i mâniaya müstenit olarak alâka-i müşâbehetten dolayı ma'nâ-yı mevzû'un lehin gayride istimal eylemektir.”

Bu iki tarif arasında fark şundan ibarettir ki birincisine göre istiâre lâfzın, ikincisine nazaran istimâlin sıfatı olur.

Müsteârün-lehin(müşebbehin) veya müsteârün minhin (müşebbehün bihin) melfuz olması itibariyle istiâre, musarraha, mekniyye kısımlarına ayrılır. İstiâre-i musarraha dahi ism-i cins veya o hükümde olmak veya fiil veya fer'-i fiil cümlesinden bulunmak itibariyle asliyye ve (tebeiyye) ye inkisâm eder.

İstiâre-i musarraha-i asliyye- o mecâz-ı lafzîdir ki ism-i cins veya o hükümde olan müsteârün minh zikrolunarak müsteârla hazfolunur.

Misal:

Ederdim(ğazalimle) seyr ü sefer

Ki pâyânı olmazdı şahrâlarıñ

İstiâre-i musarraha-i tebeiyye, o mecâz-ı lâfzîdir ki fiil veya fer'-i fiil olan müsteârün minh zikrolunarak müsteârla tayy edilir.

Misal:

¹Bârân iledir feyzi bu bađ-ı kühûñ

Çerh (ağlamadııca) (gülemez) rû-yı zemîn

İstiâre-i musarraha, müsteârıla veya müsteârün minhe mülâyim olan hasâis ve ahvalden biri zıkr olunup olunmamak itibariyle dahi üç kısma inkısâm eyler. Şöyle ki ne müsreârıla ve ne müsteârün minh bu hasâis ve ahvalden birine karîn olmazsa o nev' istiâreye (istiâre-i mutlaka) denir.

Meselâ:

Ederdim ğazâlimle seyr ü sefer

Ki pâyanı olmazdı şahrâlarıñ

Müsteârün lehin hasâisinden birine karîn olursa o nev' istiâreye de (istiâre-i mücerrede) namı verilir.

Meselâ:

Ey mihr-i münîr evc-i melâhat

Zerrece (sîneñde) yok mu merhamet

Diğer:

Ey 'ûd koğla perçemini benden ol mehiñ

Nuğl eyle dûd-ı âteş-i hicrânı mû-be-mû *

Müsteârün minhin hasâisine mukarin olursa o türlü istiâreye (istiâre-i müreşşaha) tesmiye kılınır.

¹ Misalde münakaşa tecvîz olunduğu halde çerh u zemîn lâfzları mecâz itibar edilebilir ve o zaman misal sahîh olmaz.

* Şeyh Galib, (1994): *Şeh Galib Divanı*, Haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yayınları, Ankara: s. 458

Meselâ:

Suğut etdiyse bir kevkeb (siphri) ber-ğarâr olsun

Yire düşdiyse bir mâve (dirahtı) pâ-y-dâr olsun

İstiâre-i mekniyye, istiâre-i musarrahanın tarz-ı ma'kûsudur. Yani musarrahada müşebbehün bih (müsteârün minh) zikrolunur, müşebbeh (müsteârün leh) tayyedilir. Mekniyyede ise müsteârün leh zıkr ve müsteârün minh hazf olunur.

Buna mebnidir ki(istiâre-i mekniyye) teşbîh-i muzmer ile tefsir edilmiştir.

Meselâ- (Ölüm filan adama tırnaklarını taktı) denildikde müsteârün minh bir mahlûk-ı müfteris, müsteârün leh (ölüm) denilen zeval-ı rûhdur.

Şu halde müsteârün minh tayyedilmiş, müsteârün leh îrâd olunduğu için mekniyye namı verilir.

Şurasını da ifade edelim ki istiâre-i mekniyyelerde müsteârün minhin mahsûsâtından olan ahval ve eşyadan biri bihime hâl müsteârün lehe ispat ve isnâd olunmak lâzımdır; bu ispata dahi (istiâre-i tahyîliyye) namı verilir.

Misal:

Lakin Yıldırım iklim-i Osmânî'yi cevelânına müsait bulmadığından etrafında olan hisâr-ı inhisârı vermekte ve harikulâde bazı etvarının sademâtı esas idareye hâlel vermekte iken Timur-ı meşhûr bir siper-i sâika gibi tarîk-i istîlasına dikilmiştir. Eğerçi ifrât-ı şiddetine nazaran onu dahi yerinden koparmak ihtimalden baîd değildi. Fakat husumetle çarpışmaya başlar başlamaz, sevk-i rüzgâr eczâ-yı vücûdunu tarumar ettiğinden o âteş-pâre-i celâdet yok yere mahvoldu gitti.

Diğer:

Sıyrılıub rûh zulmet-i tenden

Süzülüp eyledikde ‘azm-i vağan

O zamân hâllolur bu şübhe vü zan

Bilinir hâşılı nedir ma’nî *

Buraya kadar bahs ve ifade olunan vetfire-i tecevvüz, mecâz-ı müfred nev’indendir. Bir de mecâz-ı mürekkeb vardır ki namına beyâniyûn istiâre-i temsîliye ve teşbîh-i temsîlî derler.

İstiâre-i temsîliye: Vech-i temsîl ile ma’nâ-yı diğerde istimal olunan lâfzdır ki istiâre-i musarraha ile olan farkı meziyyet-i mâ bihi’l-iştirâkın birinde müferriden diğerinde mâhiyyât-ı adîdeden müntezi’ olmuştur.

Meselâ- bir maslahat hakkında beyân-ı rey’de izhâr-ı tereddüt eyleyen bir zatın o hâli, ileri geri adım atar bir şahsın tereddütüne benzetilerek şöyle denilse:

“Görüyorum ki sen bir ileri bir geri gidiyorsun” ifade teşbîh-i temsîliyi tazammun eyler ki müsteârün leh olan rey’de tereddüt hâli müsteârün minhi hâkî evvelâ ayağı ileri geri atmaya benzetilmiştir.”

Velhasıl istiâre-i temsîliye mevâdd-ı adîdeden me’hûz olan bir şekl-i mahsûs, yine mevâdd-ı adîdeden alınmış olan bir şekl-i dîğere teşbîh ile vücut bulur ki bu suret, ister istiârâtın teâkubundan hâsıl olsun, ister o maddelerin- ayrı ayrı teşbîhe fikdân-ı salâhatına mebni-mecmû’ndan zuhur etsin, ikisi de siyyândır.

Atideki misalde hâdim Süleyman Paşa ile Piyale Paşa’nın kabr-ı sükûn içindeki hâlleri inzivaya çekilen erbâb-ı salâh ve hiddet-pîrâstânenin hâllerine teşbîh olunduğu için fevkalâde parlak ve dil-pezîr, bir hayali muhtevi olan istiâre-i temsîliye husule gelmiştir:

* Kolcu, 2007: 77.

Kılıç Ali Paşa, Hayrettin'in, Turgutça'nın, Piyale'nin Avrupa'ya karşı Akdeniz'de hâsıl ettikleri tûfân-ı istîlâ' dehşetlerini idame eder dururdu. Yemen'in, Tunus'un birinci fatihleri olan hâdim Süleyman Paşa, Piyale Paşa yer altında münzevi ise o mülkte fâtih-i sânisî Süleyman Paşa kubbe-i hümâyûnda vezîr-i râbî' makamında otururdu.*

Kemal- *Cezmi*

Diğer:

Ey mâh uyu bu az zamândır

Çerhiñ saña maqşadı yamandır

Zîrâ katı tünd ü bî-âmândır

Luţf etmesi de eğer gümândır

Zannım bu ki pek harâb olursiñ *

Şeyh Gâlib

* Kemal, 2007: 24.

* Şeyh Galib, (1968): *Hüsn ü Aşk*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Altın Kitaplar, İstanbul: s. 65

KAYNAKÇA

Abdülhak Hâmid Tarhan. (1982): *Bütün Şiirleri Makber/ Ölü / Halce / Bâlâdan Bir Ses*, Haz. İnci Enginün, Cilt: 1, İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Baskı.

- (1991): *Bütün Şiirleri Sahra / Divaneliklerim*, Haz. İnci Enginün, Cilt: 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Baskı.

Abdurrahman Fehmi. (1885): *Tedrîsât-ı Edebiyye*, Birinci Kısım, İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbası.

- (1888): *Medresetü'l-Arab*, Haz. Hüseyin Elmalı, Cüneyt Eren. (2005): *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.

Ahmet Vefik Paşa, *Atalar Sözü-Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*, Haz. Recep Duymaz, İstanbul: Gökkubbe.

Akyüz, Kenan. (1986): *Batı Tesirindeki Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Birinci, Necat. (1987): *Nâbizâde Nâzım*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Develioğlu, Hayati.(1995): *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 12. Baskı.

Duymaz, Recep. (2007): “Estetiğe yaklaşımımızdaki kuramsal kopukluk”: *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*”, Cilt: 18, Sayı: 205, 10- 16.

Fuzuli Divanı. (1990): Haz. Kenan Akyüz, Ankara: Akçağ Yayınları.

Fuzuli. (2005) : *Leylâ vü Mecnûn*, Haz. Mustafa Ayan, İstanbul: Dergâh Yayınları

- (1986): *Hadikatü's-süeda*, Haz. Faruk Gürtunca, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım

Gezgin, Hakkı Süha. (2005) : *Edebî Portreler*, İstanbul: Ötüken

Gözler, Fethi. (1981): *Yunus'tan Bugüne Türk Şiiri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

İnal, Mahmud Kemal.(1969): *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz: 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kaplan, Mehmet.(1988): *Şiir Tahlilleri I- Tanzimat'tan Cumhuriyete*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kılıç, Hulusi. (1988): “Abdurrahman Fehmi” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, S. 161.

Kolcu, Ali İhsan. (2007): *Tanzimat Edebiyatı I Şiir*, Erzurum: Dergâh Yayınları

Köprülü, Fuad. (1980): *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Levend, Agâh Sırrı. (1973) : *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Namık Kemal. (2005): *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri- Bütün Makaleleri*, Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, Hüseyin Kara, Cilt: 1, İstanbul: Dergâh Yayınları.

-(2005): Celaleddin Harzemşah, Haz. Oğuz Öcal, Ankara: Akçağ Yayınları

-(2007): Cezmi, Haz. Yakup Çelik, Ankara: Akçağ Yayınları

Nâbî Divânı. (1997): Haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul: M. E. B.

Nedim Divanı. (1972): Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 2. Baskı.

Nefî Divanı. (1993): Haz. Metin Akkuş, Ankara: Akçağ Yayınları.

Muallim Nâci. (1978): *İstılahat-ı Edebiyle*, Haz. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, Ankara: Akade Yayınları

- (1997): *Muallim Nâci'nin Şiirleri*, Haz. Abdülkadir Hayber, Hüseyin Özbay, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Pala, İskender. (2004): *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları

Recâizâde Mahmud Ekrem.(1997): *Recâizâde Mahmud Ekrem Bütün Eserleri*, Haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, Hakan Sazyek, Cilt: 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Saraç, Yekta. (2000): *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınevi.

Şemseddin Sami. (1991): *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Heyet

Şeyh Galib. (1968): *Hüsn ü Aşk*, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: Altın Kitaplar

Şeyh Galib Divanı. (1994): Haz. Muhsin Kalkışım, Ankara: Akçağ Yayınları

Şeyh Galib Divanından Seçmeler. (1971): Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Şinasi. (2005): *Şinasi Bütün Eserleri*, Haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, Ankara: Ekin Kitabevi.

Tahirül-Mevlevi. (1973): *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tanpınar, Ahmed Hamdi. (2003): *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 10. Baskı.

Tarlan, Ali Nihad. (1990): *Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. (1977), Cilt: 1, İstanbul: Dergâh Yayınları

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi. (1974): Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emin, İstanbul: İst. Üni. Ed. Fak. , Cilt:1

- (1978): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, Cilt:2
- (1979): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, Cilt: 3
- (1982): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, Cilt: 4

Yetiş, Kazım.(1996): *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

- (2006): *Belâgattan Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi